

UDK 808.1+881.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1995
4

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 43	ŠT. 4	STR. 411–502	LJUBLJANA	OKT.–DEC. 1995
-----	-----------	----------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

Liliana SPINOZZI MONAI, Kategorija spola v nadiškem narečju: nekaj vprašanj	411
Franc ZADRAVEC, Stvarni roman <i>Izganjalec hudiča</i>	427
Mateja HOČEVAR GREGORIČ, Slovenski neštevni samostalniki in njihova obravnava v <i>SSKJ</i>	441
Ada VIDOVIČ MUHA, Temeljne prvine zasnove Pleteršnikovega slovarja	459
Elisabeth SEITZ, Govorniško stilno sredstvo ali pomoč prevajanju? Dvojično vezniško priredje v izbranih besedilih Primoža Trubarja, Martina Lutra in njihovih sodobnikov	469

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

Aleksander SKAZA, Neutrudni iskalec lepote – profesor Aleksandar Flaker (Nekoliko pozni zapis ob sedemdesetletnici)	491
---	-----

CONTENTS

ARTICLES

Liliana SPINOZZI MONAI, The Category of Gender in Nadiža: A Few Questions	411
Franc ZADRAVEC, A Fact-Fiction novel <i>Izganjalec hudiča</i>	427
Mateja HOČEVAR GREGORIČ, Slovene Non-Count Nouns and their Treatment in <i>SSKJ</i>	441
Ada VIDOVIČ MUHA, The Basic Elements in the Concept of Pleteršnik's Dictionary	459
Elisabeth SEITZ, A Rhetorical Stylistic Device or a Helpful Translating Tool? The Binary syndetical coordination in Selected Works by Primož Trubar, Martin Luther and Their Contemporaries	469

REVIEWES – NOTES – REPORTS – MATERIALS

Aleksander SKAZA, Tireless Seeker of Beauty – Professor Aleksandar Flaker (A Slightly Belated Note on the Occasion of His Seventieth Birthday)	491
--	-----

Uredniški odbor–Editorial Board: France Bernik, Varja Cvetko Orešnik, Aleksandra Derganc, Miran Hladnik, Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu (**glavni urednik za literarne vede–Editor in Chief for Literary Sciences**), Aleksander Skaza, Jože Toporišič (**glavni urednik za jezikoslovje–Editor in Chief for Linguistics**), Franc Zadavec (**odgovorni urednik–Executive Editor**).

Tehnični urednik–Technical Editor: Vojko Gorjanc.

Časopisni svet–Advisory Council: Mirek Čejka (Brno), Zdzisław Darasz (Katowice), Gerhard Giesemann (Gießen), Franc Jakopin (Ljubljana), Rado L. Lenček (New York), Juraj Martinović (Sarajevo), Klaus Detlef-Olof (Celovec), Marija Pirjevec (Trst), Jože Pogačnik (Maribor), Erich Prunč (Gradec), Adam E. Suprun (Minsk), Jože Šifrer (**predsednik–President**).

Naslov uredništva–Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 61000 Ljubljana, Slovenija.

Žiroračun pri Slavističnem društvu Slovenije: 50100-678-45265 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 1400 SIT, za študente 900 SIT, za institucije 1800 SIT, za knjigarne 3000 SIT (minus 25-odstotni rabat). – Price of yearly subscription for foreign countries 38 USA \$.

Natisnil–Printed by: PLANPRINT, d. o. o., Ljubljana. **Naklada–Circulation:** 1200 izvodov – 1200 copies.

ISSN 0350-6894

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-12/92, 24. 4. 1992) šteje Slavistična revija med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa.

KATEGORIJA SPOLA V NADIŠKEM NAREČJU: NEKAJ VPRAŠANJ¹

V nadiškem narečju se glede kategorije spola izpričujejo pojavi, ki se zdijo povezani z morebitnim vplivom furlanščine, ki kot romanski jezik ne pozna srednjega spola in ki v čedajski varianti vzporeja nasprotje med moškim in ženskim spolom s končnicami *-ø* in *-a*. Obravnava odpira nekatera teoretična vprašanja in nakazuje nujnost preverjanja pojavov v drugih slovenskih govorih.

In the Nadiža dialect the category of gender displays some features that seem to be connected with the influence of Friulian, which as a Romance language does not have neuter gender and, in its Cividale variant, employs the endings *-ø* and *-a* for the opposition between masculine and feminine genders. The paper tackles some theoretical questions and points out the necessity of checking these phenomena in other Slovene dialects.

0 Uvod

Pred kratkim sem dokončala raziskavo o spolu v nadiškem narečju in nazadnje opazila, da izsledki raziskave postavljajo vrsto vprašanj, ki bi jih bilo treba pojasniti in tako bolje razlagati obravnavane pojave, še prej pa preveriti primernost metodoloških meril, ki sem jih uporabila in od katerih je seveda odvisna verodostojnost rezultatov.

V tem posegu želim kratko orisati probleme, ki so izšli iz raziskave, h kateri so me privedla nekatera jezikovna dejstva, ki sem jih opazila pred desetimi leti, ko sem na terenu preverjala narečna besedila, ki jih je pred stoletjem v Nadiških dolinah zapisal Baudouin de Courtenay.² Te podatke sem potem primerjala s tis-

¹Referat na 6. Primorskih slovenističnih dnevih, posvetu slovenistov iz Slovenije in Furlanije-Juljske Krajine, ki je bil v organizaciji Slavističnega društva Trst-Gorica-Videm 6., 7. in 8. 4. 1995 na Opčinah pri Trstu. Izsledki raziskave, na katero se opira referat, so podrobneje prikazani v članku *La categoria del genere in un'area di contatto slavo-romanza v: Ce fastu?* 1995/2, str. 171–189, medtem ko so bili jezikovno-antropološki vidiki pojave podani v referatu *La »femminilizzazione« del neutro in un'area di contatto slavo-romanza na simpoziju »Dialettologia al femminile«*, ki ga je Univerza v Padovi priredila v kraju Pladen/Sappada 26.–30. junija 1995 (zbornik je v tisku).

²Poljski jezikoslovec je slovensko ozemlje večkrat študijsko obiskal. Njegovo prvo potovanje sega v leto 1873 in že takrat je zbral ogromno znanstvenega gradiva, a ga uspel le delno objaviti. Med neobjavljenim gradivom so bila vse do nedavnega tudi besedila, ki jih je zapisal v Nadiških dolinah in ki so zdaj dostopna v zbirki z naslovom *Materiali IV*,

timi, ki so jih v zadnjem času zabeležili drugi raziskovalci, predvsem v diplomskih nalogah; naj tu omenim Luciano Budal, katere obravnava nadiškega govora iz Gorenjega Marsina mi je bila temeljna opora. Razpolaganje z diahroničnimi variantami, ki jih je zabeležil poljski jezikoslovec, je omogočilo osvetlitev nekaterih točk, ki bi sicer ostale nepojasnjene, sprotne probleme pa sem razreševala z usmerjenimi poizvedovanji med rodnimi govorci.³

Opažena jezikovna dejstva so kazala na možnost romanskega in predvsem furlanskega vpliva, kar je seveda verjetno glede na tisočletni stik med obema etnijama. Hipoteza romansko-slovanskega mešanja (interference) je privedla do sistemske primerjave nadiškega narečja s furlanščino in s slovenskimi govori, ki niso v stiku z romanskimi. Ker nisem razpolagala s slovenskimi repertoriji, ki bi tipološko ustrezali uporabljenim in torej odražali spontani govor, je bil v primerjavo pritegnjen slovenski knjižni jezik, kar je seveda šibka točka raziskave.

Kot jezik v stiku obravnavam furlanščino in ne italijanščino ali beneško narečje, saj je bila italijanščina na tem območju in v Furlaniji sploh uvedena šele leta 1866, beneščina pa kot visoka zvrst ni nikoli prišla v jezikovni repertoar Furlanov v neposredni bližini nadiških dolin. Zato govorim o dvojezičnosti in ne o trojezičnosti, čeprav upoštevam tudi to možnost, ko gre pri obravnavi za zadnje stoletje in še posebej za današnji položaj. Naj vendarle pojasnim, da je nasprotje med nekdanjo slovensko-furlansko dvojezičnostjo in sodobno trojezičnostjo, ki vključuje tudi italijanščino, predvsem kakovostno. Vemo namreč, da je bila do srede prejšnjega stoletja raba nadiškega narečja prevladujoča in da je bila torej dvojezična pristojnost (kompetenca) povsem neuravnovešena v prid materinščini, medtem ko danes, s prodorom italijanščine, vse bolj opažamo nasprotno neravnotežje, poleg tega pa znatno zmanjšanje vpliva furlanščine.

1 Težnja ženskih samostalnikov na soglasnik; da prevzamejo končaj *-a*

Moja raziskovalna podmena je vzniknila iz dveh vrst jezikovnih dejstev, ki jih opazimo na stičnem območju: iz težnje ženskih samostalnikov na soglasnik, da bi v im. ed. prevzele končnico *-a*, ter iz prisotnosti končnice *-a* v sosednjih furlanskih govorih, medtem ko imajo osrednji furlanski govori končnico *-e*. Frances-

kjer so v Uvodu prikazana njegova jezikoslovna naziranja in dialektološka dejavnost (Baudouin 1988: 11–57).

³Poizvedovanja sem opravila januarja 1995 v Sarženti (Sorzentu) v občini Špeter (San Pietro al Natisone) ter v Matajurju (Montemaggiore) in Mašerah (Masseris) v občini Sovodnje (Savogna) s pomočjo naslednjih informatorjev: Gino Massera (ok. 70 let), Velicaz Agostina in Giuseppe (ok. 70 oz. 75 let) za Mašere; Emilia Medves (ok. 70 let), Tomasetig Ada (42 let) in Tomasetig Angela (50 let) za Saržento; za Matajur pa Božo in Pasquale Zuanella (53 in 47 let), ki sta k odgovorom pritegnila tudi 78-letno mater.

cato ta končni *-a* razlaga kot ohranjanje latinskega *-a*, katerega vitalnost je okrepil vpliv slovanskega modela; sama sem to razlago preformulirala v smislu, da gre poudariti obojestransko privlačno moč končnice *-a*, ki je skupna obema sestavoma, in da torej medsebojni vplivi to moč še krepijo. V tem smislu bi morali na težnjo nadiškega narečja, da spremeni glasovno podobo ženskih samostalnikov na soglasnik, gledati kot na odgovor furlanščini. Ker pa ta potek pomeni izgubljanje kategorije ženskih samostalnikov na soglasnik in statistično krepí nasprotje med ženskimi samostalniki na *-a* in moškimi na soglasnik, se mi zdi, da ga gre vključiti v širše tipološko prilagajanje furlanščini. Slednja namreč v primerjavi s slovenščino kaže višjo stopnjo funkcionalnosti v oblikovnem nasprotju ženske končnice na *-a* in moške na soglasnik.⁴

Naj navedem nekaj primerov (ženskih samostalnikov na soglasnik, ki v nadiškem narečju prevzamejo končnico *-a*):

1) ksl. *kokoš* nad. *kakùoša* (ksl./nad. *petelìn*) [furl. *Ž gialina*, M *giàl*]

V primerjavi z varianto *kakùoš*, ki jo je zapisal Baudouin, je današnja oblika hiperkarakterizirana v okviru gibanja, ki je že samo po sebi jasno, saj je uresničeno na ravnini besedja (*Ž kakùoš* – M *petelìn*). Z oblikovnimi sredstvi doseženo preobilje bi lahko predstavljala še eno, čeprav drugotno konvergenčno točko s furlanskim modelom, ki moški obliki *giàl* stavi nasproti obliko *gialina*, označeno kot žensko tako s končnico *-a* kot s pripono *-in-*.

2) ksl. *piščal* nad. *piščela* (anat.) (Bud. 59)

3a) ksl. *britev* nad. *brìta za brit* (Bud. 153c)

3b) ksl. *bukev* nad. *búkva* (Bud. 395)

3c) ksl. *breskev* nad. *brìeska* (Bud. 408)

⁴V furlanščini je nasprotje med žensko edninsko končnico *-a* in moško *-ø* povsem prevladujoče v primerjavi z nasprotjem med soglasniškim končajem ženskih samostalnikov (*sûr* 'sestra', *siùm* 'spanje', *oraziòn* 'molitev') in samoglasniškim končajem moških samostalnikov (*làri* 'tat', *giandârma* 'žandar' in *litro* 'liter', kjer sta končna *-a* in *-o* odsev italijanščine, iz katere besedi izhajata). V knjižni slovenščini je razlika med obema tipologijama manjša, kot lahko sklepamo iz primerjave nekaterih podatkov, ki so izšli iz pred kratkim opravljene raziskave, po kateri je 35,07 % ženskih samostalnikov na *-a* proti 8,99 % ženskih na *-S* (točneje i-jevskih) in 39,05 % moških na *-S* (Newekłowsky: 341). V nadiškem narečju predstavljajo kategorijo domačih moških samostalnikov na samoglasnik le besede *ocjà* (Bud. 604), ksl. *oče*, *táta* (Bud., str. 442) in *priča*; slednja je ohranjena kot strokovni izraz v ožjem pomenu priče na sodišču, medtem ko se za poročno pričo uporablja izposojenka *testimòn* (prim. Raffo: 162). Pogosti pa so moški samostalniki na *-o* med izposojenkami, vendar se tudi ti integrirajo s samostalniki na *-S* od rod. dalje (*nono* -una, *radjo* -julna; prim. Cronia, str. 324). Med ženskimi samostalniki na samoglasnik, ki ni *-a*, pa beležimo le samostalnik *hčf* -erè (Bud. 607).

3d) ksl. <i>cerkev</i>	nad. <i>cièrkva/cièrku</i>	(Bud. 174)
3e) ksl. <i>obutev</i>	nad. <i>obùtva</i>	(Bud. 400)
3f) ksl. <i>podkev</i>	nad. <i>potkovà/potkù</i>	(Bud. 127)
3g) ksl. <i>postrv</i>	nad. <i>postrovà</i>	(Bud. 376)
3h) ksl. <i>ženitev</i>	nad. <i>ženitva/žembà</i>	(Bud. 460)

Primeri podrazdelka 3) so še posebej prikladni za ponazoritev poteka, ki je v teku v nadiškem narečju. Gre namreč za nekdanje u-jevske osnove, ki so bile že v praslovanščini pritegnjene v ženske a-jevske in i-jevske sklanjatve, kar je za slovenščino dokumentirano celo v imenovalniku ednine, saj najdemo varianto na -a poleg tiste na -ev, sprejete v knjižni jezik.

V nasprotju s tem, kar kažejo variante v naši listi (vse s končnico -a, ki se le v dveh primerih premenjuje z -u < -ev), je Ramovš nadiško narečje skupaj z drugimi primorskimi govori vključil v skupino, za katero je značilna soglasniška končnica. Ramovša pri tem podpira tudi Baudouinovo gradivo, ki prav tako beleži soglasniške končnice: *cirfoh* (za *cirkof* ksl. *cerkev*), *brskú* (z -u < -ev (*leu*l)) 'ohrovť' ksl. *brôškev* (Bezljaj), *malítu* ksl. *molitev* (prim. Baudouin : 178, 184 in 210). Lahko torej sklepamo, da gre vsaj pri tej listi primerov za novejšo inovacijo, ki je še v teku, kot kažeta dvojnici 3d) e 3f).

Zdaj pa še nekaj vprašanj v zvezi s prikazanimi primeri: 1. Čeprav so se slovenski govori v Italiji v preteklosti na romanski vpliv odzivali na različne načine in torej naše hipoteze a priori ne gre razširjati na druge stvarnosti, bi bilo vendarle zanimivo preveriti, ali so tudi v drugih slovenskih govorih, ki so v stiku s furlanskimi, za katere je značilna ženska končnica -a,⁵ pojavi, ki se dajo primerjati z opisanimi. 2. Sprašujemo se tudi, ali se v primerih drugačnega, torej ne romanskega jezikovnega stika, v jeziku pojavljajo spremembe glede spola, ki jih lahko sistematično pripišemo vnašanju. 3. Ali težnja, ki smo jo ugotovili v nadiškem narečju, zadeva tudi osrednja slovenska narečja (saj nam je tu kot predmet primerjave služil knjižni jezik). V primeru pozitivnega odgovora bi bilo treba podmeno o vplivu jezikovnega stika ne le popraviti, temveč celo umakniti pred splošnejšo razlago, ki je bila že uporabljena ob drugih jezikovnih stvarnostih (tako naj bi latinščina pokazala težnjo po nasprotju med sklanjanjem samoglasniških osnov, v okviru katerih so bile a-jevske občutene kot ženske, in polsamoglasniških, zvočniških ali soglasniških osnov; pa tudi italijanščina teži k protistavi -a za ženski in -o za moški spol). Te poteke naj bi konec koncev združevala naravna težnja jezikov, da odpravijo večoblikovnosti, ki so negospo-

⁵ Če upoštevamo Francescatove podatke, ki jih prikazuje tabela št. 7 v njegovem delu *Dialettologia friulana* (1966, str. 42), bi raziskovalna podmena morala zadevati ne le čedajsko območje, temveč tudi goriško.

darne in slabo razvidne, ter posplošujejo oblike, ki enoznačno kažejo svojo slovnično podobo. V našem primeru nasprotja med moškim in ženskim spolom bi poenostavitev oblikovnih sredstev ustrezala merilom predstavnosti, s katerimi se vzpostavlja vzporednost med slovnično in naravno razliko, pri čemer se slednja lahko naslanja tudi na parametre, ki niso nujno istovetni z naravnim spolom.

2 Težnja ženskih samostalnikov h končaju *-a* in izguba srednjega spola

Pregled samostalnikov srednjega spola v nadiškem narečju nas je opozoril na vrsto pojavov, ki po eni strani kažejo šibkost srednjega spola, kar je sicer značilno tudi za druge slovanske jezike, po drugi strani pa nam dovoljujejo ugotavljanje smernic tega ne ravno lahkega spreminjanja. Na tem mestu bom opozorila le na tiste pojave, ki so v tesni zvezi z obravnavano težnjo.

Predvsem je jasno, tako teoretsko kot na ravni obravnavanega narečnega razvoja, da je prehod končnice *-o*, značilne za srednji spol, v *-a* veliko bolj relevanten pojav kot dodatek končnice *-a* samostalnikom, ki so že ženskega spola: na razvojni ravni namreč implicira opuščanje srednjega spola, ki se lahko s posameznih besed endemično razširi vse do opustitve srednjega spola kot kategorije, na teoretski ravni pa se postavlja zahteva po raziskavi vzrokov.

V drugih narečnih okoljih, tako na primer v remšniškem narečju, lahko prehod *-o* v *-a* pripišemo glasoslovnim vzrokom, akanju, ki je zajelo ponaglasne *-o*-je. Nadiško narečje pa pozna akanje le v prednaglasnih zlogih (ksl. *kokoš* > nad. *kakùoša*) in si torej primerov, ki sledijo, ne moremo razlagati fonetično:

4a) ksl. <i>bedro</i>	nad. <i>bedrà</i>	(Bud. 57)
4b) ksl. <i>predivo</i>	nad. <i>predìva</i>	(Bud. 323)
4c) ksl. <i>jabolko</i>	nad. <i>jàbuka</i>	(Bud. 405)

Bedrà in *jàbuka* bi lahko bili diasistemski varianti, ki jih najdemo tudi v drugih slovenskih repertorijih. Za primer 4c) pa lahko z gotovostjo trdimo, da je še konec 30. let tega stoletja nadiščina poznala varianto na *-o* (Rieppi). Preostaja nam torej primer 4b), ki ga ob odsotnosti zunanjih primerjav vzporejamo s primerom 4c). Glede slednjega naj pripomnimo, da se *jàbuka* v svoji novi preobleki povsem prilagaja nadiškim ženskim samostalnikom, ki označujejo hkrati drevo in sadež (*hrùška*, *čarièšnja*, *čiešpa*).

Na osnovi orisanega se nagibamo k razlagi prehoda *-o* > *-a* v smislu formalnega prilagajanja ustreznim furlanskim izrazom *cuèssa*, *fibra* in *mèla*, ki so vsi ženskega spola in na *-a*. V primeru 4c) pa gre seveda upoštevati tudi hkratno notranje gibalno.

Dodaten dokaz za prilagajanje furlanščini nam nudijo srednji samostalniki, ki so prešli v moški spol in pri katerih je zunanji model jasno razviden:

5) ksl. <i>resje</i>	nad. <i>resjòn</i>	(Bud. 445) [furl. <i>M grìon</i>].

V okviru izposojenk lahko na možnost ustrežanja med domačim srednjim in furlanskim ženskim spolom na *-a* kaže nadiški ženski samostalniški *rúša* 'garje', prevzet iz furlanskega *russâ* 'praskati', razumljenega kot ženski samostalniški na *-a*, ki je nadomestil samostalniški srednjega spola *garje*, iz istega korena kot *garati*.

Odsotnost analognih znotrajsistemskih izravnjav, torej samostalnikov srednjega spola, ki se s spremembo spola prilagajajo drugim domačim izrazom⁶ (kot v primeru *jàbuko* > *jàbuka*), nas navaja k zaključku, da je opustitev srednjega spola pri samostalnikih, ki označujejo neživo, odvisna pretežno od furlanščine, in to tako glede izbire premenilnega spola kot glede njegove označitve s pomočjo nasprotja *Ž -a*, *M -S*. Če ta razlaga ni daleč od resnice, bi spremembo spola lahko označili kot oblikoskladenjski kalk po vzoru furlanščine. Če bi nato tudi samo ošibitev srednjega spola pripisali tesni zvezi nadiščine s furlanščino in italijanščino, katere vpliv se je v zadnjem stoletju večal, bi lahko pojav povsem vključili v potek tipološkega prilagajanja, ki smo ga postavili kot začetno podmeno. Prilagoditev bi v tem primeru ne zadevala le oblikovnih vidikov nasprotja *M* proti *Ž*, temveč samo zgradbo kategorije spola.

Glede naših opažanj in porajajočih se vprašanj v zvezi s samostalniki srednjega spola, ki označujejo neživo – primeri, ki označujejo živo, kakor *tele*, *dete*, *dekle*, gredo drugo pot – lahko ugotovitve strnemo takole: 1. Kakor pri ženskih samostalnikih na soglasnik bi bilo tudi pri samostalnikih srednjega spola podmeno vnašanja treba preveriti v različnih položajih jezikovnega stika. Še posebej bi bilo treba pregledati, koliko je lahko prisotnost srednjega spola v nemščini vplivala na njegovo ohranjanje v slovenščini, na nasproten ali vsaj drugačen način kot v nadiščini. 2. Potrebno bi bilo preveriti ohranjanje srednjega spola v govorih, ki niso v stiku z drugimi jeziki in kjer spremembe spola ne moremo pripisati gla-

⁶Resda obstaja primer srednjega spola, ki se je zamenjal z ženskim iz notranjih sistemskih vzrokov, vendar je to poseben primer in ostaja zato povsem osamljen. Gre za samostalniški *ùoč* 'oko', spočetka srednjega spola kot ksl. *okó*, ki v množini sledi sklanjatvi ženskih i-jevskih samostalnikov (im. *očí*). Nadiška ženska oblika je torej analogično povzeta po množini. Podatki, ki sem jih sama zbrala v Sarženti 22–3–1995 pri družini Tomasetig, se nekoliko razlikujejo od podatkov Budalove (prim. Bud. 826 in str. 287). Za ednino naj navedem im. *tàle ùoč je bùna* 'to oko je bolno', rod. (*ot*) *mojë očí* 'mojega očesa', tož. *nu ùoč arděču* 'rdeče oko'. Drug primer analogične narave, na katerega me je opozorila Živa Gruden in je iz priredbe dramskega besedila za Beneško gledališče, pa zasluži večjo pozornost, saj se zdi, da odpira tretjo možnost za prehod samostalnikov srednjega spola v ženskega poleg obeh, ki so bile doslej upoštevane (vnašanje in glasovni tip). V primeru, ki ga navajamo: *Tle ne ušafata še no zarno prahu, zak jo pobrišem ...* ('Tu ne najdete niti zrna prahu, ker ga pobrišem ...') je srednji samostalniški *zarno* razumljen kot ženski zaradi homofonije z ženskimi samostalniki na *-a* in *-u*, do katere pride v tožilniku.

soslovnim vzrokom. Če je v takih govorih zaznavna ošibitev srednjega spola, bi bilo zanimivo ugotoviti, kaj nanjo vpliva in v katerih smereh se odvija v primerjavi z nadiškim narečjem.⁷

3 Vpliv naravnega spola na poteke, ki so v teku v nadiškem narečju

Prisotnost nadiških izrazov, ki označujejo samca živali in so avtonomno izpeljani iz ženskega samostalnika na *-a* nas nagiba k domnevi, da gre razloge za težnjo k oblikovnemu nasprotju žensko na *-a* in moško na *-S* iskati v najbolj gospodarnem in zaznavnem izražanju naravnega spola s končnicami (pri čemer soglasniški končaj pri moškem spolu ustreza ničtemu morfemu). Naj za ponazoritev navedemo nekaj primerov:

6a) ksl. <i>Ž gos</i>	nad. <i>òča</i>	[furl. <i>ôcia</i>] ⁸
ksl. <i>M gosàk</i>	nad. <i>oçòn</i>	[furl. <i>ocàt</i>]
6b) ksl. <i>Ž raca</i>	nad. <i>ràca</i> (Bud. 340)	[furl. <i>ràzza</i>]
ksl. <i>M racàk/ràcman</i>	nad. <i>racòn</i>	[furl. <i>razzàt</i>]

Kot lahko vidimo, je v slovenščini opazno zavajajoče večobličje, predvsem v primeru ženskega samostalnika na soglasnik *gos*: nadiško narečje je pomensko-oblikovno neskladje drastično rešilo s trikratnim poseganjem v furlanščino. Kalkiralo je namreč model tvorjenja parov *ôcia-ocàt*, *ràzza-razzàt* (*Žl-a* proti *M/-S*), pri katerem je razmerje med spoloma najbolj razvidno in dosledno, uporabilo je priponsko obrazilo *-òn* za moški spol ter končno prevzelo še izposojenko *òča* v zameno za *gos*.

Skrivnost te izvirne in nepričakovane rešitve gre iskati v obrazilu *-òn*, ki mu je nadiščina dala vrednost, ki je v furlanščini nima. Slednji ima sicer v furlanščini več vlog, najsplošnejša je povečevanje fizičnih in moralnih lastnosti (*bielòn* iz *bièl* 'lep'; *badajòn* iz *badajà* 'klepetati'), nima pa vloge golega označevalca moškega spola. In vendar kaže, da je bil razumljen prav v tem smislu, ko so slovenski govorniki večalno sestavino navezali na moški spol in mu jo podredili. Te oblike moškega spola so poleg vsega še prvotne glede na ustrezno žensko obliko. Pomenskemu postopku je sledila osamitev obrazila, ki je v nadiškem narečju

⁷ Pri raziskovanju bi bilo seveda treba upoštevati tudi možnost, ki smo jo za nadiško narečje označili kot tretjo na osnovi primera, navedenega v opombi 6.

⁸ Raffo omenja tudi domačo varianto *husà* (kjer *h-* označuje zvoneč velarni pripornik, narečni refleks za ustrezní zapornik), pri čemer opozarja na posebnost »prehoda iz moškega v ženski spol z dodatkom končnice *-a*«. Ksl. *gos* je v resnici ženskega spola. Dodatek končnice *-a* smo obravnavali v 1. razdelku, naj tu le še opozorimo, da je ta varianta označena kot vseslovenska ljudska varianta v Bezlajevem repertoriju (pod geslom *gôs*).

postalo izredno tvorno, saj se uporablja tako na izvorniku zvest način kot v primeru botaničnih izrazov (npr. *resje*, ki je prevzelo moško obliko *resjòn* po obliko-skladenjskem kalku iz furlanskega *grìòn*), kakor tudi povsem svobodno, kot v primerih pod številko 6).

Po podmeni, ki sem jo predstavila na začetku tega razdelka, izhaja pomenska tvornost in visoka stopnja funkcionalnosti obrazila -òn kot označevalca moškega spola iz njegove aplikacije na izraze za živo, kjer tudi znotraj pregibanja ohranja najvišjo stopnjo zaznavnosti. Od tu naj bi obrazilo nato razvijalo svojo privlačno moč tudi na spolno nemotivirane samostalnike. S tega vidika bi izpeljanka *racòn* morala biti vsaj na strukturalni ravni pred *resjòn*.

Kar smo povedali za moški spol, bi bilo treba ponoviti tudi za ženski spol, v smislu, da tvornost obrazila -a, vezanega na naravni spol, privlači v svoje področje ženske samostalnike na soglasnik, ki označujejo živo (npr. *kokoš*) ali neživo (glej primere pod 3)), pa tudi samostalnike srednjega spola, ki označujejo neživo in ki preidejo v ženski spol (primeri pod 4)).

Dodaten dokaz katalizacijskega delovanja obrazila -òn nam lahko nudijo novejšje romanske izposojenke na -jòn, pri čemer gre za furlanske italianizme ženskega spola ali za italijanske izposojenke. To so pojmovni samostalniki učenega izvora (*proibizione*, *persuasione*) ali novejšega nastanka (*premiazione*), pa tudi konkretni, vendar spolno nemotivirani in torej neproduktivni samostalniki (*regione*, *colazione*). Ker gre za sodobne izposojenke, ki prehajajo iz množičnih občil v vsakdanji govor, bi pričakovali, da se ujemalno vgradijo kot samostalniki ženskega spola, saj današnji dvojezični govorniki povsem razumejo italijanščino in furlanščino in znajo točno razlikovati izvirne obliko-skladenjske značilnosti. V nasprotju s tem je bilo večkrat opaženo, da je spol v nadiškem narečju v teh primerih nepredvidljiv, kot dokazuje izpisek iz krajevnega lista 1986–87, kjer ženske oblike *region(ah)*, *manifastacjon*, *imprešjon*, *emančipacion* soobstajajo ob moških *migracjon(u)*, *premjacjon*, *proteccion(a)* (Skubic: 61 in 63; glej tudi Morato, str. 150).

Kako naj si razložimo to čudno obnašanje?

Menim, da odraža spopad med zavestnim zaznavanjem ženskega spola in avtomatičnim prilagajanjem domačim oblikam moškega spola, ki se praviloma končujejo na soglasnik, in to zaradi glasovne podobnosti med furlanskim obrazilom -(i)òn in moškim -òn, ki je sicer etimološko tuj, a življenjski do take mere, da njegova potencialna motivacija prevlada nad jezikovno udejanjeno.

Implikacije razmerja med naravnim in slovničnim spolom odpirajo vprašanje, ki je tako splošno, da ga ne moremo omejiti na eno samo ali na nekatere vrste jezika. Lahko si le želimo, da bi prišlo do obravnave in preverjanja v drugih sotvarjih slovenskega diasistema.

4 Srednji spol glede na parametre živo/neživo, ednina/množina

V drugem razdelku naših izvajanj smo obravnavali samostalnike srednjega spola, ki zaznamujejo neživo in ki, tako kaže, spreminjajo spol pod vplivom ustreznih romanskih ustreznikov. – V naslednjem razdelku smo postavili domnevo, da zgolj oblikovne spremembe, kot npr. *kakùoš* > *kakùoša*, *postrv* > *postrovà* ter spremembe spola tipa *resje* > *resjòn*, *predivo* > *prediva* temeljijo na nasprotju naravnega spola, ki se izraža v pregibanju s končnicami: moški spol na soglasnik, ženski na -a.

Ker zabeleženi pojavi označujejo zgolj težnjo, se zdi samoumevno, da vsaka tipologija vsebuje tudi bolj ali manj razsežna še nedotaknjena področja. Tako ostajajo ženski samostalniki na soglasnik kot npr. *lúč*, *kùost*, *jèsin*, *čàst*; ali srednji, ki označujejo neživo: *oknò* se na primer dobro drži. Če pa hočemo z gotovostjo označiti stanje srednjega spola v nadiškem narečju, moramo iti prek zgolj oblikovnega pojavljanja ter opazovanje razširiti na organsko raven oblikoskladenjskih odnosov, ki jih srednji samostalniki vzpostavljajo.

Če torej trdimo, da se samostalniki tipa *oknò* dobro držijo, stoji za trditvijo širše opazovanje. Prav tako smo opazovali srednje samostalnike z osnovo na -t-, ki označujejo živo, ter na obe kategoriji aplicirali parameter ednina/množina, na katerega relevantnost je pred kratkim opozoril Stankiewicz.

Po Stankiewiczu se namreč atomizaciji pojavov v zvezi z ednino postavlja nasproti uniformnost pojavov v zvezi z množino, kar se nasploh obravnava ne kot kazalec večje ohranjenosti srednjega spola glede na ednino, temveč, glede na rednost pojava, kot dokaz izravnave že iztrošene novote. Posebnost množine, vedno v zvezi z imenovalnikom in tožilnikom, predstavlja ohranjanje a-jevske končnice, ki je značilna za srednji spol, kljub temu, da prihaja do ujemanja z ženskim spolom, kot v primeru *velike ókna* (Budal, str. 275). Ta pojav, znan kot feminizacija nevter, je izpričan, poleg ujemanja na -a, že pri prvih slovenskih piscih 16. stoletja in se v slovenskem knjižnem jeziku pojavlja vse do srede 19. stoletja, ko je izločen iz norme, kjer prevlada ujemanje z -a. V slovenistiki najdemo za pojav dve vrsti razlage: prva, tradicionalna, ne razločuje med tem pojavom in pojavi, ki zadevajo ednino, ter pripisuje oboje vzrokom fonetične narave (npr. Ramovš); druga, aktualnejša, priznava sistemsko naravo pojava in ga navezuje na strukturalne faktorje (Priestly) ali pomensko-zgradbene dejavnike (Stankiewicz). Preden nadaljujem, želim poudariti, da glasovno merilo kriterij, ki je bilo menda doslej edino upoštevano pri ednini srednjega spola, nikakor ne ustreza v primeru nadiškega narečja, ki se s tega vidika zdi potencialno varno pred spremembo, kot smo skušali dokazati s primeri 4. skupine. Izgubo srednjega spola gre tu pripisati zgradbenim dejavnikom. V kolikor so le-ti vezani na stik med jeziki, gre načinu in rezultatom ošibitve srednjega spola v nadiščini iskati vzporednice v ostalem

slovenskem svetu le tam, kjer so razmere primerljive.

Vzemimo zdaj spet v pretres množino samostalnikov srednjega spola, kjer je ujemanje žensko. Po novejših domnevah gre starost in rednost tega ujemanja v slovenskem prostoru⁹ v primerjavi z atomizacijo pojavov, ki zadevajo ednino, povezovati z manjšo pomensko nabitostjo množine v primerjavi z ednino ter z večjo zgradbeno sorodnostjo med srednjo in žensko sklanjatvijo. Množina res ni primerna za izražanje pojmovnih in skupnih imen (marveč le singulativnih); po drugi strani pa srednji samostalniki delijo z ženskimi in ne z moškimi lastnost, da imajo za imenovalnik in tožilnik isto končnico (ženski *-e*, srednji *-a* proti moškemu *-i* v im., *-e* v tož.). To dejstvo naj bi skupaj s splošno šibkostjo množine že zgodaj in stanovitno potisnilo samostalnike srednjega spola proti ženskemu.

Na raznočasijski (diahronični) ravnini lahko približanje ženskemu spolu – v obliki ujemanja – razumemo kot terapevtski poseg spričo nevarnosti, da se množina srednjega spola zamenja z dvojino, če predpostavljamo prehod končnice *-i* v dvojino srednjega spola v *-a*, ki je značilen za dvojino moškega spola. Tak *-a*, ki sovпада z *a*-jem v množini srednjega spola, bi lahko povzročil dvoumje v zvezi tipa *lepa mesta*, ki bi lahko izražala tako dvojino kot množino (Priestly: 359–363). Od tu torej korektiv v obliki ujemanja v ženskem spolu, pri čemer ostaja glasovna podoba samostalnika nespremenjena.

Ta diahronična razlaga se nam zdi zelo zanimiva, saj postavlja vprašanje, kateri spol se v resnici skriva za ujemanjem *-e -a*, torej v obrazcu, ki je sicer prisoten tudi v italijanščini v zvezah tipa *le belle braccia*, ki izhajajo iz nepravilnega ali bolje nepopolnega razvoja latinske množine srednjega spola. Primerjava z italijanščino nam je lahko v pomoč pri tako občutljivem vprašanju iz slovenske slovnice, če seveda upoštevamo sistemske razlike na tem specifičnem področju. Vemo, da italijanščina nima srednjega spola, kar seveda onemogoča možnost take razlage končnice *-a* pri samostalniku *braccia*. Najnovejša nam znana razlaga (Tekavčič) ujemanja *-e -a*, ki je značilno za stare latinske nevtrume tipa *ginochia*, *uova*, *membra*, itd., obravnava te primere kot skupna imena, kar najde etimološko potrditev v stari indoevropski kolektivni priponi *-a* (Pisani: 120; glede latinščine prim. Traina-Bernardi Perini: 126). Tako se izguba spola nadomesti s kategorijo števila, in sicer tako, da množinska ženska končnica *-a* prevzame pomensko vlogo skupnega imena, ki se izraža na obliko-skladenjski ravnini, torej z ujemanjem *-e -a*.

Če se zdaj vrnemo k nadiškemu narečju, opazimo, da prisotnost vitalnega srednjega spola v ednini preprečuje njegovo apriorno opustitev v množini in

⁹Točneje na Dolenjskem, v Beli Krajini, v Prekmurju ter na nekaterih območjih rovtarskih in primorskih govorov (prim. Stankiewicz, str. 148).

navaja k domnevi, da ujemanje *-e -a* dejansko implicira srednji spol. Če s tega vidika pretresemo prej orisane raznočasijske prehode, nam ujemanje *-e -a* prav zaradi tega, ker je do njega prišlo zato, da se prepreči morebitna zmeda med dvojino in množino srednjih samostalnikov, dokazuje vitalnost srednjega spola v množini. Sledje morfemov *-e -a* naj bi torej v slovenščini razbrali kot množina + srednji spol, nasproti razbiranju ženski spol + množina na *-a* (v funkciji skupnega imena), ki ga predpostavljamo za italijanščino.

Na teoretski ravnini utrjuje tako razbiranje nasprotje števila proti nasprotju spola, do katerega bi prišlo, ko bi opustili obliko-skladenjsko zvižajo, h kateri sta oba jezika posegla, da bi na nepravilni način izrazila skupno ime oziroma množino srednjega spola: v prvem primeru bi imeli za italijanščino **le belle bracce*, pravo množino kot pri *le belle foglie* (kjer tako **bracce* kot *foglie* izhajata iz latinskega srednjega spola), v drugem pa *velike gnizde* (oblika je v narečju izpričana za *velika gnezda*), pravi ženski spol kot *velike hiše*. Samo nadiško narečje nudi konkretne znake v prid naši razlagi.

Če bi v množini srednji samostalni res postal ženskega spola, bi se moral tako vesti ob vsakršni vrsti ujemanja. Dogaja pa se, da je takrat, ko ujemanje zadeva prvine zunaj sintagme, ki ji srednji samostalni pripada, ujemanje lahko moško ali žensko, glede na to, ali gre za živo ali neživo. Naj podam dva primera:

7a) *Vidin [Ž] tiste lepé [S] telèta. Su [M] tojé teli al tisti?*

7b) *[Ž] Kájšne lepé [S] oknà! Su [Ž] nové? Su [Ž] tojé telé al tiste?*

Imenski zvezi *tiste lepé telèta* in *Kájšne lepé oknà* (predmet v tožilniku oziroma vzklik) se podrejata ustaljenemu obrazcu, kar se pa ne zgodi v navezovalnem povzemanju srednjih samostalnikov v vlogi osebka – 7a) *teli al tisti*, 7b) *telé al tiste* – in v povedkovem določilu (v našem primeru so to pridevniki *tojé, nové* – pri čemer se predpostavlja ženska odnosnica – in *tojé*). Novota je torej v zvezi s skladijskim dejstvom, ki bi ga lahko uvrstili v tako imenovani *long-distance control* (Chomsky: 77 in sl.), v smislu, da na pravila ujemanja vpliva oddaljenost med odvisnim in nadrejenim členom (Simone: 411 in sl.).

V ednini prihaja vedno do ujemanja besedne zveze v srednjem spolu, medtem ko se pri prvinah, ki so zunaj sintagme, ponavlja razlika, ki smo jo videli v množini, a z neskladnim izidom. Neživo ostane srednjega spola: im./tož. *tùole* (ksl. *tole*) – mišljeno je *oknò*; živo prevzame moški spol množinskih zaimkov: im. *tèl/tist*, tož. *tèl/tist* oziroma rod. *tèlega/tístega*, kot pri moških poimenovanjih živega – mišljeno je *telé*. Če je predmet v tožilniku živo, premena tožilnik/imenovalnik oziroma rodilnik ni naključna, marveč vezana na sociolingvistično spreminljivko starosti. Ugotovimo namreč, da uporabljajo za tožilnik imenovalniško obliko mlajši govorci, medtem ko starejši uporabljajo rodilniško, slovnično pravilno obliko. Nediskriminirana raba moške imenovalniške edninske oblike

tako za osebek kot za predmet predstavlja torej inovacijsko potezo, kalk iz romanščine, ki jezikovno ne razlikuje kategorije živega in neživega.

Iz orisanega scenarija, polnega vprašanj, ki bi zahtevala poglobljeno raziskavo, bom skušala povzeti vsaj nekaj najvažnejših problemov:

1. V današnjem stanju jezika ujemanje *-e -a* ne predpostavlja srednjega spola, pa tudi ne sistematično ženskega, saj v primeru 7a) prihaja do ujemanja zunaj zveze v moškem spolu. Po drugi strani je težko določiti, če kaže žensko ujemanje v primeru 7b) na inovacijo po zgledu 7a) (če gre torej za »pravi« ženski spol ob predpostavki, da je ujemanje *-e -a* bilo prvotno le navidezno in da gre torej za srednji spol) ali na preprosto ohranjanje (navidezno ženskega ujemanja). Nerešljivost tega vozlišča pušča vprašanje odprto. Gotovo se pa vprašanje še nenaravno zaplete, če sprejmemo tradicionalno razlago pojava in moški spol v primeru 7a) vežemo na ženskega in ne na srednjega.

2. Dejstvo, da se srednji spol ednine dobro drži pri samostalnikih tipa *oknò*, ki zaznamujejo neživo, lahko le potrjuje vpliv zunanjih dejavnikov na spremembe v primerih 4) in 5), saj gre pri teh za tipološko slične samostalnike. Ko bi bila izguba srednjega spola organska, bi morala potekati v eno samo smer – žensko ali moško, medtem ko se v naših primerih zdi, da se prilagaja spolu romanskih ustreznic. Menim, da polariteta inovacija/ohranjanje, ki jo ti samostalniki srednjega spola izpričujejo, predstavlja dve plati pasivnega odziva slovničnega/nemotiviranega spola na dva nasprotujoča si dražljaja, ki ju predstavljajo zunanji modeli in sorazmerno strnjena lista domačih samostalnikov srednjega spola.

3. Drugačno vedenje samostalnikov *telè* (ki postane moškega spola) in *oknò* (ki ohranja srednji spol) daje prvi odgovor na podmeno različnega vplivanja naravnega spola v primerjavi s slovničnim spolom na poteke v nadiškem narečju. Odgovor je pravzaprav pričakovan, saj se izguba srednjega, nemotiviranega spola, povezuje s samostalniki, ki zaznamujejo živo in pri katerih pripadnost moškemu ali ženskemu spolu predpostavlja naravno motivacijo. V primerjavi z nepredvidljivim izidom spremembe spola pri srednjih samostalnikih tipa *oknò*, nam izid besed, ki zaznamujejo mlade živali, kaže dvojno rednost: izguba srednjega spola zadeva celo listo besedja in gre v eno samo smer, v moški spol. Čeprav nas videz vara, ker srednji samostalnik, ki zaznamuje neživo, s prehodom v ženski spol dobi končnico *-a*, medtem ko samostalnik, ki zaznamuje živo, ostane ob prehodu v moški spol oblikovno nespremenjen, je sprememba druge vrste gotovo bolj organska.

4. Iz spremembe spola pri srednjem samostalniku *telè* pa ničesar ne zvemo glede rastoče oblikovne razlike med ženskim in moškim spolom, ki jo opazamo v nadiškem narečju. Samostalniki srednjega spola na *-t-*, ki označujejo mlade živali (*žrebe*, *cibe*), ohranjajo svojo podobo kljub prehodu v moški spol. Ta rešitev bi se lahko še enkrat naslanjala na romanščino, kjer izrazi kot *pulcino*, *vitello* (ne pa

puledra) označujejo oba spola (*vitella* je prisiljen izraz, **pulcina* pa sploh manjka); podobno pozna furlanščina samo *polezzùt*. Ohranjanje neke nevtralne oblike (torej nediferencirane glede na moško in žensko sklanjo) pri imenih, ki označujejo mladiče, se zdi torej primeren odziv na sprejemanje moškega spola kot izrazila za večspolskost.

5. Prvo vprašanje, ki ga odpira zadnji razdelek, zadeva spol samostalnikov, ki so »formalno« srednjega spola in ki se v množini ujemajo z ženskim. Primerjava nadiškega narečja z govori, za katere je značilna ista tipologija (prim. št. 6)), bi morala izhajati iz podmene, da so govori v stiku novotni v primerjavi z drugimi in da bi torej samo pri slednjih lahko preverjali stvarni obseg ujemanja z ženskim spolom. O »feminizaciji« nevtar naj bi torej govorili le v primeru, da je v konservativnem govoru ujemanje z ženskim spolom stalno, brez variacij.

6. Drugo vprašanje zadeva izgubo srednjega spola v imenih za mladiče. Dejstvo, da je ruščina ta imena avtonomno pretvorila v moški spol s procesom izpeljave (*telènok*, *porosènok*; prim. Stankiewicz, 145), nam svetuje veliko previdnost pri obravnavanju hipoteze romanskega vpliva na nadiško narečje in razširitev raziskave na splošnejše dejavnike, pomenske – kot npr. živost in čustveni odnos – ali širše kulturne, npr. v okviru sprememb v kmečki miselnosti ali celo njenem odmiranju ob hitrem zatonu te vrste dejavnosti.

ZNAKI IN KRAJŠAVE

Pri zapisu slovenskih narečnih izrazov smo se poslužili poenostavljene fonetične transkripcije. Krativec na koncu besede (npr. -à) označuje jakostni naglas, znotraj besede pa cirkumfleksiranost; akutiranost je označena z ostrivcem (-é, é-). Samoglasniki so dolgi v naglašanih zlogih znotraj besede in v končnih zlogih, kjer naglas ni jakosten. Furlanske besede so povzete po slovarju Nuovo Pirona (G. A. Pirona-E. Carletti-G. B. Corgnali, Il Nuovo Pirona, Udine 1935), le da smo končnico -e nadomestili z -a. Nekaj krajšav: Bibl. = bibliografija; Bud. = Budal (glej Bibl. Številke v okroglem oklepaju ob posameznih primerih so iz vprašalnice SLA, ki jo je uporabljala Budalova pri svoji raziskavi; če primera v vprašalnici ni, navajamo številko strani, kjer je primer zabeležen; -S = soglasniški končaj; Ž = ženski spol; M = moški spol; S = srednji spol; nad. = nadiško; ksl. = slovenski knjižni jezik; SSKJ = Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V, Ljubljana 1980–1991.

NAVEDENKE

BAUDOUIN De COURTENAY, J., 1988: Materiali per la dialettologia e l'etnografia slava meridionale / Materiali za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo. IV. Testi popolari in prosa e in versi raccolti in Val Natisone nel 1873 / Ljudska besedila v prozi in verzih, zbrana v Nadiških dolinah leta 1873. Inediti pubblicati a cura di / Pripravila za prvo objavo Liliana Spinozzi Monai con commento folklorico di / folklorni komentar prispeval Milko Matičetov. Trieste/Trst – San Pietro al Natisone/Špeter.

- BENACCHIO, R., 1994: Peculiarità morfosintattiche del dialetto resiano. *Problemi di morfosintassi delle lingue slave*. 4. Firenze. 223–243.
- BEZLAJ, F., 1977: *Etimološki slovar slovenskega jezika I (A–I)*. Ljubljana.
- 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika II (K–O)*. Ljubljana.
- BUDAL, L., 1980: *La varietà slovena di Mersino alto (Udine)*. Diplomska naloga (Università di Trieste. A.a. 1979–80). Tipkopolis.
- CHOMSKY, N., 1981: *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht-Holland/Cinnaminson-U.S.A.
- CRONIA, A., 1950: Contributi alla dialettologia slovena. *Slavistična revija* III/3–4. Ljubljana. 321–326.
- DE LEIDI, G., 1984: *I suffissi nel friulano*. Udine.
- FRANCESCATO, G., 1958: Il bilinguismo friulano-veneto (indagine fonologica). *Atti dell'Accademia di scienze, lettere e arti di Udine*. 1954–1957. Serie VI. Vol. XIV. Separat str. 5–29.
- 1966: *Dialettologia friulana*. Udine.
- FRANCESCATO, G. – SALIMBENI, F., 1976: *Lingua, storia e società in Friuli*. Udine.
- 1983: *Udine: la lingua*. Udine.
- MATIČETOV, M., 1992: Resia. I. Dimensione linguistica. *La cultura popolare in Friuli »Lo sguardo da fuori«*. Atti del Convegno di studio a c. di G. Fornasir e G.P. Gri (Accademia di Scienze, Lettere e Arti di Udine). Udine. 57–94.
- 1993: Per un resiano grammaticalmente corretto. *Fondamenti per una grammatica resiana*. Atti della Conferenza internazionale tenutasi a Prato di Resia (UD), 11–13 dicembre 1991, a c. di H. Steenwijk. Padova. 67–84.
- MOR., C. G., 1972: Appunti sull'ordinamento politico-amministrativo della Val Natisone e convali. *Val Natisone* (Numero unico). Udine. 39–48.
- MORATO, J., 1981: *Interferenca v govorih Nadiških dolin*. Diplomska naloga. Izola, oktober 1981. Tipkopolis.
- NEWEKLOWSKY, G., 1988: Zur Häufigkeit morphologischer Kategorien in slowenischen Prosatexten. *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura. Obdobja 8/Sodobnost*. Uredila B. Paternu in F. Jakopin. Ljubljana. 337–349.
- PISANI, V., 1971: *Glottologia indeuropea*. Torino.
- PRIESTLY, T. M. S., 1984: O popolni izgubi srednjega spola v slovenščini: raznodobna rekonstrukcija. *Slavistična revija* XXXII/4. Ljubljana. 357–372.
- RAFFO, A. M., 1972: Alcuni rilievi sulle parlate della Slavia Veneta, con particolare riguardo alla Val Natisone. *Val Natisone* (Numero unico). Udine. 149–173.
- RAMOVŠ, F., 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti*. Ljubljana.
- 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana.
- RIEPI, P., 1939: *I dialetti sloveni della Val Natisone*. Diplomska naloga (Università di Bologna. A. a. 1938–39). Tipkopolis.
- SIMONE, R., 1990: *Fondamenti di linguistica*. Bari.
- SKUBIC, M., 1986: Interferenze linguistiche slavo-romanze: la lingua di »Novi Mata-

- jur«/Slovensko-romanski medsebojni jezikovni vplivi: jezik »Novega Matajurja«. *Linguistica* XXVI. 59–68.
- SPINOZZI, L., 1986: *Analisi di un corpus dialettologico inedito di J.I.A. Baudouin de Courtenay con speciale riguardo per il mutamento nel lessico*. Diplomska naloga (Università di Udine. A. a. 1985–86). Tipkopi.
- STANKIEWICZ, E., 1986: The Fate of the Neuter in the Slovene Dialects. *The Slavic Languages. Unity in Diversity* (E. Stankiewicz). Berlin. 143–52.
- TEKAVČIĆ, P., 1980: *Grammatica storica dell'italiano*. 3 voll. Bologna.
- TRAINA, A. – BERNARDI PERINI, G., 1982³: *Propedeutica al latino universitario*. Bologna.

Naj opozorim še na pravkar objavljeno knjigo, ki obravnava kategorijo spola v okviru jezikovnih stikov:

Marina CHINI, 1995: *Genere grammaticale e acquisizione. Aspetti della morfologia nominale in italiano L2*. *Materiali Linguistici*. Università di Pavia. Milano.

SOMMARIO

Il dialetto sloveno del Natisone (Udine, Italia) presenta fenomeni inerenti alla categoria del genere, che sembrerebbero denotare un suo progressivo adeguamento al modello friulano (della varietà cividalese), che correla fondamentalmente l'opposizione M-F alle uscite $-\emptyset$ e $-a$. La trattazione è condotta in chiave problematica e per ogni singolo fenomeno rinvia ad altre realtà del diasistema sloveno. Così, ad esempio, si pone l'interrogativo se la vitalità del neutro, che nel dialetto in parola è alquanto compromessa, sia tuttora testimoniata presso i dialetti contigui all'area tedescofona (data la larga sovrapposibilità dei due sistemi riguardo a questo punto) e presso le varietà centrali non esposte al contatto, e risulti invece inferiore nella fascia sloveno-ungherese. Nella misura in cui il grado di conservazione o di mutamento rilevabile al di fuori del nadiško non si può riportare ad influssi esterni, i risultati della presente ricerca andrebbero rivisti alla luce di principi generali che governano l'evoluzione linguistica.

STVARNI ROMAN IZGANJALEC HUDIČA

V slovenski prozi se opazno uveljavlja stvarni roman, tj. roman dvojček, ki fiktivske osebe in dogodke prepleta s številnimi realnimi osebami in dogodki. Takšen je tudi roman »Izganjalec hudiča« (1994) Toneta Perčiča. Prvi del je imaginacija o lovu na pobeglega kaznjenca in o njegovem samolovu. V drugem delu prevladuje literarizacija ideologij, njihovih ustanov in glasnikov/Vodij, ki hočejo iz človeka skovati socialista, arijskega Nadčloveka, božjega vernika – boljšega človeka: avtor v njem pogostoma zgubi ravnotežje med faktografsko in fiktivsko sestavino.

A form that recently has been gaining ground in Slovene prose is a non-fiction novel, i. e., a twin novel, in which fictional characters and events are intertwined with numerous non-fictional (real) personalities and events. This is characteristic of Tone Perčič's novel »Izganjalec hudiča« (The Exorcist, 1994). The first part is about a fictional manhunt of an escaped prisoner and his hunt for himself. The second part is a literary vision of ideologies, their institutions and heralds/Leaders, who are trying to make a man into a Socialist, an Aryan superman, a worshipper of God - a better man. In this part the author often loses the balance between non-fictional and fictional components.

Po letu 1945 se v slovensko prozo naseljuje roman, ki je odprt za realne osebe in dogodke iz narodne in evropske polpretekle zgodovine in iz sedanjosti. Vnašati navzočo duhovno in ideološko snov v roman postaja že kar navada, pa pojav zbujajo občutek, da gre za lažjo obliko leposlovja, za polzgodovinarsko pisateljstvo, ki mu je snov popolnoma dana in je roman že kar na dlani. Oseb in dogodkov si ni treba več izmišljati niti graditi fiktivske pripovedne strukture, ki bi napovedovala kakšno novo, drugačno stvarnost. Junaki stvarnega romana so znane osebe, ideologi, državniki, voditelji narodov, Cerkve, rasni glasniki, in so institucije, kot je varnostna služba, so družbeni in svetovni nazori, ki hočejo ali prečistiti staro ali pa ustvariti kar novo civilizacijo in kulturo in novega človeka. Etnični in dogajalni prostori so geografsko določni, obsežni sklopi romanesknega besedila so dokumenti, citati, sintagme časa in okolja oziroma družbenih sistemov. Beseda je dostikrat že pripravljena, napisana, torej stvarna, aktualna krilatica, geslo tega in onega ideološkega, cerkvenega in drugih družbenih obredov. Gre, skratka, za močno faktografski romaneskni žanr. Avtorji kdaj tudi »doživljajo« svoje realne romaneskne osebe in dogodke ter opazujejo, kako krojijo usode posameznika in narodne skupnosti.

Postmoderni roman? Morda. Toda dovolj sugestivni vzorec je pripravil že Miško Kranjec z romani o oblasti, še bolj z romanoma Za svetlimi obzorji in

Rdeči gardist. V njih prepleta fikcijo in zgodovinski fakt in je v tem tekstu še mladeniški, pasivni opazovalec stvarnih dogodkov in porabnik zgodovinskih dokumentov, v onem pa neposredni ustvarjalec ali vsaj kritični udeleženec faktov, dogodkov, sodelavec realnih oseb, ki jih potem naseli v roman. Vzporedno nastajajo pričevanjsko-faktografski romani Juša Kozaka in Borisa Pahorja o življenju v taboriščnih nekropolah. Zgodovinski fakt in citat domujeta nato v romanih Miloša Mikelna in Andreja Capudra pa tudi v avtobiografskem romanu Lojzeta Kovačiča Prišleki.

Pisci stvarnega romana ali romana dvojčka so pred razmeroma nelahko estetsko nalogo: uravnotežiti morajo fakt in fikcijo, stvarno in magično besedo, fakte oživiti z domišljijo in splastiti v jezikovno čarovnijo. Kadar je avtor udeleženec/sotvorec zgodovinskega dogodka in sodelavec realnih oseb, estetsko ponavadi zgreši tedaj, ko dialog realnih oseb simulira kot fakt, kadar podtaknjeno besedo postavlja kot resnično besedo. Kadar pa avtor stvarnega romana izkusi le en družbeni red, le eno ideologijo in njeno despotstvo, vrednotiti pa hoče vse katastrofične ideologije XX. stoletja in njihove učinke in oblike v razmerju do posameznika in do narodnih skupnosti, je v nevarnosti, da se mu imaginacija skrega s fakti oziroma si jih prikraja, ker so preštevilni in estetsko neobvladljivi pa zato tečejo po tirnici romaneskne ideje bolj racionalno, mehanično. V to vrsto spada roman Izganjalec hudiča. V drugem delu vrednoti avtor ideologije ter njihove zmaličence in žrtve. Ve, da je – če naj navajamo Vitomila Zupana (Menuet za kitaro) – »svet drgetal od preteklih, sedanjih in prihodnjih ideologij« in da še drgeta. Perčič ima racionalni posluš zanje, jih razlaga, manj pa oživlja njihov dramatični drget. Bilo bi treba pač Dostojevskega, da bi njihov naboj razvezal v estetsko silovito besedo.

Prvi del romana pripoveduje Viktor v prvi osebi, v drugem se mu pridružijo sopripovedovalci, med njimi preiskovalec Jože Kosec. Viktor pripoveduje o izkušnjah v prostorih, kjer je »smrt bila blizu«, pripovedovati pa začne, ko more ponavljati sanjsko utvaro »moj dom je prijeten in v njem je toplo«. Topli dom je zgolj sanjani prostor svobode ter nasprotje stvarnih in iracionalnih družbenih mrež, v katere je Viktor ujet in v katerih naj bi se poboljšal in postal Nadčlovek.

S svojimi zapiski se giblje po nevarnih mrežah evropskih ideologij in opazuje njihove učinke nase in na človeka sploh. V prvem delu zapiskov pripoveduje zgodbo, kako skupaj z Vodjem in stražarjem zasleduje pobeglega kaznjenca, v drugem delu pa v ječi piše svojo biografijo, v resnici pa presoja kataklizmične evropske rede, njihove demonične oznanjevalce in izvrševalce. V prvem delu ga iztrgajo iz spanja, kajti prav on mora zasledovati ubežnika/uteklika/razbojnika, prav on ga mora ujeti. Koga že mora ujeti? »Viktor je izginil ... se ni javil.« Ujeti torej sebe: kajti ne gre za error in persona, ampak za identificirani subjekt, ki ga

mora prvoosebni epski subjekt doživljati in imeti za razbojnika, ali kakor ga Vodja še in še zaničljivo imenuje. V sestavu epskih oseb, ki se pravkar poženejo na lov za ubežnikom, je Viktor ubežnik zgolj in samo zato, da je sam svoj slednik, da mora odigrati vlogo junaka, ki si ne more in ne sme ubežati. In ves prvi del romana je Viktorjev samolov, simbolično pa človekov samolov sploh, kakor si ga zamišljajo ideološki in nazorski sistemi vseh časov, vrhunec pa naj bi dobila oblika samolova prav v socialističnem redu.

Romaneska ideja je razvidna potemtakem že v postavitvi in utemeljitvi pripovedovalca: uloviti, nadzorovati, razosebiti je človeka, kakršen je zdaj in tukaj ter ga spremeniti, prevzgojiti v brezosebni abstraktni Ne-jaz, v »Novega« ali v Nadčloveka, v mehanično bitje zunaj dobrega in zla, ki ga potem poljubno upravlja Vodja, Višja zavest, Država, Cerkev, Nacija ali pa demagoška stranka, ki oznanja »novi red«. Kdor se Vodji ali Višji zavesti upre, mora postati samoslednik; osumiti ga je izdajstva in v imenu idealistične utopije kaznovati. Če se ne vda, če ne prizna, da je kriv, če se ne obtoži sam, ga je ubiti, da pač »ne bo več poskušal s kakšnimi novimi norostmi«. V imenu »Novega človeka« je »držati red, sicer bi že zdavnaj uničili to deželo, vse bi postavili na glavo«. Prvi del romana je en sam vračajoči se miselni val o »ubežni duši, ki je bila že skoraj naša, in je še vedno skoraj naša, ki nam je ušla za hip iz dosega, a naša je še vedno. Le ponjo je treba.« Miselni val se mestoma zgosti tudi v refrensko obliko s tragikomičnim nabojem:

– Še malo, pa bo naš.

Hitrejši smo kot on.

On je naš najhitrejši ubežnik, mi smo pa njegovi nahitrejši sledniki. Ja, res je, hitrejši smo od našega najhitrejšega ubežnika.

Zelo hitri smo v hitrosti.

Ja, ja, zelo. –

Motiv zasledovanja in samosledstva se ponavlja in ponavlja iz scene v sceno, epska širina mu zmanjšuje dramatični naboj, predvsem pa se v zavlečenem besedilu utaplja tragičnost, ki izvira iz neogibnega dejstva, da je človek tudi brez družbenega pregona samopreganjač, da se nekam odganja in bega za utvarami, četudi ne ve, ali se je odgnal v pravo smer ali ne, da je tragičen, ker se ne more odreči utvaram, ponosnemu upanju in zaletom že od otroštva naprej, in ker se mora kar naprej o sebi vpraševati in si nikoli znati dokončno na kaj odgovoriti, in ker ve, da ga vpraševanja samo ovirajo pri zaletih v neznano.

Posameznikov tragizem se ujema s tragizmom narodnega in družbenega lažinapredovanja, saj je tudi družba, je narod obremenjen in nabit s ponosnim upanjem in zavirajočim vpraševanjem, z načrti, ki zaman čakajo na odgovore. V družbenih in narodnih utopičnih načrtih je posameznik že vnaprej obsojen na »našo dušo«, na slednika in na samoslednika, je že vnaprej žrtev našizma in sebe.

Viktorjevo sledništvo in samosledstvo se, skratka, vijuga po preizkušeni in filozofsko nepoglobljeni tirnici, vijuga se precej razvlečeno, da občutka epske prepočasnosti ne ublaži niti mestoma zanosen poetični slog.

Vse, kar se do tu dogaja z Viktorjem, se dogaja v njegovih sanjah, je sanjska fantastika, trdno oslonjena na stvarnost, je odvod konkretnih usod. Viktor/Viktorji lahko samo v sanjah pobegnejo iz kaznilnic in samo v sanjah doživljajo svoj »dirja, dirja« po svobodni pokrajini. Kakor hitro Viktor spresanja svojo sledniško/samosledniško zgodbo in v njej ugotovi, da človek ni še prav nič napredoval v »Novega človeka«, da se ne more otresti samolova in lova na drugega, se – zbudi. Fantastična scenerija se konča napol groteskno: vanj se zastrmijo grozeči, požiraški obrazi in ga posmehljivo zbodejo: »Na, pa si jo le priracal nazaj (= zbudi se v ječi). Zdaj nam pa vsem počasi povej, kako so te matrali, pa bomo videli, kdo ti bo verjel!«

To je vsekakor dovolj zanimiv prizor in iztočnica za nadaljevanje ali za drugo, za zgodbo v ječi/zasliševalnici, za obsežen in spet daleč preobsežen in snovno preobtežen opis razosebljajočih metodologij, še posebej teh iz XX. stoletja, med katerimi izdela pripovedovalec podrobno zlasti tisto samonadzirano in še bolj vodeno/upravljano in dogmatizirano avtobiografičnost ali samozasledovalnost, ki jo je menda najbolj razvil socialistični red. Poglavitno dramo drugega dela napoveduje že naslov »A bello, peste et fame libera nos, Domine!« Viktor potuje kot avtobiograf in »biograf« po evropskih nacionalnih in družbenih nasprotjih v loku od Apeninov, Švice, Avstrije in Nemčije do Rusije, do kubanskih ravnin. Druži se z ljubico, vohunko Gretl in z ruskimi emigranti/kontesami, ki mu razkrivajo mehanizme tajnih služb, tajne diplomacije, skrivnostno moč framasonske lože, ki gospodari Hitlerju, Leninu in drugim. Njegov protiigralec je preiskovalec Jože Kosec. Ta predstavlja oblast jugoslovanske Partije, na simbolični ravnini pa voljo enega, ki ima v Evropi različna imena: je On, je Vodja, Naš vodja, genialni voditelj, tudi Smrt Vodja, in še voljo ustanov in skupnosti, kot so Država, Cerkev, Nacija, Stranka in podobno.

Viktor dela zapisnik o sebi spomladi 1947, obdolžen je prozahnega vohunstva. Piše pod pritiskom krilatic »Smrt fašizmu – svoboda narodu! Za domovino, s Titom naprej!« K iskrenosti ga priganja »budno oko Partije« in ve, da se mora ravnati po obredu, ki ga je »najbolj izpopolnil sistem realnega socializma«.

Potem ko presodi svojo družino, prevaranta in dobičkarja očeta, se obrne k malomeščanski in dvorni dekadentni gospodi in jo zariše kot podlago fašizma. V Düsseldorfu se zaljubi v prostaško proletarko Gretl, ki je v službi Geheimdiensta in ki z drogo, s tem »svetim Rešnjim telesom« oskrbuje Hitlerjevo sorodnico Raubal in tudi njega. Gretl ve, da je »eine dreckige Hure« oziroma izdelek »poštenjakov«, njihove »akademije božjih znanosti«, vendar je tudi zmagovalka

in se maščuje družbi, ki poje »Lepa si lepa roža Marija ...«, misli pa na vulgarno »Unter einem Sterne ...« Kaj pa če je Gretl le Viktorjev izmislek, ne pa stvaren odvod meščanske dekadence in fašistične družbe, kaj pa če si jo je Viktor »ustvaril, razkril in odkril« zaradi shrhljive osamelosti v zaporu in se tako približal tisti »svetli točki« ali »praresnici«, »ki že od prapočetka jezika, od same Geneze ... tako vznemirja človeka, da si išče prav to za razlog in izgovor, da piše dolge razprave, ki jih potem imenuje literatura«? Ne, Gretl ni fantazma, ne privid, ne fikcija, ampak je odvod stvarnosti, po avtorjevi volji agentka Oberkommanda in Viktorjeva sopotnica od trenutka, ko se z agentom Kominterne Henryjem znajde v Italiji v prostoru tajnih služb.

Njegova druga postaja so dunajski saloni Buhove in Ane Gregorgijevne. Ti mu opisujeta skrivnosti o Hitlerjevem in Stalinovem življenju, o njuni povezanosti in njunih hudodelstvih. Avtor jima naloži znana dejstva in »poslanstva« z znanimi jezikovnimi gesli in krilaticami njunih ideologij. Preseneča s »podatkom«, da je Hitler »zgubljeno in zavrženo židovsko dete«, ki pa ga je Previdnost določila za stvaritev novega, tj. nemškega Herrenvolka. Ta seveda ne sme zvedeti, da ga vodi po volji masonske organizacije in da »prihaja na oblast – kot prvi Žid v Evropi«. Uspeva mu paradoks, s katerim slepi malomeščana in delavca, da namreč z ogorčenjem zavrača prostozidarje in Žide, ko je v resnici njihov služitelj. Emigrantka Ana pa naslikava SSSR kot prostor »živalske tiranije«, v katerem so namesto ljudi ostale le živali in mrčes. Avtor se sklicuje tudi na Pelipenkovo zgodbo *Ukrajina joka* (Slovenec, 1939), pa našteva oblike mučenja in zla dejanja čekistov/Židov, ki so v Podolju in drugod pobijali in ropali zlatnino. Upodabljanje tiranije se stopnjuje do grotesknega, dokler Viktor v Rusiji ne vidi prapodobe pekla. Pa še jugoslovanski dodatek: lovke imperialistov segajo tudi na Balkan, kjer francoska, angleška in nemška agentura skupaj načrtujejo marseillski atentat leta 1934.

Ironija vseh Hitlerjev, Stalinov in kraljev je, da načrtujejo novega človeka in da končno izdelajo tip človeka, ki je kar naprej obtoženec in izobčenec, potisnjen v telesno in duhovno karanteno, večni osumljenec, ki se ga ogibamo. Ali pa je nasledli brod, neodporni suženj te ali druge ideologije, organizacije, ustanove, zaslepljeni služabnik Države, Nacije, Cerkve, Führerja, Duceja, jeklenega Voditelja. Obakrat izgubi samega sebe – svoje enkratno bistvo, obakrat je razduhovljeni slednik in samoslednik, obakrat namišljeni izganjalec hudiča – hudiča v sebi in hudiča v bližnjiku.

Vse, kar Viktorju uspe z obema zgodbama, je pravzaprav paradoks: vohunske mreže razkriva, sebe pa zamreži. Ko si prizna, da je nasedel, literarno odsluži. Predvsem pa odsluži zato, ker v vsej zamreženosti spozna, da niti o samem sebi ne ve, kdo je: »Kdo sem jaz, kdo bi to vedel: V bistvu nimam pojma o svojem bistvu. Ne moje, tvoje, naše bistvo nima s časom nobene zveze. Vsi smo velika

družina na neskončno trajajoči zabavi.« Vse je torej le neprepoznavna komedija, morda tragikomedija človeštva. Njen groteskni preostanek so človeške lobanje, je tudi Viktorjeva lobanja kot končna poanta romana Izganjalec hudiča.

Viktor je uspel epski lik, je psihogram prekrščevanca in končno tudi prekrščenca ali novega Vodje. Vendar je takšen samo v prvem delu, kjer avtor z njim simulira situacijo, »kako se neka ideologija lahko prenese z enega človeka na drugega« (Marjeta Novak Kajzer, *Naj bo čim več stvari v tekstu samem*. Tone Perčič – Intervju. Literatura 45. 1955). Prenos/psihologizem pa uspe le pod hipnozo, v sanjah, le kot čista imaginacija. In ker se ves lov in samolov godi v sanjah, iracionalno, je nemara estetsko dopustno, kar v drugem delu nikakor ni dopustno, namreč »pogosta ponavljanja, stalno vrtinčenje okrog istih tem, vračanje istih prizorov in stavkov, tako da imaš pri zasledovanju v prvem delu občutek, da sploh nikamor niso prišli. Vodja vodi lov natanko tako, da kaznjence ne morejo nikoli dobiti. Stalno podira racionalno strukturo in to je v bistvu nekaj, kar je hotel Hitler ...« (prav tam): ustvarjal je vzdušje iracionalnosti, kakor jih ustvarjajo nacizem, rasizem, Cerkev, politične stranke, ustvarjajo duhovno zmedo, kaos in – levitve.

In Jožef Kosec? Je državni pravdnik, preiskovalec, »pes slednik«, predstavnik novega reda in načrta o drugačnem človeku. Strogo nadzoruje Viktorjev samoopis in zapis o dobi, ki odpravlja svobodno osebnost. Na Viktorja pritiska s policijskim obrazcem »itak vse vemo o vas«, vmešava se v njegovo zapisovanje, prireja ga v svoje »umetniško delo« in pazi, »kaj bodo rekli partijski esteti«, ki se jim hoče predvsem količine. Iz Viktorja izsiljuje priznanje, da dela z obveščevalnimi službami, ki spodkopujejo socializem, in prav nič ga ne zanimajo njegovi opisi meščanske družbe, ki da je skotila fašizem in nacizem, še manj njegove ljubezenske štorije z Gretl in njegovo kabaretstvo po nemških mestih. Zadovoljen je, kadar Viktor rabi komunistične krilatice: izvedeneč, delo za našo skupnost, podtikanje, ljudski tribun in druge. Njegovi priznavajoči in oklanjajoči medklici dražijo Viktorja in poganjajo njegov zapisovalni ritem. Avtor jih posmehljivo imenuje za glasove »Višje zavesti«.

Avtor se tudi sam večkrat vmeša v Viktorjevo zapisovanje, ga prebira in celo ureja (»Ko že urejam te zapiske ...«).

Nekoč priloži zapisu Koščevo pismo, ki priganja Viktorja, naj le hitro nadaljuje, sam pa mu bo »materiale« vračal počasi, kajti berejo jih »tudi moji prijatelji iz cekaja«, ki so nepopustljivi, »partijska linija ostaja trdna in neomajna – enkrat za vselej in na vse večne čase ... Nacizem nas je prekoval v jeklo, v 'sanjsko kovino'«. Pismo glasnika neomajne linije sladkobno olepšuje družbeno stvarnost, se cinično sklicuje na ljudstvo, ki vse ve, je samohvala lastnika popolne resnice in pravega človeškega ravnanja –, pravzaprav je avtorjeva posmehljiva oda lažinosilcem socializma, psihologiji denuncianstva, obdolževanja in zas-

traševanja. Takole se glasi v avtorjevem dovolj površnem ironičnem slogu:

– Nadaljujete torej lahko brez sramu in brez hemungov. Prišel bo čas, ne pozabite, prišel bo čas, ko vam bodo rodovi socialističnih kmetov in delavskih sotrudnikov hvaležni za vaše delo na veke vekov in vas bodo ob zlatem sončnem zahodu v daljavi nosili visoko v svojih mislih tam pod oblaki. Jačanje slave in moči proletarskega internacionalizma v svetu je končno naša prva in najsvetejša dolžnost. (Dodajam seveda, da to v ničemer ne zmanjšuje vaše krivde. Stvar vam brž pojasnim: gradivo kroži s skrbno oznako – SAMO ZA INTERNO UPORABO.) Mi že vemo, kaj je res in kaj je treba povedati ljudstvu, ki tudi že ve, kaj je res. To vse je že res. Bilo pa bi hudo lahkomišelnost, ko bi vi to dvojno med seboj le preveč povezovali. O tem se nikar preveč ne sprašujte, če dovolite, na to se boste morali navaditi. Marsikatera resnica lahko vznemiri ljudi, če ne pride ob pravem času v pravi obliki do ljudi. Vse to breme smo mi vzeli na svoja ramena in s tem si nikar ne razbijajte glave. Duh Lenina in Stalina je z nami in nam je vodilo v temni noči. Zato niti za trenutek ne podvomimo v naše ravnanje. Bodite brez skrbi. Kar nadaljujte. In še: v postopku imam – le vprašajte koga – vašega plemenitega denuncijanta. Glejte, kakšno naključje! Odkrili smo ga, ko je kradel socialistični premog z revolucionarne deponije. Kaj ga zdaj čaka, nihče ne ve. Toda on je svoje že izpričal, in vi to dobro veste. (Vem, da mu tega ne zamerite, saj vam je pravzaprav rešil življenje.) Zdaj pa še ljudje šušljajo, da je v svoji hiši skrival belogardiste. Ste si vi mogli o njem kaj takega misliti? Bomo videli, kje so meje naših spoznanj! Pravi kontrarevolucionar, torej. Danes sem ga obiskal na hladnem in več čas je samo jokal. –

Kadar nemške in ruske dame Viktorja odvrčajo od obvezne teme z razlaganjem umetnikov in slik ali s kakšno drugačno temo, je Kosec posebno nestrpen. Začne z razredno motivacijo »kapitalizem spet dviga glavo, ker mu pomagajo plačanci, kot ste vi«, in nadaljuje s prostaškim jezikom: »Arkadio! Pizde zajebane, kilave dunajske starke, ki te božajo po riti usrani, usranè! Idiot, kurba, pička zelena. Napiši nekaj, za kar te bom lahko obsodil, kreten! Kakšen kurac, Dunaj! Vse to si si izmislil. Hočem imena agentov, kurba obveščevalska, ameriška, imperialistična! ... Šele tukaj, v tem poklicu sem spoznal, koliko izrodov pride na svet! ... Jaz hočem bistvo ... na moji svetleči jekleni poti me ne bo zaustavil noben evangelist, nobeno sveto pismo« ... »utemeljeno ste osumljeni zločinov proti lastnemu narodu«.

V razvoju duhovne zgodbe je tukaj točka, ki jo je imeti za podlago sintagme »izganjalec hudiča«: Kosec kar trpi, ko pristno hrepeni po novem, boljšem človeku. Svoje prerojevalno poslanstvo namreč opiše z besedami:

– Ne pozabite, da je vaša edina dolžnost, da pišete in nam rišete zločinskost vašega življenja! ... Vem, vsakdo sedi zato, ker je prišlo do pomote in ker se mu je zgodila krivica ... Noče se poglobiti v svojo zločinsko dušo ... In če bi le kdo ugotovil, da smo mu s tem (= zaporom) napravili uslugo, kajti storili smo, mi na-mesto njega, prvi korak k njegovemu poboljšanju, k navajanju na premišljevanje o sebi, na tisto pot, ki vodi k trajnemu in dokončnemu poboljšanju, potem bi nam bili vsi hvaležni. Toda predobro vemo, da je to trnova pot in da vsi le niso izvoljeni, da bi po njej zakoračili ... Zato za nas ni večjega zadoščenja, ko lahko ob slovesu sežemo v roko drugemu človeku, novemu človeku, ki je spoznal lastno gnilobo, zavrženost, temne kapitalistične nagone in izkoriščevalsko, egoistično strast buržuaznega moloha, želje, da bi živel na tuj račun. –

Junaka Kosca, velikega poboljševalca človeka in družbe, avtor ironično uvrsti med slovenske mitološke junake: »Najraje ne bi nič zapisal, ampak ko danes prebiram Koščeve vrstice, se ne morem zdržati solza ganotja. Koliko smisla za človeka, dobroto in ljubezen veje iz njih! Kakšno Kristusovo-trpljenje-na križu je prestajal, da bi rešil nečedno sodrgo svojega naroda pred peklenskim breznom! Mirne duše ga lahko postavimo v vrsto naših narodnih junakov Petra Klepca, Kralja Matjaža, Martina Krpana!«

Pisateljeva vzporejujoča ironija pravi, da Kosec opravlja angelski poklic, da v imenu Višje zavesti izganja hudiča iz človeka in ga poboljšuje tako, da iztiska iz njega priznanja, da je hudodelec. Kosec je veliki Spovednik in opravlja svoj sakralni obred v imenu »nove oblasti«, v imenu socializma. Avtor ve, da je edina dosledna lastnost te oblasti doslednost, ali v preteklem času: surova »doslednost nove oblasti je bila žgoča senca grmade, ki ni dovoljevala govoriti, pač pa so ljudje o sebi lahko le še pisali – svoje spomine v svoj spomin«. Simbolična senca te grmade je Viktorjeva lobanja, ki se na koncu romana izlušči in zvali po »priročnem žepnem britofu« na Koščevi planinski socializirani kmetiji.

Viktor in Kosec: psihograma ali lutki na šahovnici vsakršnih religij o človeku, o Nadčloveku, o popolnem človeku, o vernem človeku.

Dvoje, troje miselnih tem.

Ob faktih/stvareh/stvarnosti razmišlja avtor o resničnosti in razvidni resnici ter o skriti in prikrivani resničnosti, o slepilu in laži. Ti razmisleki določajo tudi izbor realnih oseb, ki so resnične in ki prikrivajo svoje bistvo, poreklo, namene. Glavni nosilec in oblikovalec zgodbe resničnosti in slepila Viktor se npr. vprašuje, »koga naj zdaj izpusti iz zgodbe« in koga naj še vključi, saj pozna veliko ljudi in vsakdo bi v sklopu dogajanja vznemiril Kosca in druge slednike. Tudi avtor se kdaj zaloti, da »ni prišel še niti na pol poti svoje pripovedi« in se vprašuje, ali naj zgodbo razširi ali skrajša, se pravi: ali naj z več razkrite resničnosti prikaže več resnice in bolje dokaže moralno zlo evropske kataklizme in človeka v njej, ali pa za dokaz resničnosti zadošča že manjša količina oseb in dogodkov. Obenem pa močno dvomi, da je s kolikeršnjokoli fabulo in osebjem sploh moč dokazati »resničnost resnice«, npr. resničnost evropskega duhovnega in moralnega kaosa, ker »... kako naj dokaže resničnost resnice, ko pa ni ta hip pred nami, otipljiva in zgovorna?«, ko je torej le še spominska/literarna. Mogoče je ironičen ali pa že naiven, ko dvom razrešuje s predlogom, da je treba v nekaj kratkomalo verjeti, »ali pa vse skupaj zavreči. Dokazati, da je resničnost resnična, se ne da, če pri tem ni nič vere.« Perčič ima kajpada prav, da resničnost/stvarnost na ravni umetniškega dejanja ne more biti razvidna, otipljiva kot »objekt« in da umetniško dejanje tudi ni absolutna »Resnica«. Obenem pa umetniška resnica tudi ni igrakanje z besedami.

Zato pa so ideologije in božanstva, ki imajo v lasti »Resnico«, prepovedujejo in onemogočajo igračkanje z besedami in ki ukazujejo svojo edino resnico. »Nova oblast« jo ukazuje z geslom »slavci naj pojo, vrbcem pa bomo mi povedali nekaj o petju ...« Perčič pa se ne posmehne samo estetiškemu geslu, ki je navidez ločilo umetnika in literata, umetništvo od lažiumetništva, ampak se spomni tudi na sv. Tomaža, češ tudi njegova knjiga ni igračkanje z besedami, saj mu »je Summo narekovala pač sveta Inštanca«. Poseben primer je Hitler, ki je s svojo »Resnico« uspel iz Nemcev skovati Herrenvolk. Buchova pripoveduje, kako so svojega resniconosca pričakovali leta in leta po Versaillesu in Rapallu in »zdej je tu, sam Kristus. Nihče ne zna tako govoriti kot on. Pri njem je Resnica.« Je božji sel in videc, in če mu kdaj kaj zmanjka, se pač »napolni z versko aksiomatiko«.

Ob ideološki »Resnici« je avtor še naprej ironičen. Hitler in drugi čarovniki, ki zapeljujejo ljudstva, so gotovo dokaz, da obstaja skrivna »Višja zavest«, ki po njih upravlja s človeštvom. Je to vesoljni biologizem? Nemara že, saj po njegovih zakonih preživi le visoka zavest, ki si nadeva različne obraze in imena, kot so npr.: Država, Cerkev, Bog, Gospodar, Vodja, Ideologija, Politika, Nadgradnja, Višji nivo ... pa Predator, Ropar, Jedec, Vesoljno medsebojno požerušstvo. In še laž o dobrem, poštenem, neskončno pravičnem in ljubečem, skrbnem očetu. Ustvaril si ga je človek, prepoznati pa ga morejo le izbrani; prepoznavnosti se namreč boji, zato jo »dovoli le izbranim ... Zato nekateri našega očeta-jedca imenujejo tudi Stvarnik ali Bog«. Neviden je, ljudje pa morajo ostati bebc, »oni so kreteni (crétins) in kristjani (chrétiens)«. Mojzes ni vedel, ali je govoril z »Bogom« ali z Bogom. Bil je hipnotiziran; osnovna značilnost hipnoze je namreč – ne približaj se mi. Kdor zna hipnotizirati kakor bog, je popoln mojster, postane sveti Epifanija (oznanjevalec višje zavesti).

Skratka, Gospodar ali Višja zavest se žoga s človekom. Zato so človekova zavestna dejanja nesmiselna, nezanesljiva, nehote tudi lažna. In zato seveda ni naključje, da je za Gospodarja, za Višjo zavest objektivno še največ vreden mali človek, »ki beži iz ene politične kampanje v drugo, z enega političnega mitinga na drugega«. In prav ta Višja zavest določa, da je človek slednik in samoslednik, da je državni pravdnik in obtoženec in samotožitelj. Vsi mučiteljski izumi in oblike trpinčenja človeka po človeku so odводи Višje zavesti, vesoljnega biologizma ali vsečezpožerušva.

In kaj pomeni v vesoljni lakotnosti tisto prenežno, skoraj smešno čustvo, ki se imenuje Usmiljenje? Je nemara zdravnik, ki spreobrača izprijence, bandite? Je mogoče prav usmiljenje usmerilo razvratnega Avgušтина na pravo pot? Avtor domneva, da je tudi usmiljenje le prekanjena oblika biologizma, le vlačugarska vaba, ki »potegne plen v objem čeljusti«, da je le poganska sla, ki iz ljudi koti sužnje in zveste podanike.

V vesoljni lakotnosti človek ne more postati kaj drugega, kot – lažnivec. Tu lažnivi ljubimec, kot npr. varljivka Gretl, tam lažnivi ideološki žongler, ki slepi množice, ali pa filozof in nazadnje tudi pisatelj – bi lahko dejal naš avtor –, ki po svoje obrača zgodovinska fakta. Poseben ideološki ponaredek so baselski frama-sonski Protokoli (1897) in tista določila v njih, po katerih je finančno in operativno izzvati in voditi evropske meddržavne in mednarodne spore. Po navodilih Protokolov naj bi Loža posodila Leninu denar za revolucijo leta 1907 in ga porinila med socialne demokrate. Ruski scenarij naj bi ponovili v Nemčiji. Nato pa se Židje uprejo, češ Protokoli so vendar le provokacija, in le prepis, ne pa izvirnik in židovska tvorba, so prepis spisa »Dialogue aux enfers Machiavel et Montesquieu ou la politique de Machiavel au XIX. siècle« (1865), ki ga je napisal Maurice Joly. Jože Kosec pravi, da je Evropa Židom »nasedla«.

Dvoličen je tudi »spis«, ki po pisateljevi ironiji dokazuje, »da je naša (slovenska, jugoslovanska) povojna oblast delovala z legitimnih in humanitarnih pozicij«.

Ob teh in drugih dvoličjih se avtor vprašuje, kaj se godi s človekom, ki ubija, vest pa ga prav nič ne grize. In kaj se godi z narodom, ki ubija drug narod in kar obredno opravlja etnično čiščenje? Je mar slovenski človek in slovenski narod manj ubijavski kot so drugi? Meni, da ne, kajti »z roko v roki smo hodili z imperatorji in krvniki sveta, z roko v roki od enega suženjstva do drugega, od enega do drugega močvirja krvi ...«

Nazadnje seže še do dvoličja abstraktnega sveta, nebes in pekla, boga in hudiča in nadaljuje v pollogičnem slogu:

– Rusija je tako že skozi ves dvajseti vek tisti pojem, ki ga lahko koristno uporabimo, če hočemo človeka učinkovito zastrašiti s peklom. Večni ogenj, večne muke, nepretrgano valjenje kamnov po peklenski ravnici, ki so mu podvrženi lenuhi v večno kazen, ali ognjeni dež, vrela smolnata reka ali gomile dreka s plesnijo, v katere so potopljeni grešniki, in duh, pravzaprav smrad po Hudiču, bojda resnično oduren, vse to je prava medvedja mast v primerjavi s pravimi torturami, katerim so podvrženi državljani v nekakšni kaljektivnaji apalgotki, kjer sta pamjat in talmudsko izročilo eno, kjer se je odprlo nebo in ljudje zijajo v neskončno črno brezno vesolja brez sonca. Hudičevo delo zdravilno učinkuje, čeprav se pri tem ne smemo nesrečno zmotiti, tako kot tisti ameriški predsednik, ki je pozabil na večno načelo, ki prepoveduje človeku imenovati božja dela z besedo samo, pač pa samo s simbolom, torej z videzom te besede. (Er Ist, Der Ist) Mogoče bo kdo oporekal, da je ena stvar božje delo, druga pa hudičevo, vendar se moti, kajti Hudič uživa neverjetno samostojnost od strani Boga in je v določenem smislu božji delegat, kot je to razložil Zagoričnik. Ta prožnost odnosa Hudič-Bog pa je ontološko pomembna, saj je to teologom olajšalo razlaganje Zla na Zemlji. (Zlo, zlo, ta prekleto dediščina, ta prokleto usoda, zaradi katere so umrli otroci od kuge, kot kazni, je rekel gospod župnik, brez razloga, je odvrnil Rieux.) In to Hudičevo-delo-brez-razloga se je še enkrat uresničilo, nam vsem v zabavo, pogubo in strah, v Sovjetski Rusiji. Vprašanje pa ostaja: kakšna je potem ta Pravičnost božja, če je pravična samo na Nebu in ne tudi na Zemlji? –

Realistična pripoved s faktografskimi vložki, sanjska fantastika, realistična grotesknost in jedka ironija so prevladujoče slogovne drže, in le mestoma se oglasi lirizem, zlasti v prvem delu.

Stvari, duševne drže in narava/pokrajina so opisane podrobno v svojih stvarnih oblikah. Čustvo, strast, misel postvari beseda tako, da jo postavi kot otipljiv, videen pojav, postvari jo kot gib, glas, pogled in podobno. Čustvena/duhovna drža se postavi na ogled na obrazu, v glasu, telesnem gibu, postane nekakšno živo »bitje«, subjekt za sebe. Pripovedovalec npr. nikalnice »ne« ne povzame s suhim, poročevalskim »je rekel«, ampak s fizično obliko: »Ne«, je zavijal z očmi ... »Ne«, je zavpil ...

Podrobni opisi človeka, stvari, pokrajine, mestnega sveta, ideologije izvirajo iz avtorjevega in Viktorjevega zavestnega načina opazovanja in spoznavanja. Kosec npr. očita Viktorju: »Pretiravate. Izgubljate se ... v podrobnostih zapisovanja.« Viktor pa si pravi: »Vse, kar sem spoznal, sem otipal z očmi v nekakšnih lupinah, od polžev, kač, do ljudi. Vedno je treba pregrizniti nekakšno lupino. Kožo s stokom zvlečeš s telesa.« (Mar pozna Jungovo teorijo o odpljanju zalupljenih skrivnosti/bistev?)

Stvarni, podrobni opis se kdaj dopolni tudi z ekspresijo in hiperboličnim stopnjevanjem. V tihi zimski pokrajini se npr. iztrga glasna tišina: »V izjedi je povrevala tišina.« Pogovor preseka oster molk: »Med nas je zasikal molk kot odgovor.« Burno stopnjevanje se kdaj izteče tudi s poudarjeno grafično obliko: »Kaj je spet zdaj, kakšne močvirne misli, naprej, naprej, naprej, naprej! Gremo naprej! Naprej! Naprej! Naprej! Naprej! GREMO NAPREJ! NAPREJ! NAPREJ NA JURIŠ! GREMO NAPREJ!«

Ekspresivne so tudi nekatere sestavljenke, še posebej epiteta: »debelougreznjene sledi ... očitnoživega ubežnika«, »navpičnobežeče skale«, »kamnitosteklena brada«.

Vsebinska hiperbola sledništva prinaša tudi baročni stavek, skorajda Lipuševo izbesedno rojevanje novih stavkov, npr.: »Kar se mora zgoditi, se zgodi. Kar se mora še zgoditi, se bo zgodilo zdaj zdaj, ali pa koj za tem. Naj se že zgodi, da bo mir, da bo nebo potešeno, da bodo site zle sile, ki nas gonijo v ta breg, zložen, položen, obložen breg, naj se že zgodi, da bom lahko pripeljal barko nazaj v zaliv.«

Tu in tam je srečati dolgo oziralniško stavkosledje s ki in kateri. Tej stavčni igri se pridružuje tudi premeščanje besed v stavku, spreminjanje subjekta v objekt in tega v subjekt, nekakšen epanodos, ponavljanje besed v obrnjenem redu: »Bili smo daleč od pomladi in pomlad je bila daleč od nas. Bil sem daleč od doma in moj dom je bil daleč od mene.« In če dodamo še primer »To je bila misel, ki mi je prišla na misel,« se oglasi še vzorec besedne igre, kakršno je do artizma razvil

Matej Bor.

Opaznejši lirizem je povezan s sintagmo »moj dom«, je epiteton perpetuum varnega prostora sredi kataklizem, je čuvar subjektivnega in tih pristan sredi življenjskega kaosa. Ta kaos pa označuje realistično groteskni epiteton defigurans, ki poudarja moralno zmaličenost evropskega subjekta.

Zmaličeno telo, iznakažena glava, lobanja so posebni stilni označevalci revolucije in drugačnega nasilja pri preoblikovanju zavesti. Podobe kubanskega krvavega plesa – izstradanih teles, crknjenih krav doživlja Viktor v pripovedi Lise Ivanovne sredi pozlačenega dunajskega salona in umetniških slik. Tu lepota, tam pa srhljiva grdoča in razkroj, razbito telo, prizori »iztrebljanja izrodov človeštva« vse do podgane, ki navrtava »črevesje in si skozenj pribori pot v svobodo«. Avtor povzema groteskne stilizacije nemara iz Polipenka? (Ukrajina joka. Slov., 1939) In ruska revolucija? »... ogromen crknjen dinosaver, z izjedenim trebuhom, v katerem tacajo jastrebi«. Pa še: »Rdeče rože ... na štoru sredi skednja, v katerem smo prespali. Ne! Pa saj to je glava! To je glava našega Vodje! Atentat na voditelja vodij. Groza! Kurbe! Morilci so med nami! Nekdo je zaklal našega vodja. Več kot le zaklal, ostrigel mu je glavo kot krojač hlačnico.« In podoba politikov: »... oni so še najbolj podobni kokošim s prašnega dvorišča! S svojo ritjo se drajsajo po tleh in ustvarjajo oblake prahu, kradejo si hrano drug drugemu iz kljuna in pri tem neznansko vreščijo ...«

Nad vsemi stilnimi značilnostmi kraljuje ironija, zlasti v drugem delu Izganjalca hudiča. Ostri posmehi so namenjeni nacistični in socialistični ideologiji in praksi. Posmehovalec se ne izogne konkretnim ustanovam, npr. podeljevalki nagrad. Viktor piše knjigo »po Koščevem ukazu«, ta bo »pripravil recenzijo, da bi se založniški svet odločil, če gre avtorjev prispevek res lahko v svet slovenske kulture – na Kidričevo –, kjer mu bodo dodelili nagrado in naložili breme slave«. Viktorjeva recenzija je seveda le metafora za ideološko pravilno usmerjeno in zato nagrajevano »znanost« in »kulturo«. Veselo ironična je podoba, kako se vaška »krajevna skupnost« s svojim velezaslužnim in idej polnim Murnikovim Jožetom, sekretarjem »osnovne celice Titove komunistične partije«, s katerim »na čelu smo varni pred križarji in ostanki domobrańcev in črne roke na Slovenskem«, kako se ta skupnost dogaja v idilični jutranji sončni naravi. Ironija se ne umika tudi pred »svetimi« stvarmi, npr. pred molitvenim obrazcem »Ti si moj angel varuh. Stoj mi noč in dan ob strani, vsega hudega me brani«. In pred Svetim pismom »Vzemite v roke Sveto pismo. To je knjiga za voditelje, pravi priročník.« Skratka, ironija do socialističnega človeka je brezmejna, kakor je brezmejna tudi do »božjega človeka«, do »izvoljenega ljudstva«, do Vodje in Gospodarja.

Nazadnje še vprašanje, kakšen je v Izganjalcu hudiča namen stvarne snovi, zakaj je v njem in kakšno estetsko škodo povzroča njena količina?

Na zakaj je nemara odgovoriti takole: Namen stvarnega teksta je demitizirati tisto, kar se postavlja kot novi cilj, kot skrivnost nečesa jutrišnjega. Ideologije postavljajo iracionalni lik kristjana, arijca/Nadčloveka, komunista, Novega človeka. V romanu se ta dokazuje različno, predvsem pa kot poboljševalec, kot poboljševanje. Toda poboljševalec/poboljševanje je v resnici krinka, ker cilj ni poboljšanje, ampak je cilj človeka razosebiti v mehanični, poslušni stroj, v tipičnega enoumnega. Naloga stvarnega je v romanu potemtakem snemati krinke z »idej«, za katerimi oprezajo zmaličeni elitniki, Vodje.

»Stvarni tekst« je lahko tudi neresničen, je ponaredek, kakršni so baselski Protokoli. V romanu so del iracionalnega, ki naj bi imelo skrivnostno, čarovno moč v trikotniku Lenin – Hitler – Stalin.

In kako je stvarnost umetniško uresničena? Dokler je dialektični pogojevalec ali določnica osebnega, dokler se prelija z duševnostjo epskih oseb, dokler ne izgubi stika z imaginacijo, je stvarni tekst estetsko rodovit. Ko pa se avtor lovi, kdaj in kje naj s stvarnim odneha in postavi določno piko, se ravnotežje med psihičnim in fakticiteto podre, na dvojno-enojni epski strukturi se začuti prazen in prozaičen tek »zgodovine«.

Skratka: Prvi del romana je zavoljo ponavljanja temeljnega motiva in stavkov, ki določajo sicer raztegnjen, vendar še vedno literarni izdelek imaginacije. Drugi del je mestoma preobložen z objektivnim besedilom pa se večkrat giblje na robu beletrističnega. V prvem delu razpenja pripovedovalec svojo snov v zgodbeni lok, sam sprejema odločitve na njem in opisuje domači/znani geografski prostor. V drugem delu bega za dano domačo in evropsko snovjo, za stvarnimi imeni in njihovimi zgodbami, za snovnimi motivi tuje literature, z eno besedo: vladajoči bog njegove zgodbe so že dane in znane stvari. Če bi bil drugi del avtorjeva izmišljiva, kot je prvi, če bi bil osatni venec evropskih in domačih »Vodij«, poboljševalcev človeka in izganjalcev hudiča avtorjeva snov –: s kakšno fantastiko bi bil oboгат slovenski roman!

ZUSAMMENFASSUNG

Der Roman *Izganjalec hudiča* (Der Exorzist) ist eine Konstruktion der Imagination und der Dinge/Dinglichkeit, fiktiver und realer (historischer) Figuren und Ereignisse, er ist ein Gefüge aus Phantasie- und Sachtext. Mit dem Sachtext versucht der Autor all das zu entmythisieren, was sich als erhabenes, geheimnisvolles Ziel der neuen morgigen Realität präsentiert. Die Ideologien stellen die irrationale Figur des Christen, des Nationalsozialisten, des Kommunisten auf, sie planen einen besseren Menschen. Diese Figuren bewähren sich im Roman unterschiedlich, auch als Besserer und als mögliche Gebesserte. Tatsächlich erweisen sie sich jedoch als Masken, da das Ziel nicht die Besserung und der Gebesserte ist, sondern, die Menschen zu entpersönlichten Wesen zu machen, sie in typische gehorsame, gleichgeschaltete

Wesen zu verwandeln. Der Sachtext entlarvt in diesem Roman die Ideen, womit elitäre Kreise, Führerfiguren und ihre Gefolgsmänner die Menschen verführen.

Der erste Teil des Romans beschreibt eine Jagd nach einem Flüchtling, der gebessert werden soll. Das Ideenmotiv wiederholt sich darin bis in die einzelnen typischen Sätze hinein, bleibt jedoch noch immer ein interessantes Produkt der Imagination. Der zweite Teil ist zu sehr mit dem Sachtext befrachtet und bewegt sich mehrmals am Rande der Belletristik. Der herrschende Gott darin besteht aus den gegebenen und bekannten Verstümmelungen des Hitlerismus, Stalinismus, Sozialismus und der Kirche. Wenn dieser Teil der Phantasie des Autors entsprungen wäre so wie der erste, wenn die Parade der Führer, Herren, Götter, Besserer und Exorzisten einem Originaleinfall Perčičs zu verdanken wäre: mit welcher Phantastik hätte er den slowenischen Roman bereichert!

SLOVENSKI NEŠTEVNI SAMOSTALNIKI IN NJIHOVA OBRAVNAVA
V SSKJ

Slovenski neštevniki samostalniki (snovna, pojmovna in skupna imena) so zaradi svoje pomenske strani običajno rabljeni v enem prevladujočem slovničnem številu (najpogosteje je to ednina). Vsak prehod v neednino pri njih spremlja delna ali popolna sprememba njihovega osnovnega slovarskega pomena. Ti prehodi potekajo po napovedljivih kategorijah. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* pri teh samostalnikih večinoma upošteva le osnovni pomen; množinski iztržki so redki, pogosto pomešani med iztržke za osnovni pomen, ali zapisani v imenovalniški besedni zvezi, za uporabnika pa zato premalo jasni.

Slovene non-count nouns (mass, abstract and collective nouns) are due to their semantics usually used in one particular grammatical number (most often singular). Every change to non-singular results in partial or complete change of their basic lexical meaning. This changes occur within predictable categories. The *Dictionary of the Slovene Literary Language* in most cases gives only the basic meaning; illustrative examples of plural are rare, often mixed with the examples for basic meaning, or given in a nominative phrase, hence they are not sufficiently clear to the user.

1 Števnost je pomenska kategorija, pripadajoča tistim samostalnikom, ki se dajo šteti z glavnimi števnikami (če so običajni troštevski tipa *potok*) oz. z ločilnimi (če so samomnožinski tipa *vrata*). Neštevnost je njeno nasprotje; je lastnost tistih samostalnikov, ob katerih se glavni števnik ne dajo rabiti. Po slovenski jezikoslovni teoriji (Toporišič 1984: 210) so take tri skupine slovenskih samostalnikov: snovna (*železo*), pojmovna (*lepota*) in skupna (*grmovje*) imena. Z oblikoslovnega stališča gre sicer za troštevskie samostalnike, vendar je njihova troštevskost pogojna: omejuje jih namreč njihova pomenska stran, saj vsak prehod v neednino pri njih spremlja delna ali popolna sprememba njihovega osnovnega slovarskega pomena,¹ kar pa za običajne troštevskie samostalnike ni značilno. (Kljub temu pa se za našete tri skupine samostalnikov v slovenščini pogosto uporablja izraz (samo)edninski samostalniki.)

1.1 Slovenska jezikoslovna misel se je ob neštevnikih samostalnikih začela us-

¹ Slovarski pomen je razumljen kot pomenska razločevalnost glede na poimenovano predmetnost, prim. A. VIDOVIČ MUHA (1988: 25–26). Ker se v nadaljevanju vedno sklicujem na slovarske pomene, prilastek *slovarski* izpuščam in uporabljam zveze kot *osnovni pomen*, *preneseni pomen* itd.

tavljati že zgodaj. Prva omemba neštevnih samostalnikov (namreč dela glagolnikov) v slovenskem jezikoslovju sega do Gutsmanove slovnice 1777. Prvi natančnejši prikaz neštevnih imen pa prinaša Janežičeva slovnica iz leta 1854, nakar obravnava teh samostalnikov (seveda z različnimi notranjimi delitvami in poimenovanji) teče v slovnicaх strnjeno vse do Toporišiča (1976), ki je utemeljil dokončno delitev neštevnih imen na tri skupine in zanje tudi postavil zdaj veljavna teoretična izhodišča za njihovo obravnavo.

1.2 Snovno ime je tisti samostalni, ki izraža stvar, npr. *železo, zemlja, zrak, aluminij, žganje* itd. (Toporišič 1992: 291). Prevladujoče število teh imen je ednina (*voda, prah, mleko, kisik*), le redka so v množini (*droži, beljakovine*). Kot snovna imena (natančneje kot samostalniki s snovnim pomenom) lahko v slovenščini nastopajo tudi nekateri sicer števniki samostalniki. Tudi v tej raziskavi² sta se oblikovali dve večji skupini takih samostalnikov. V prvo gredo nekatera hranila, npr. *hrenovka, cmok, jajce* pa tudi *riba* (*skuša, postrv* itd.), *školjka, ligenj*, in sicer v množini v zvezah kot *jesti hrenovke, cmoke, jajca, ribe, školjke, lignje* (edninskost tu ni zborna); v drugi so rastline in njihovi plodovi za prehrano, kjer ločimo 2 podskupini: a) prva pomen 'snovno' izraža z ednino (*jesti solato, čebulo, ananas, kivi*), druga z množino (*jesti borovnice, kumare, buče, gobe*).³ Ti dve skupini samostalnikov torej niso prava snovna imena, kot taka pa lahko nastopajo. Pri samostalnikih kot *kumara, jajce, hrenovka* itd. osnovni slovarski pomen ni nešteven. Toporišič (1992: 291) tovrstne samostalnike navaja pri snovnih imenih, vendar ločene od drugih snovnih s pomišljajem; pomišljaj ločuje tudi množinsko od edninske rabe: »*železo l...l, glicerol – ribe, mlinci, borovnice, gobe – solata, krompir, zelje*.«

²Pričujoči prispevek je del magistrske naloge z naslovom *Snovno, pojmovno in skupno pri samostalniku (s prehodi števno → nešteveno in nešteveno → števno)*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, mentor J. TOPORIŠIČ, 1994, 349 str., predelan in prirejen za objavo.

³V magistrski nalogi so narejeni povzetki obravnavanja neštevnih imen v nekaterih tujih slovnicaх, predvsem slovanskih jezikov (hrvaškega, makedonskega, bolgarskega, češkega, slovaškega, poljskega, ruskega), germanskih (nemškega, angleškega), od romanskih še francoskega. Vendar na tem mestu ni prostora za podrobnejše obravnave te vrste, le za dodatni podatek glede uvrščanja rastlinskih poimenovanj k snovnim imenom na kratko naslednje: Od pregledanih tujih slovnica k snovnim imenom rastline, njihove plodove oz. njihove dele prišteva slovaška slovnica (DVONČ idr. 1966: 149), češka (KOMAREK idr. 1986: 48), ISAČENKO v slovnici ruskega jezika (1968: 74); tako še BRINKMANN v nemški slovnici (1962: 46). Poleg obravnav v tujih slovnicaх je o tej problematiki nujno poznati še vsaj razprave: I. KOZLEVČAR (1974); A. DERGANČ (1991); M. Ivić (1980a, 1980b).

1.3 Pojemovna imena kot drugo skupino slovenskih neštevni samostalnikov Toporišič (1992: 188) opredeljuje kot tista, ki označujejo netvarno, tj. našim čutom nedostopno pojavnost, dajo pa se pojmovati tudi kot samostalniki, ki zaznamujejo glagolske dogodke in lastnosti (*branje, ležanje, spreminjanje; lepota, ljubosumnost*) ter nekatere druge pojme v prostoru in času (npr. *preteklost, čas*). Tudi pri njih je v osnovnem pomenu prevladujoča ednina, le redka so v množini, npr. *sanje*.

1.4 Skupno ime je tisti samostalnik, ki se nanaša na več predmetov, ljudi, stvari, npr. *gospoda, tovarišija, vejevje* itd. (Toporišič 1992: 277), pri čemer mora biti to celota ali skupnost, ki je notranje trdno povezana, ne pa poljubna skupina (npr. *kolektiv, četa, čreda*, ki so lahko sestavljeni iz kakršnih/katerih koli oseb, živali itd., npr. *kolektiv profesorjev, delavcev, bančnikov*, ker so števeni samostalniki). V osnovnem pomenu so v ednini, izjemoma v množini, npr. *arhivalije* (hkrati enoštevilsko). Poleg pravih skupnih imen pozna slovenščina še šteвне samostalnike, ki lahko v določenih zvezah nastopajo kot skupno ime. To je skupina rastlin za prehrano, omenjena tudi že pri snovnih imenih, tokrat v zvezah, ki se nanašajo bolj na rastline kot na same plodove, so pa tipa (*nasad/gojišče*) *borovnic, gob, malin; (gojiti) kumare, buče* (v množini) nasproti (*gojiti*) *solato, čebulo, ananas* itd. (v ednini).⁴

1.5 Neštevni samostalniki nastopajo v neednini v okviru točno določenih kategorij (pomenijo vrste, konkretne predmete itd.). Te rabe naj bi bile z ustreznimi zgledi predstavljene tudi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika kot trenutno edinem tovrstnem priročniku v našem jezikovnem prostoru. – Prikazati, kako se ta teoretična nujnost na podlagi v nadaljevanju navedenih kategorij prehajanja v števno uresničuje v SSKJ in kako so neštevna imena v SSKJ prikazana na splošno, pa bo glavni namen pričujočega prispevka.

2 Za vsak prehod neštevne v števno je večinoma potrebna vsaj delna sprememba osnovnega pomena, saj se prav v tem običajna neednina števnih samostalnikov loči od neštevni (če običajno neednino razumemo kot 'več kot eden').

2.1 Snovna imena poznajo naslednje kategorije prehodov v števno:⁵

⁴Tako natančna delitev na pomena 'snovno' in 'skupno' pri rastlinskih imenih je po moji vednosti v slovenskem jezikoslovju nova. – Če bi rastlinska imena šteli za prava skupna imena (tako tudi za snovna), bi morali v Slovarju uvesti dva slovarska sestavka, kar pa ni smiselno. Pomen 'skupno' se da tem imenom pripisati glede na podobno razvojno pot, kot jo imajo prava skupna imena: *srne* oz. *več srn* da *srnjad*; *listi*, *več listov* → *listje*; *tovariši*, *več tovarišev* → *tovarišija* itd.

⁵Kjer ni posebej opozorjeno, gre za kategorije, ki so v slovenskem jezikoslovju prvič postavljene v moji magistrski nalogi (gl. opombo 2).

(1) Raznovrstnost pomeni z množinsko obliko izražen pomen 'vrsta': *tkanine so različne, žganja so tuja in domača, apnenec je nastal iz silikatov*. V tej kategoriji se neštevniki samostalniki sicer ne ločijo od števnih, ker vrsto v tem primeru izražajo na enak način, npr. *različne ptice, mize* itd., posebej pa je izpostavljena, ker v njej snovna imena vendarle nastopajo v neosnovni množinski obliki. Vrsta se pri njih namreč praviloma izraža z ločilnimi ali množilnimi števnikami, npr. *dvoja voda*, tudi *dvojna voda*. Kategorija raznovrstnosti je znana že pri Toporišiču (1965: 152): *železa 'vrste rudnin'*; podobno isti: *žganja so različna 'žganje je več vrst'* (1992: 291); podobno še pri Kozlevčarjevi (1974: 32–33). Oba avtorja govorita o vrstah dane snovi. Izraz raznovrstnost tu nadomešča vrstnost, saj je slednji pojem v jezikoslovju pomensko že preveč zaseden.

(2) Pri konkretizaciji dobijo trdne snovi pomen 'kos' (*dve železi*), tekočine pomen 'porcija' oz. 'enota, v kateri se tekočina nahaja' (*dve kavi, dva jogurta*). Te kategorije ne poznajo plinaste snovi, ki enote izražajo opisno, npr. *jeklenka plina, oblak dima*. Ta kategorija prevladuje predvsem pri tistih snoveh, kjer je v predstavnem svetu uporabnika jasno, v kakšni pojavnosti obliki določena snov nastopa, in da se te enote za dano snov dajo smiselno šteti (*črnilo* → *dve črnili* 'dve steklenički', ne pa *trije peski* 'tri zrnca'). Kategorija je znana že pri Toporišiču (1965: 152): *železa 'kosi železa'* in pri Kozlevčarjevi (1974: 32–33), ki pa opozarja na stilno zaznamovanost množinske oblike pri enih (*železo*) in stilno nevtralnost pri drugih snovnih imenih (*kamen*).⁶

(3) Različna časovna in krajevna pojavnost: tu je množinska oblika izključno zato, ker se ista snov pojavlja na več mestih ali v več časovnih obdobjih: *snegovi so polomili drevje* 'sneg v tej vasi, sneg v drugi vasi; sneg v začetku januarja, sneg konec januarja'. Kategorija je rabljena večinoma stilno in je redka.

(4) Obilnost je prav tako izkoristljiva v stilne namene. Množina pri tako izraženih snoveh pomeni 'veliko dane snovi': *snegovi so zametli vas*. Nekaj podobnega v slovenskem jezikoslovju najdemo pri Kozlevčarjevi (1974: 34): *na zelenem nebu se vidi sto belih – stolpov v snegovih*; te množine avtorica ne poimenuje niti je ne uvršča v kako posebno kategorijo.

(5) Večkratnost: tu je množinska oblika posledica uporabe iste snovi v večkratni oz. zaporedni rabi: *operi solato v treh vodah*.

(6) Drugo: sem prištevamo množinske oblike, ki so posledica v glavnem metonimičnih prehodov (ti potekajo že v ednini), pri čemer se prvotni pomen

⁶ Pri tej kategoriji puščam odprto možnost, da se poimenuje tudi kako drugače, npr. individualizacija, saj je sama konkretizacija že zaseden pojem pri pojmovnih imenih, kjer pomeni prehod pojmovno → konkretno.

'snov' povsem spremeni, prvotno snovno ime zdaj pomeni 'predmet, kraj, osebo' itd., zato je množina običajna: *lesovi* 'gozdovi', *vode* 'reke', *govna* 'ljudje'.

2.2 Tudi pri pojmovnih imenih se da govoriti o šestih kategorijah prehajanj v števno:

(1) **Ponovljivost in večkratnost:** poimenovanje za glagolski dogodek postane konkretizirano do take mere, da se da jemati kot zaključeno dejanje z začetkom in koncem, ki se lahko poljubnokrat ponovi: *vojaki so se pripravljali na napad – kasneje so se napadi vrstili*. To kategorijo najdemo v slovenskem jezikoslovju pri Kozlevčarjevi (1974: 35): *pri skoku je padel – vsi skoki so se mu posrečili*. Naša raziskava je potrdila, da imajo prednost pri tem tisti samostalniki, ki so tvorjeni iz dovršnih glagolov.⁷

(2) **Individualizacija:** pri tem pomenskem prehodu pojmovno ime prek konkretizacije ne zaznamuje več glagolskega dogodka ali lastnosti, temveč osebo, predmet ali kakršno koli konkretno stvarino: *lepota* → *ljubljske lepote* 'lepotice'; *poljubnost* → *v znanstvenem delu si ne morete dovoljevati številnih poljubnosti* 'netočnih, nenatančnih trditev' itd. Ta kategorija je pod pojmom konkretizacija oz. konkretizirano znana pri Toporišiču (1974: 250–251; 1974/75: 34 – *nikoli ji ne bom povrnil vseh dobrot*; 1992: 142) in pri Kozlevčarjevi (1974: 36): *postregli so mu z vsemi dobrotami, ki so jih premogli*.⁸

⁷ Nekaj izjem (črka P): *paberkovanje, piskanje, pisarjenje*. Sicer je ta podatek znan tudi pri KOZLEVČARJEVI (1974: 35).

⁸ Sama se odločam za pojem individualizacije predvsem zato, ker je pojem konkretizacija (popredmetenje, popredmeteno) pogosto rabljen v besedotvorju (TOPORIŠIČ 1984: 128, 133, 139), kjer označuje prehod iz 3. v 4. pomensko skupino izglagolskih, izpridevniških in izsamostalniških izpeljank. – Raziskava je tudi ob pomoči že znanih del nakazala, da teče konkretizacija v dveh stopnjah. Če vzamemo npr. samostalnik *dobrota* 'lastnost dobrega', imamo prvo stopnjo konkretizacije še znotraj pomena 'abstraktno': *hvala ti za tvoje dobre* (lastnost → dogodek), šele druga stopnja bi bil preneseni pomen *jedli smo same dobre* 'dobre jedi' (predmet). Do te ugotovitve me je pripeljal KOLBOV zgled *da je prišel prepozno, ni nobena redkost*, kjer po njegovem ne gre za pravo konkretizacijo ali vsaj ne za tako kot pri *to je (ena) redkost* 'eden od redkih primerkov, kupljenih v antikvariatu ali najdenih pri raziskovanju' (1969: 29). Pri nas je o teh prehodih največ razmišljal F. NOVAK. Takole pravi: »Živahni so spet prehodi med dejanjem in rezultatom dejanja, dalje med lastnostjo in stanjem, lastnostjo in dogodkom (*njegova objestnost mi preseda – njegove objestnosti bodo morale biti kaznovane* (1975: 43)) (poudarila M. H. G.). Žal je takih ugotovitev Novak malo objavil, tako da so mi bile na voljo le njegove ustne informacije. – Zato primere prvega tipa (ko ostajamo znotraj pomena 'dejanje' oz. 'lastnost') prištevam h konkretizaciji, drugega (ko gre za prehod na osebo, predmet itd.) pa k individualizaciji. Ti dve poimenovanji ločujem le pri pojmovnih imenih.

(3) Raznovrstnost, za katero veljajo iste zakonitosti kot pri snovnih imenih, npr. *vsak človek ima dobre in slabe lastnosti*. Kategorija je zapisana že pri Toporišiču (1974: 250–251): *lepote so različne, moja hrepenenja*, in Kozlevčarjevi (1974: 35): *boriti se za pravice*; pri obeh se uporablja pojem 'vrsta'.

(4) Delnost, pri kateri z množinsko obliko ne izražamo pomnoženosti dogodkov ali lastnosti, temveč le njihov del, s čimer jim manjšamo pomensko vrednost: *imel je veliko podobnosti s svojim starim očetom, v resnici pa med njima ni obstajala prava podobnost*. Pri nas je bila na ta pojav pozorna Kozlevčarjeva (1974: 35), ni ga poimenovala, so ji pa to primeri, ko se »z množino izražajo manjše celote«. Za zgled Kozlevčarjeva navaja samostalnik *kultura: kultura in civilizacija človeštva – raziskovati stare kulture; antična kultura* (r. t.).

(5) Intenzivnost in vrednostne stopnje, pri čemer pri prvi bolj ali manj subjektivno vrednotimo količino pojavljanja dane lastnosti oz. moč dogodka, množina pa omogoča intenziviranje: *obšle so ga vse groze tega sveta*. Taka zveza je pretvorljiva v navadno edninsko: *obšla ga je vsa groza tega sveta*; pri tem se pomen ne spremeni, zmanjša pa se »moč«, ki je sicer izražena z množino. Kategorija se uporablja v stilne namene. Nanjo v slovenskem jezikoslovju opozarja Kozlevčarjeva (1974: 35): intenzivnost obravnava ob samostalnikih za naravne pojave: *pomlad se po dolgih mrazovih nasmehne izza gora*. – Kategorija vrednostnih stopenj zajema samostalnike, ki jim množina povečuje slabšalnost: *nehaj že s svojimi resnicami, modrostmi*.

(6) Množinskost nosilca, kjer se množinska oblika pojavlja zato, ker se dejanje oz. lastnost nanaša na več vršilcev oz. nosilcev: *njihovi pogledi so bili uprti v tla*.

2.3 Najmanj kategorij pri prehajanju v števno poznajo skupna imena:

(1) Raznovrstnost, spet v istih okvirih kot pri snovnem in pojmovnem, npr. *poznamo tudi drugačne publike*. To je zapisano že pri Toporišiču (1974: 250–251): *listja so taka in taka*, s pripombo, da je »pogojna troštevilska enoštevilska samostalnika /.../ danes precej stilna /.../, to pa v primeri z opisnimi večbesednimi variantami tipa *vrste /.../ listja*.«

(2) Konkretizacija – pomnoženost celot, kjer prihaja že v ednini do tolikšne osamosvojenosti celot/skupnosti, da tak samostalnik lahko dobiva needninske oblike, npr. *dve gorovji/ostenji/ozvezdji*. Toporišič o prehajanju skupnih imen v števno meni naslednje: »Nekatera skupna imena se sploh rabijo predvsem kot konkretizirana, prim. *dve gorovji* proti *dvoje gorovje* 'dve vrsti gorovja'« (1992: 142). V slovenščini ima tako možnost (ki ostaja znotraj stilno nevtralne rabe) približno 6 % skupnih imen.

3 Zasnova SSKJ ne predvideva, da bi bile v slovarskih sestavkih uporabljane

števnostne oznake, npr. vsaj neštev., če ne kar snov., pojml., skup.. Na nujnost oz. potrebnost prikazovanja števnostnih oznak v SSKJ je že zelo zgodaj opozoril Toporišič (1974/75): »Prav koristno bi bilo /v SSKJ/ jasno zaznamovati tudi vrsto samostalniških besed, pri nezaimenskih števnost (in sicer tako, da bi označevali neštevne samostalnike – pojmovne, snovne, skupne) /.../, po naše bi bilo torej prav tako: **dobrota** ... pojml. 'to, da si/se je dober' ...; štev. *nikoli ji ne bom povrnil vseh dobrot*. Podobno tudi pri snovnih in skupnih imenih. Pri ponazoritvi bi po možnosti navajali tudi primere s števnikami, ker so pri neštevni samostalniški dokaj povedni« (34).⁹ V Uvodu v SSKJ so v seznamu kratic navedene le splošne slovnične oznake, kot npr. ed. (= ednina), mn. (= množina) (LX), v slovarskih sestavkih tudi v kombinacijah tudi mn., nav. ed., nav. mn. itd., npr. **les** (4) nav. mn., knjiž. 'gozd' ali **borovnica** nav. mn. 'nizka, grmičasta gozdna rastlina ali njene užitne črne jagode' oz. **voda** (2) tudi mn. 'reka, jezero, morje', izjemoma še nav. dv. **dioskur** 'neločljiva prijatelja'. Sicer se vprašanja slovničnega števila dotika še §71 (XVII), kjer je rečeno, da so vse razlage v ednini, izjema so množinski samostalniki in posamezni strokovni izrazi, sicer pa »/p/ri posameznih terminih, zlasti kemijskih, opozarja na množinsko rabo že tudi samo zgled v množini (*amin*)«.

3.1 Na podlagi navedenega je razumljivo, da izrecnih opozoril na števnost neštevne (in narobe) v SSKJ ni iskati, prav tako ne vseh, v raziskavi prvič tako postavljenih kategorij prehajanja v števno. Kljub vsemu pa bi se v SSKJ morale najti tiste kategorije, ki so bile znane že od prej, predvsem po raziskavah Toporišiča in Kozlevčarjeve, prehodi pa nakazani na kak drug način, npr. z ustreznim vrstnim redom iztržkov, z ločevanjem s poševnicami itd. – Dejansko stanje pa je v SSKJ nekoliko drugačno, kar bom skušala prikazati v nadaljevanju.¹⁰

⁹ Slovarski del novega SP (predsednik Komisije je J. Toporišič) števnostne oznake upošteva.

¹⁰ Korpus neštevniških imen v raziskavi je naslednji: Snovna imena so izpisana iz črk A–E, S–Š in V, poimenovanja za rastline in tekstilije iz črk A–Ž; pojmovna imena: črka P, za kontrolo prehodov neštevno → števno še A, B, Z; skupna imena: A–Ž. Številčno je stanje naslednje: 2040 snovnih imen (od tega 715 poimenovanj za rastline in plodove), 2398 pojmovnih in 960 skupnih imen, skupaj 5398 samostalnikov. – Zaradi velikega števila različnih samostalnikov so bili le-ti razdeljeni v glede na svoj pomen. Tako so snovna imena: 1. nastaline, 2. kemijske snovi, 3. hranila (pijače, živila), 4. tekstilije (vlakna, preje, prediva, volna, tkanine itd.), 5. les in snovi iz dreves; pojmovna imena so 1. glagolski dogodki, 2. lastnosti, 3. pojmi iz prostora in časa (*preteklost*, *čas* itd.), 4. naravni pojavi tipa *sneg*, *dež*, 5. drugi izraziti pomeni (vede, jeziki, bolezni, dajatve itd.); skupna imena pa: 1. poimenovanja za celote/skupnosti istovrstnih oseb, stvari itd. (*delavstvo*, *študentarija*, *listje*) in 2. poimenovanja za celote raznovrstnih oseb, stvari itd. (*pohištvo*, *prtljaga*, *pribor* itd.). Ta delitev je mestoma upoštevana tudi v tem prispevku.

3.2 Snovna imena

3.2.1 Pri večini nastalin (Toporišičev izraz) in kemijskih snovi SSKJ uporabnike opozarja le na njihov osnovni snovni pomen, npr.: **volframit** -a m ... min. 'rudnina železova in manganova sol volframove kisline': *pridobivati volfram iz volframita*. Kar ena tretjina nastalin iz korpusa (približno 50) je predstavljena samo s pomenskim opisom: **adulár** -ja m ... min. 'kalijev glinenec, nastal iz vodnih raztopin'. Iz tako prikazanih slovarskih sestavkov uporabnik seveda ne dobi nobenih podatkov o števnosti. Če bi se želeli sklicevati na razlage (= pomenske opise) v ednini (kar naj bi bilo dovolj, da bi vedeli, da je tudi snovna raba edninska), bi se ta teorija zrušila že pri *pesku*, ki ima pomenski opis v množini ('drobni, nesprijeti delci kamnin, zlasti kremenca' in ne 'snov iz drobnih delcev ...'), osnovna snovna raba pa je vendar edninska *kopati pesek* itd.

3.2.2 Pomen 'vrsta' (kategorija raznovrstnosti) je v Slovarju zajeta pri nadpomenkah, npr.: **amínokislína** in **amíno kislína** -e ž ... kem. 'organska kislina, ki vsebuje aminoskupino': *beljakovine so sestavljene iz aminokislin*; **silikát** -a m ... kem. 'sol silicijeve kisline': *izkoriščanje silikatov / aluminijev, magnezijev, železov silikat /.../*. Ker pa je SSKJ pri teh slovarskih sestavkih skop z iztržki, je posledica tega bodisi manjkajoč jasen iztržek za osnovni pomen 'snov' bodisi dvom o tem, ali se dani iztržek nanaša na pomen 'vrsta' ali na osnovni pomen 'snov'. Tako pri iztočnici *aminokislina* edini iztržek zaznamuje pomen 'vrsta', kar se da utemeljiti z dejstvom, da so beljakovine res sestavljene iz več vrst aminokislin (enostavnih, bazičnih, žvepljenih itd.), v slovarskem sestavku pa ni preprostejšega iztržka tipa *uporabljati aminokislino*. Tudi prvi iztržek pri *silikatu* se nanaša na pomen 'vrsta', uporabnik pa ostane v dvomu, ali se pri njem osnovni pomen 'snov' izraža z ednino ali množino.¹¹

Od ustreznije predstavljanih slovarskih sestavkov iz te skupine se da izpostaviti sestavek za *apnenec*: **apnének** -nca m ... 'kamnina, iz katere se pridobiva apno': *Alpe so iz apnenca*; *žganje apnenca / industrija apna izkorišča razne apnenice / beli apnenec*; *koralni, kremenasti apnenec*; *lapornati apnenec*. Iz sestavka sta razvidna (ne pa tudi označena) dva različna pomena: 1. pomen 'snovno', ki ga prikazujejo iztržki do prve poševnice (*Alpe so iz apnenca*; *skladi apnenca*; *žganje apnenca*), in 2. pomen 'vrsta' (kategorija raznovrstnosti), predstavljen z iztržkom med obema poševnicama (*industrija apna izkorišča razne apnenice*). Kot zgledi za pomen 'vrsta' se dajo jemati tudi iztržki za drugo poševnico, ki pa so v nepovedni (nestavčni) strukturi in bi kot taki bolj sodili v gnezdo

¹¹ Pri tem naj še enkrat spomnim na trditev iz Uvoda v SSKJ glede zgledov v množini: »Pri posameznih terminih, zlasti kemijskih, opozarja na množinsko rabo že tudi samo zgled v množini« (XVII). Očitno to pri *silikatu* ne drži, saj je snovna raba edninska kljub množinskemu zgledu.

izrazja (terminološko gnezdo). SSKJ sicer v navedenem slovarskem sestavku ne uporablja števnikov, vendar je neštevna oz. števna raba *apnenca* v tem primeru (glede na zasnovo SSKJ) ustrezno predstavljena. Iztržka za pomen 'kos' ni, saj tudi sicer niso v rabi zveze kot **daj mi dva apnenca; *izkopali so tri apnenice 'kos'*.

3.2.3 Pomen 'kos' (kategorija konkretizacije in širši pomenski prenos na predmet, osebo itd.) je v SSKJ razmeroma pogosto označen, največkrat za prehod snov → konkretni predmet: *stêklo -a s ... 'trda, krhka, navadno prozorna snov, ki se dobi s taljenjem kremena, sode in dodatkov': steklo se tali /.../ // 'izdelek iz take snovi, zlasti v obliki plošče': steklo je padlo na tla in se razbilo; obrisati orošena stekla /.../ slišalo se je žvenketanje stekel v oknih šip /.../*. Ta slovarski sestavek je glede pomenov in števnosti primerno urejen. Do dvojne poševnice SSKJ navaja iztržke za osnovni pomen 'snov' (*steklo se tali* itd.). Za dvojno poševnico in za posebnim pomenskim opisom 'izdelek ...' sledijo zgledi za podpomen, uvrstljiv v kategorijo konkretizacije: *steklo je padlo na tla in se razbilo* itd. (morda bi bilo še primerneje navesti množinski primer: *stekla so padla ...*). Končno je v sestavku najti še preneseni pomen 'šipa': *slišalo se je žvenketanje stekel v oknih*. Kategorije raznovrstnosti, ki bi še bila mogoča, SSKJ ne predvideva, ker je bolj ali manj omejena na ozka strokovna področja, dala pa bi se dodati v gnezdu izrazja (po možnosti s števnik ali izrazi količine, da bi bila hkrati razumljiva tudi števnost).

Med glede na števnost ustrezno predstavljenimi slovarskimi sestavki naj omenimo še samostalniki *spray*: **spray** in **sprej** -a m ... 'kemično sredstvo, shranjeno v manjši posodi pod tlakom, ki se pri uporabi razpršuje; pršilo, razpršilo': *razpršiti spray; s sprayem očistiti čevlje; osvežilni spray; sprayi proti moljem, mrčesu / spray za suho umivanje las / lak v obliki spraya // 'posoda s takim kemičnim sredstvom': v kopalnici je polno sprayev in krem; kupiti pet sprayev*. Glede urejenosti je ta slovarski sestavek podoben zgornjemu (*steklo*), njegova posebnost pa je v tem, da je to eden redkih slovarskih sestavkov v SSKJ, v korpusu tudi edini, kjer so pri neštevni samostalnikih v iztržkih sploh uporabljeni števnik katere koli vrste (*kupiti pet sprayev*).

3.2.4 Težave posebne vrste se pojavljajo pri slovarski obravnavi samostalnikov, ki poimenujejo različne pijače (vina, brezalkoholne in žgane pijače itd.). Vzorčni slovarski sestavek za njihovo predstavitev je naslednjega tipa: **bizéljčan** -a m ... 'vino z Bizeljskega': *kozarec pristnega bizeljčana*. Tako, torej le z upoštevanjem osnovnega snovnega pomena, je v korpusu predstavljenih 94,4 % vseh poimenovanj za pijače. – Drugi tip prikazovanja tovrstnih samostalnikov je naslednji: **čaj** -a m ... 1. 'pijača iz posušenih listov čajevca ali nekaterih zelišč': *kuhati, piti čaj; vroč čaj; bled čaj; kamilični, lipov čaj; čaj z rumom; skodelice za*

čaj / pravi ali ruski čaj iz listov čajevca / elipt., pog.: *naročil je dva čaja; čaj brez sam čaj /.../*.

SSKJ se pri pijačah natančno drži pravila, da tovrstna snovna imena nimajo množine, in če jo že imajo – v pomenu 'kos' oz. 'osnovna enota', tj. skodelica, kozarec itd. – je zgolj pogovorna. Za njen prikaz se odloča le pri t. i. »gostilniški rabi«, npr. *spiti tri vinjake; popiti dva viskija; dve slivovki, prosim; prosim tri soke; še na en brinovček stopiva; popil je kar dva aperitiva* (tu brez oznake pog., elipt.), vendar tudi to ne dosledno – ni namreč zgledov za npr. *dve coca-coli, dva brinovca* (množina je samo pri manjšalnici!), *prinesite enega bizeljčana* 'eno steklenico, buteljko tega vina'.¹² Namesto leksikonskega imenovalniškega naštevanja vrst, npr. čaja, ki verjetno bolj sodi v gnezdo izrazja, bi SSKJ lahko postavil zveze tipa *rad pijem različne sokove* itd. Seveda pa se ob pijačah najbolj izrazito pojavlja še problem pogovornosti (oz. žargonskosti) zvez tipa *dve kavi, pet piv, trije jogurti* itd. »Prepoved« tovrstnih zvez v zbornem jeziku se pri nas vleče že od Breznika naprej,¹³ vendar tega vprašanja na tem mestu ne bomo reševali. Verjetno je pglavitna težava v tem, da so to zveze, ki se prvotno pojavljajo skoraj izključno v pogovarjalnih položajih, kjer je raba zbornega jezika tako ali tako redka. Slovarniki bi morda lahko razmislili predvsem o tem, da bi to »pogovornost« natančneje določili – iz SSKJ namreč ni razvidno, za katero vrsto pogovornosti gre (splošno, pokrajinsko, morda žargonsko, če ni to kar pogovarjalnost?).¹⁴

3.2.5 Pri prvotno števnih samostalnikih, ki lahko v določenih zvezah nastopajo kot snovna imena, ima SSKJ pri obravnavi kar precej različne pristope.

3.2.5.1 Zelo pogosti so imenovalniški (nepovedni) iztržki, ki uporabniku ne dajejo možnosti, da bi ugotovil, ali je SSKJ želel prikazati množinsko obliko

¹² Na rabo tovrstne neednine v gostilni opozarja ISAČENKO (1968: 75): *imeli smo dve pivi in štiri kruhe*. V korpusu je vsega 7 tovrstnih primerov, torej 5,6 %.

¹³ BREZNIK v Slovenski slovnici 1934 (71) prepoveduje podobne zveze, npr. »*Posodi mi tri hlebe ali tri hlebe kruha* (ne: *tri kruhe!*); *dva kosa kruha* (ne: *dva kruha!*).«

¹⁴ Zagovarjam stališče o odpravi oznake pog. pri tovrstnih zvezah ali vsaj o nadomestitvi z oznako knj. pog., in sicer iz naslednjih razlogov: (1) Pijače v ednini gotovo pomenijo snov, in so prava snovna imena: *pijem kavo, čaj*. Ko začnemo izražati količino popitega, imamo po zborni normi možnost *popil sem (eno) skodelico kave*. Če merni izraz izpustimo, dobimo zvezo *popil se eno kavo*. Pri tem pomenu v množino torej sploh ne postavljamo snovi, temveč merni izraz, skodelico, ki pa je navaden števeni samostalni, ki ima seveda tudi vsa tri števila. (2) Med zvezami *dva čaja* in *pet sprayev* (po SSKJ prvo pogovorno, drugo zborni) glede števnosti ne vidim nobene razlike. (3) Kakšne morajo biti okoliščine, v katerih se uporabljajo zveze: *pojdim na skodelico kave; dve skodelici kave, prosim; kupil bi dva lončka jogurta?*

števnega samostalnika ali pomen 'snov' v množini. Tak je primer naslednjega slovarskega sestavka: **safaláda** -e ž ... 'debelejša klobasa z nadevom iz drobno se-sekljanega mesa in maščobe': *hrenovke in safalade*. Če je iztržkov več, obstaja nevarnost, da so pomešani števniki z neštevnimi, kar se je zgodilo pri slovarskem sestavku za **jajce**: **jájce** -a s ... /.../ // 'taka celica pri domači perutnini, zlasti kokoši': *jajce se stre, ubije; kuhati, lupiti, vložiti jajca, nasaditi jajca koklji; nesti, valiti jajca /.../; jajce zakrkne; izpihati, izpiti jajce; jajce ocvreti, raztepsti, razžvrkljati, stepsti /.../*.¹⁵ Vsekakor pa v sestavku ni niti enega iztržka s števnikom tipa v *hladilniku je deset jajc*, kjer bi se izrecno kazalo dejstvo o siceršnji števniki rabi tega samostalnika.

V SSKJ se občasno skriva tudi kakšna bolj groba napaka, kot je primer pri **ščuki**: **ščúka** -e ž 1. 'sladkovodna roparska riba z velikim, račjemu repu podobnim gobcem': *loviti ščuke; krapi, postrvi in ščuke / biti hiter kot ščuka / za večerjo je bila ščuka v omaki /.../*. Iztržek *biti hiter kot ščuka* nedvomno sodi v frazeološko gnezdo in ne v sredo slovarskega sestavka. Predvsem pa moti iztržek *za večerjo je bila ščuka v omaki*, kjer SSKJ prikazuje snovno rabo sicer števnega samostalnika, kar je samo po sebi pohvalno, nerodnost pa je v tem, da ribe te velikosti v snovnem pomenu nastopajo v množini, torej *jesti ribe* in ne *jesti ribo*.¹⁶ Najboljša rešitev pri takih slovarskih sestavkih bi bila, da bi izpisali na prvo mesto iztržek tipa *ulovil je dve ribi* (saj je *riba* vendar prvotno števniki samostalni), temu pa bi potem sledili zgledi za pomen 'snov' (*jesti ribe* itd.).

Od prvotno števnih hranil naj bo na tem mestu omenjen le še **cmok**: **cmòk** cmòka m ... 1. nav. mn. 'kuhana močnata jed kepaste oblike': *češpljevi, krompirjevi, kruhovi cmoki; srna v omaki s cmoki; rejen kot cmok* 2. /.../. Zadnji iztržek sodi v frazeološko gnezdo, moti pa slovnična oznaka nav. mn. pred pomenskim opisom. *Cmok* je namreč čisto navaden števniki samostalni, ki pa v pomenu 'snov' res nastopa v množini, je pa to le eden od njegovih pomenov. Na prvo mesto torej sodi iztržek tipa *narediti pet cmokov*, temu pa naj sledi snovni pomen v zvezi *jesti take in take cmoke*.

3.2.5.2 Pri rastlinah in njihovi plodovih za prehrano bi SSKJ moral ločevati

¹⁵ SSKJ je treba na tem mestu vsaj delno »opravičiti«. Do takih nerodnosti prihaja tudi po načelu, da je »i/lustrativno gradivo /.../ razporejeno po sintaktičnih kriterijih /.../, v teh okvirih pa po abecedi, kadar to pomensko ne moti« (Uvod v SSKJ, XVII).

¹⁶ TOPORIŠIČ ugotavlja naslednje (1974: 251): »Stilna je raba 'snovne' ednine namesto množine v primerih tipa *prodajati/jesti ribo* namesto *ribe*, to pa v vseh primerih, ko se taka raba vnaša v slovenščino od drugod (npr. iz srbohrvaščine).« – To je tudi sicer edina taka nepravilna raba znotraj ponazarjalnega gradiva, pač pa v terminološkem gnezdu iztočnice *bel* najdemo zvezo *bela riba* 'morska riba boljše vrste', kjer bi se osnovna zveza spet morala glasiti *bele ribe*, prav tako *plav* – *plava riba* 'morska riba navadno slabše vrste'.

oba osnovna pomena: 1. 'drevo, grm itd.' in 2. 'plod'. To bi se najbolj obrestovalo pri tistih rastlinah, kjer sta rastlina in plod istoimenska (npr. *kostanj*, *ananas*, *sliva* itd.). S tem bi se preprečilo tako prikazovanje, kot je pri iztočnici *hruška*, kjer se osnovna pomena v iztržkih ves čas mešata: **hruška** -e ž ... 1. 'sadno drevo ali njegov pečkati sad stožčaste oblike': *hruške so zrele; hruške padajo z drevesa; na vrtu rastejo hruške in jablane; obirati hruške; pojesti, utrgati hruško; posekati staro hruško; sočna hruška; suhe hruške /.../*.¹⁷ Posledica skupnega prikazovanja obeh osnovnih pomenov se kaže tudi v tem, da SSKJ pogosto izpušča del pomenov, ki jih imajo posamezne rastline. Za zgled le en tak slovarski sestavek: **krompir** -ja m ... 'kulturna rastlina z blede vijoličastimi ali belimi cveti ali njeni užitni gomolji': *letos krompir gnije; krompir ima cimo; kopati, osipavati, saditi krompir; debel, droben krompir; krompir je že kuhan; gomolj, podoben krompirju; krompir z belim, rumenim mesom; boljša domača sorta krompirja /beli, industrijski, jedilni, semenski krompir; mlad(i) krompir /ocvrt(i), pečen(i), pretlačen(i) krompir /.../*. Kljub ogromnemu številu iztržkov ni nobenega, ki bi se izrecno nanašal na pomen 'posamična rastlina', niti takega, ki bi pomenil 'posamični plod' in bi bil razviden v števnih rabi. Zgled *gomolj, podoben krompirju*, ki bi še najbolj spominjal na to, ne sodi v slovarski sestavek, saj se ne nanaša niti na rastlino niti na plod,¹⁸ manjka pa iztržek tipa *iz kleti prinesi pet krompirjev*, kjer bi se kazala števna raba. *Krompir* je prvotno vendarle števni samostalniček. – Med iztržki so nato še taki, kjer sta osnovna pomena zajeta kar v isti iztržek: *kopati, osipavati, saditi krompir*, kjer se *kopati in saditi* nanaša na 'plod', *osipavati* pa na 'rastlino'.

SSKJ si možnost za prikazovanje vseh pomenov pri rastlinskih poimenovanjih jemlje tudi s postavljanjem slovnične oznake nav. mn. na sam začetek sestavka oz. pred pomenski opis: **borovnica** -e ž ... nav. mn. 'nizka, grmičasta gozdna rastlina ali njene užitne črne jagode': *borovnice cvetejo; nabirati, prodajati borovnice; brusnica* -e ž ... nav. mn. 'nizka grmičasta gorska rastlina ali njene užitne rdeče jagode': *nabirati brusnice; kompot iz brusnic*. Snovna raba je pri obeh res množinska, ni pa to njun edini pomen. Obe sta števni v pomegu 'posamična rastlina' in 'posamični plod', npr. *na grmičku so ostale le še tri borovnice*.¹⁹

¹⁷ Če bi želela natančno in kompleksno predstaviti prikaz rastlinskih imen v SSKJ, bi morala to zaradi obsežnosti storiti ločeno od te razprave. Zato bom tu opozorila samo na najbolj izstopajoče primere.

¹⁸ Uvrstljiv je v gnezdo ali kot podpomen, kakor je to narejeno pri *hruški*: pomen (2) 'kar je po obliki podobno temu sadu'.

¹⁹ Pri tem je zanimivo, da slovnične oznake nav. mn. nima *jagoda*, čeprav je njen pomenski opis skoraj enak: 1. 'nizka rastlina s trojnatimi listi in belimi cveti ali njen rdeči sad'.

3.3 Pojemovna imena²⁰

3.3.1 V večini primerov (tj. preko 90 %) slovarski sestavki za glagolske dogodke vseh vrst poleg pomenskega opisa zajemajo iztržke, ki prikazujejo le njihov osnovni pomen: **pokušanje** -a s ... 'glagolnik od pokušati': *pokušanje specialitet; pokušanje vina za Martinovo / ukvarjati se s pokušanjem peciva*.²¹ – Od množinskih iztržkov prevladujejo taki, ki izražajo kategorijo ponovljivosti oz. večkratnosti: **prelèt** -éta m ... 'glagolnik od preleteti': *tišino gozda so motili samo preleti ptic / pri drugem preletu gorovja je letalo zadelo v enega od vrhov / prelet meje / v preletu bombardirati /.../*. Ker gre za prvotno neštevne samostalnike, bi bilo primerneje na prvo mesto dajati take iztržke, ki bi te samostalnike prikazovali kot pojmovne, šele v nadaljevanju pa prikazati števno rabo. V zgoraj navedenem sestavku ni tako, iztržek *tišino gozda so motili samo preleti ptic* je lep primer števne rabe neštevnega imena. Podobno tudi: **poseg** -éga m ... 1. 'glagolnik od poseči posežem' /.../ 2. ... 'dejanje, s katerim se odločilno vpliva na potek česa': *nepremišljeni posegi v naravo; s takim posegom je hotel preprečiti najhujše /.../*.

Pri samostalniki iz korpusa je bila nekajkrat odkrita še kategorija raznovrstnosti: **pregreha** -e ž /.../ // ekspr. 'prekršek, prestop': *očitali so mu različne pregrehe; pregreha nad predpisi / popustljivost je bila velika pregreha; podtikanje -a s ... 'glagolnik od podtikati': *ugotovil je, da gre za podtikanje ukradenega blaga / preprečevati različna podtikanja; podtikanje dokazov / osebno žaljiva podtikanja*. Kot je razvidno iz navedkov, SSKJ tudi pri pojmovnih imenih za izražanje pomena 'vrsta' ne uporablja števnikov, zato je uporabnik prisiljen sam ugotavljati, za katero kategorijo gre: *osebno žaljiva podtikanja* lahko pomeni 'vrsto' ali 'ponovljivost'. Le prilastek *različen* v zgornjih dveh iztržkih nakazuje, da gre res za pomen 'vrsta'.*

Težko določljivost kategorije povzročajo zgledi v (imenovalniški) besedni zvezi, npr. pri samostalniki *požig*: *ropi in požigi*. SSKJ množinske zglede najobičajneje navaja a) za eno ali dvema poševnicama: **predvidenje** -a s ... 'glagolnik od predvideti': *predvidenje nesreče / njegova predvidenja se niso uresničila*; b) za podpičjem: **požig** -a m ... 'glagolnik od požgati': *zalotili so ga pri požigu; ropi in požigi / požig trave, vejevja /.../*; c) s samostojnim pomenom: tak je slovarski sestavek za zgoraj predstavljeni *poseg*. – Žal je takih primerov zelo malo.

Čeprav bi se dali množinski zgledi vsaj za kategorijo ponovljivosti izpisati razen redkih izjem pri vseh samostalniki iz dovršnih glagolov, pogosto tudi za kategorijo raznovrstnosti, je množinske zglede pri glagolskih dogodkih moč najti le pri slabih 8 % slovarskih sestavkov.

²⁰ Vsi številčni podatki v tem podpoglavju se nanašajo na pojmovna imena črke P.

²¹ Velika začetnica pri *martinovo* je slovarska.

3.3.2 Lastnosti oz. stanja so v SSKJ prikazana nekoliko natančneje, z množinskimi zgledi pa ne pogosteje. Tipičen slovarski sestavek za prikaz lastnosti oz. stanja: **pohlévnost** -i ž ... 'lastnost pohlevnega človeka': *prirojena pohlevnost in potrpežljivost*. Pohvale vredna prednost pred prikazovanjem glagolskih dogodkov je v tem, da SSKJ tu na večino pomenov izrecno opozarja, in sicer a) z novim pomenskim opisom: **prijáznost** -i ž ... 1. 'lastnost, značilnost prijaznega človeka': *odlikuje ga prijaznost in poštenost; s svojo prijaznostjo jih je prevzela; prijaznost gostitelja /.../* // 'prijazno dejanje, ravnanje': *izkazovati komu prijaznosti; zahvaljujem se vam za to prijaznost; obsipavati s prijaznostmi* 2. /.../; b) z razlago v petitu: **prilizljívnost** -i ž ... star. 'priliznjenost': *samoljubnost in prilizljivost /osladiti govorico s prilizljivostmi priliznjenimi besedami, izrazi/*; c) s samostojnim pomenom: **pikántnost** -i ž ... 1. 'lastnost, značilnost pikantnega': *pikantnost jedi, omake /stvar ni brez pikantnosti/*; pren., ekspr. *pikantnost članka* 2. ekspr. 'dražljiv, privlačen dogodek': *hlastali so za pikantnostmi; pikantnosti iz političnega, zasebnega življenja /v reviji je polno pikantnosti/* sestavkov, slik o takih dogodkih.

Tudi tu bi veljalo reči, da kljub siceršnji natančnosti prikazovanja (tako pri glagolskih dogodkih kakor tudi tu) sodijo na prvo mesto neštevni zgledi, torej pri prijaznosti najprej iztržek *zahvaljujem se vam za to prijaznost* in šele potem *izkazovati komu prijaznosti*. – Odstotek množinskih zgledov je tudi tu nizek – najti jih je le v 4,4 % slovarskih sestavkov.

3.4 Skupna imena

3.4.1 Prva težava pri obravnavi skupnih imen so pomenski opisi. V SSKJ so ta imena prepoznavna le v primerih, ko je uporabniku znano, kakšna je njihova opredelitev. Na podlagi pomenskih opisov v Slovarju se namreč skoraj ne dajo prepoznati, delne izjeme so le tista skupna imena, ki so razložena z zvezo *več x* (npr. *drevje* 'več dreves, drevesa'). Sicer se SSKJ zateka k opisom tipa *skupina*, *skupnost*, *celota* (itd.) *x*, te opise pa uporablja tako za skupna imena kot tudi za tiste samostalnike, ki zaznamujejo le skupine naključno nabranih stvari, oseb itd., t. i. skupinska imena, in ki so seveda navadni števni-samostalniki.²² Ker tudi pri teh redko navaja množinske iztržke, se od skupnih ločujejo še težje. Za primerjavo: **célicje** -a s ... biol. 'skupina celic': *raziskave celičja* (= neštevno ime); **čréda** -e ž ... 1. 'večja skupina živali iste vrste': *gnati čredo na pašo /.../* (= števno, skupinsko ime). Skupnim imenom naj bi pripadli pomenski opisi tipa *več x* ali *skupnost x* (za živo) oz. *celota x* (za neživo), za skupinska imena pa naj se rabi *skupina*.

²² V raziskavi je bilo odkritih 13 osnovnih tipov pomenskih opisov za skupna imena. Vsak od njih ima še nekaj podtipov. Verjetno bi jih veljalo vsaj malo skriti in poenotiti.

3.4.2 V SSKJ je nekaj čez 10 skupnih imen, ki sploh nimajo svojega pomenkega opisa, temveč so prikazana le z iztržki in a) razlago v petitu: **právníštvo** -a s ... / dosežki slovenskega pravníštva pravníkov; b) slovnično oznako pooseb. brez razlage v petitu: **elegánca** -e ž ... / pooseb. v njihovem salonu se zbira vsa eleganca oz. c) brez oznake in brez razlage: **pomagáštvo** -a s ... / izdajstva, ovaduštva in druge oblike okupatorskega pomagaštva.

Če se pri navedenih samostalnikih še da sklepati, da pomen 'skupno' pri njih ni dovolj pogost, da bi bil naveden kot samostojen pomen, ne moremo mimo tistih samostalnikov, ki so po pomenu zelo podobni, pa v SSKJ nimajo niti posredno zaznamovanega pomena 'skupno', npr. *srbstvo*, *hajduštvo*, *makedonstvo* itd. Sorodna *srbstvu* in *makedonstvu* sta v SSKJ *nemštvo* in *slovanstvo*. *Nemštvo* ima kot 2. pomen naveden pomenski opis – prebivalci nemške narodnosti –, *slovanstvo* je razloženo s petitom za iztržkom 'Slovani', samostalnika *srbstvo* in *makedonstvo* pa sta brez kakršne koli razlage v smislu 'Srbi/Makedonci, prebivalci srbske/makedonske narodnosti ipd.'. Take predstavitve v SSKJ bi bilo treba vsaj malo uskladiti.

3.4.3 Našteti samostalniki, poleg njih seveda še veliko drugih, so v slovenščini prvotno pojmovna imena, ki imajo tudi pomen 'skupno': 'to, da si tovariš' → *tovarištvo* → 'več tovarišev, tovariši'. Vsekakor bi moral Slovar jasno zaznamovati oba pomena, npr. na naslednji način: **planínstvo** -a s 1. poj. s *planinstvom* se je ukvarjal že od malih nog 2. skup. *slovensko planinstvo* je zgradilo mnogo planinskih domov.

3.4.4 Skupna imena imajo zelo malo možnosti za prehode v števno: v celotnem SSKJ je pri njih najti le 6 množinskih iztržkov, razporejenih v 5 slovarskih sestavkov: *nastajanje novih gorstev*; *na tem podoročju prevladujejo nizka hribovja*; *vesoljska prostorja*; *najlepša rogovja so pritrdili na steno*; *gibanje svetovij*; *umetniki ustvarjajo nova svetovja*. Po naših ugotovitvah bi se tako dalo rabiti še kakih 50 skupnih imen, vprašanje pa je, koliko bi bila ta raba zborna oz. koliko že pogovorna, gotovo pa sodijo sem: *celičje*, *črtovje*, *moštvo*, *ogredje*, *okostje*, *otočje*, *omrežje*, *ostenje*, *gričevje* itd.

4 Povedano na kratko strnimo: (1) Pri velikem številu neštevni imen je v SSKJ zaznamovan le njihov osnovni pomen. Pozablja se predvsem kategorija raznovrstnosti in konkretizirani pomen. Premalo je množinskih iztržkov; če se že pojavijo, za uporabnika niso dovolj jasni. (2) Pri prvotno števni samostalnikih, ki v določenih zvezah nastopajo kot snovna oz. skupna imena, je največ težav pri poimenovanjih za rastline in njihove plodove. SSKJ bi znotraj slovarskega sestavka nujno moral ločevati oba osnovna pomena ('rastlina' in 'plod'), nato pa prikazati tako števno kot neštevno rabo. Pri hranilih, ki nastopajo kot snovna

imena (tipa *jajce*), sodijo na prvo mesto v sestavkih števnih zgledi, njim pa naj bi sledili neštevni. (3) Pri pojmovnih imenih je zaznamovanih sicer nekaj več prehodov v števno, iztržke v sestavkih je treba urediti: ker gre za prvotne neštevne samostalnike, sodijo na prvo mesto neštevni zgledi. (4) Skupna imena zahtevajo predvsem jasnejše pomenske opise. Kategorij prehajanj v števno je manj kot pri prvih dveh skupinah, množinski iztržki pa bi se dali še dopolniti. (5) Predstavitev obravnave neštevni samostalnikov v SSKJ v tem prispevku je upoštevala dejstvo, da v konceptu SSKJ ni predvideno neposredno upoštevanje števnosti kot pomenske kategorije, pokazalo pa se je, da bi se v SSKJ dala kljub temu odpraviti še marsikatera pomankljivost, nerodnost, nedoslednost pri obravnavi tovrstnih imen. Dobronamerna kritika naj bi koristila ob ponovnem pregledu in natisu SSKJ.

NAVEDENKE

- A. BREZNIK, 1943: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- H. BRINKMANN, 1962: *Die deutsche Sprache: Gestalt und Leistung*. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann.
- A. DERGANČ, 1991: O (ne)števnosti poimenovanj za zelenjavo, sadje in jagode v slovenščini in ruščini. *SR XXXIX/3*. 277–283.
- L. DVONČ idr., 1966: *Morfologija slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie.
- O. GUTSMAN, 1777: *Windische Sprachlehre*. Celovec: I. Kleinmaner.
- A. V. ISAČENKO, 1968: *Die russische Sprache der Gegenwart, I: Formenlehre*. Haale (Saale).
- M. IVIČ, 1980a: O »partikularizatorima«. *JF XXXVI*. 1–12.
- 1980b: Slavic Fruit and Vegetable Names. *Slavic Linguistic and Poetics. Studies for E. Stankiewicz ...* 209–212.
- A. JANEŽIČ, 1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence*. Celovec: E. Liegel.
- H. KOLB, 1969: Pluralisierung des Abstraktums: Über Rekonkretisierungstendenzen im Abstraktwortschatz des Deutschen. *Zeitschrift für deutsche Sprache*. 25. 21–36.
- M. KOMAREK idr., 1986: *Mluvnice češtiny: Tvarosloví*. Praga: Academia.
- I. KOZLEVČAR, 1974: Slovnično število in pomenske kategorije samostalnika. *X. SSJLK*. 31–39.
- F. NOVAK, 1975: Vloga skladnje pri določanju in dokazovanju pomenskih lastnosti besedja. *XVI. SSJLK*. 35–46.
- SSKJ, I–V. Ljubljana, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991.
- J. TOPORIŠIČ, 1965: *Slovenski knjižni jezik*, I. Maribor: Založba Obzorja.
- 1974: Stilnost oblikoslovnih kategorij slovenskega knjižnega jezika. *SR XXII/2*. 245–262.
- 1974/75: Besednovrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika. *JiS XX/2–3*. 33–39.

- 1984: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
 -- 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
 A. VIDOVIČ MUHA, 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zložen*. Ljubljana: Partizanska knjiga, ZIFF.

SUMMARY

Countability is a semantic feature of the nouns that can be counted with cardinal (or, if they are pluralia tantum of the type *vrata*, with collective) numerals. Its opposite is non-countability. According to contemporary Slovene linguistic theory, there are three groups of non-count nouns, i. e., mass (*železo*), abstract (*lepota*) and collective (*grmovje*) nouns. Although from morphological point of view these nouns have all three grammatical numbers, this feature has a string attached: it is limited by their semantics, i. e., a change to non-singular always results in partial or complete change of their basic lexical meaning, which is not typical of other nouns with forms for all three grammatical numbers.

Mass nouns change to count nouns within the following categories: (1) various types (e. g., *tkanine so različne*, *žganja so tuja in domača*), (2) concretization (e. g., *dve železi* 'two pieces of iron'; *naročil je dve kavi* 'two cups of coffee'), (3) different location in time or space (e. g., *snegovi so polomili drevje* 'snow in this village, snow in that village, snow in January, snow in February'), (4) large quantity (e. g., *snegovi so zametli vas* 'large quantity of substance'), (5) several instances of occurrence (e. g., *solato operi v treh vodah* 'wash the lettuce three times'), (6) other – mostly metonymical switches (e. g., *lesovi* 'forests', *vode* 'rivers', *govna* 'people (abusive)'). – Abstract nouns have similar categories: (1) repetitiveness and several instances of occurrence (e. g., *vojaki so se pripravljali za napad – kasneje so se napadi vrstili*), (2) individualization (e. g., *lepota* 'beauty' → *ljublanske lepote* 'beauties of Ljubljana'), (3) various types (e. g., *človek ima dobre in slabe lastnosti* 'a person has good and bad qualities'), (4) partitivity (e. g., *imel je veliko podobnosti s svojim očetom, v resnici pa med njima ni obstajala resnična podobnost* 'he had many similarities to his father, but in fact there was no true resemblance'), (5) intensity and degree (*nehaj že s svojimi modrostmi* 'stop your wise remarks'), (6) plurality of the agent (*njihovi pogledi so bili uprti v tla* 'their gazes were directed at the floor'). – Collective nouns have only two categories of change to countable nouns: (1) various types (*poznamo tudi drugačne publike* 'we know other kinds of audiences, too'), (2) concretization – multiplication of wholes (*dve gorovji, ostenji, ozvezdji* 'two mountain ranges, ridges, constellations').

The concept of the *Dictionary* does not provide for count-mass labels; the examples of non-count nouns becoming countable are rarely listed. The *Dictionary of the Slovene Literary Language* mostly lists only these nouns' basic meaning. This is particularly true for mass and collective nouns. Most examples of changes from non-count to count are given for abstract nouns, but they are often not presented in an organized manner, e. g., first the examples of nouns that are used as count nouns are

given even when the nouns are originally non-count (comp. entries for *poseg*, *prelet*, *požig* 'operation, fly-over, burning').

The originally count nouns (plants and fruits used for eating, certain types of food) that in certain syntagms can be used as mass or collective nouns (e. g., *jesti borovnice/solato/hrenovke* 'mass' vs. *gojiti gobe/paradižnik* 'collective') are also problematic. In plant names the *Dictionary* should distinguish between the two basic meanings ('plant' vs. 'fruit'), and then first present count and then non-count use of these nouns. This would prevent the confusion of the two meanings in the illustrative examples (cf. the entry for *hruška* 'pear'). Collective nouns should have more clear semantic definitions, which would enable the user to identify them as such. Also, more illustrative examples with plural forms could be added to their entries.

TEMELJNE PRVINE ZASNOVE PLETERŠNIKOVEGA SLOVARJA

Zasnova Pleteršnikovega slovarja izhaja iz Miklošičevih in Levstikovih humboldtovskih jezikovnih načel: jezik je najrazpoznavnejši izraz kulturnega in sploh izkušenskega sveta njegovih nosilcev. Slovenci torej potrebujemo slovar, ki bo temeljil na našem pojmovnem svetu, zato mora izhajati iz slovenščine, ki ta svet izraža; pritegnitev drugega jezika sploh ni nujna. – Glede na sodobni Slovar slovenskega knjižnega jezika izhaja Pleteršnikov slovar iz skladnosti s stopnjo tedanjega jezikovnega in jezikoslovnega razvoja, SSKJ pa je s svojo zasnovo posegel v prevladujoča jezikoslovna načela in jih aktualiziral s strukturalnimi jezikoslovnimi prvini.

Pleteršnik's Dictionary was conceived of on the basis of Miklošič's and Levstik's Humboldtian linguistic principals, i. e., that the language is the most recognizable expression of its bearers' cultural and experiential world. Accordingly, Slovenes needed a dictionary based on their conceptual world, and therefore its author should derive it from Slovene, in which this world is expressed; it would not be necessary to include another language. – Compared to the contemporary Slovar slovenskega knjižnega jezika (*Dictionary of the Slovene Literary Language*), Pleteršnik's dictionary reflected the contemporary level of language and linguistic development, while the design of the *Dictionary of the Slovene Literary Language* affected/interfered with the prevalent contemporary linguistic principles by actualizing them with structural elements.

1 Zasnova obsežnejšega načeloma dvo- ali celo večjezičnega slovarja z zajetjem slovenščine je sicer z mnogimi zastranitvami nastajala, kot je znano, tako rekoč skozi vse 19. stoletje; šele proti koncu stoletja (1883 do 1894/95) jo je bil Maks Pleteršnik sposoben ustvarjalno udejaniti v dveh obsežnih slovarskih knjigah.¹

Pleteršnik je bil brez dvoma osebnost, sposobna po eni strani vzpostaviti tvorno razmerje do tiste zasnove slovarja, ki je bila skladna s stopnjo tedanjega jezikovnega in jezikoslovnega razvoja, po drugi pa verjetno v slovarskem delu najti izpolnitev svojih življenjskih ambicij.² Kdor se je resno ukvarjal slovar-

¹ M. PLETERŠNIK, *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljana 1894, 1895.

² Koliko življenjske energije je Pleteršnik vložil v slovarsko delo pove med drugim tudi podatek, da je sredi pripravljalnih del zbolel. V pismu z dne 10. julija 1884, ko sporoča Miklošiču, da mu vrača njegov štirizvezkovni rokopisni slovensko-nemški slovar, je zapisal tudi: »Glede na svoje zdravje /.../ sem prisiljen za nekaj časa prenehati z

stvom, ve, da pri tem delu ni mogoče vztrajati brez neke vrste zasvojenosti, ki izvira iz spoznanja, da kritično branje gradiva, iz katerega raste slovar, odkriva delovanje jezika, do neke mere jezikovno bistvo; slovarski delavec ga ne sme (ali v danem trenutku lahko tudi ne zna) v celoti izraziti: za sam slovar je pomembno le, da ga zna izraziti v obsegu, ki ga zastavlja slovarska zasnova; in natančno to je znal Pleteršnik.

2 Slovarska zasnova je torej tista, ki določa zbiranje in izbiranje gradiva ter oblikovanje slovarja. Seveda je mogoče že zbranemu gradivu slovarsko zasnovo tudi prilagoditi, nikakor pa ni mogoče izpeljati (uresničiti) določene zasnove brez ustreznega gradiva. Gradivo oziroma gradivna dokumentiranost se nam tako postavlja v samo središče smiselne, se pravi verodostojnega slovarskega dela.

Slovarska zasnova, ki jo razumemo kot hierarhiziran zbir izraženih (npr. slovarski uvod) ali zakritih slovaropisnih načel,³ mora upoštevati vsaj dve temeljni prvini: namembnost slovarja in aktualno stopnjo jezikoslovnega razvoja, zlasti na besedoslovnem področju.

2.1 V zvezi s predstavitvijo zasnove Pleteršnikovega slovarja bomo odmislili tiste zasnovne različice, ki jih zasledimo npr. pri razsvetljenskem krogu, pri Zoisu, Kumerdeju in Linhartu, o primerjalnem slovarju slovenščine z drugimi slovanskimi jeziki,⁴ ali o etimološkem slovarju slovenščine, na katero je v zadnji fazi vezano Levstikovo slovarsko delo, dalje o neke vrste zgodovinskem slovarju, katerega pomembnost je še leta 1880, se pravi tik pred prevzemom Pleteršnikovega uredništva, zagovarjal Krek.⁵ Kot rečeno, skušali bomo slediti skozi 19. stoletje v veliki meri strnjenemu razvoju tiste zasnove, ki jo je ob koncu stoletja udejnil M. Pleteršnik.

2.2.1 Vsaj okvirno vzporednico tej zasnovi bi lahko iskali v Vodnikovi slovarski zamisli na začetku 19. stoletja. Kot je znano iz opombe K. Sturm-Schnabl v zvezi s pismom ljubljanskega nadškofa Pogačarja Franu Miklošiču, je Bleiweis utemeljeval nadškofu Wolfu nujnost izdaje sodobnega slovarja (tudi) z dejstvom,

delom. Dvanajstmesečno izključno ukvarjanje s slovarjem (tudi lanske počitnice so bile posvečene slovarju) me je potisnilo v stanje duševne izčrpanosti. Delo je opravljeno do črke H (incl.).« Prim. Katja STURM-SCHNABL, *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven – Korrespondenz Frana Miklošiča z južnimi Slovani*, Obzorja, Maribor 1991 (dalje KFM), pismo št. 514, str. 687–688.

³Prim. o tem A. VIDOVIČ MUHA, Normativnost v slovar ujetе slovenske besede, *Naši razgledi* 1, 1992, 18.

⁴Prim. R. KOLARIČ, Pleteršnikov slovar, uvod v reproducirani ponatis, Ljubljana 1974, str. I–IV.

⁵Prim. A. PIRJEVEC, Maks Pleteršnik, *LZ XLIV*, Ljubljana 1924.

da je Vodnik že 1813. leta imel pripravljen rokopis nemško-slovensko-latinskega slovarja, ki pa ni šel nikoli v tisk.⁶

Čeprav je bil Levstik zelo kritičen zlasti do Vodnikove slovarske zasnove – o tem kasneje – ostaja vendarle dejstvo, da je Vodnik želel v duhu razsvetljenskih idej tedanjega časa izdati slovar, ki naj bi predstavil celovito besedje slovenskega jezika, za kar je lahko našel v širšem in ožjem kulturnem prostoru kar nekaj spodbud: omenimo naj npr. Adelungov in Nierembergerjev slovar moderne nemščine iz druge polovice 18. stoletja, po katerih se je dokazano zgledoval tudi O. Gutsman pri oblikovanju svojega nemško-slovenskega slovarja iz 1789. leta.⁷ Zanimiva bi bila (ponovna) razčlenitev Vodnikovega rokopisnega slovarja, ki je bil izročen v uporabo Pleteršniku.

2.2.2 Za izoblikovanje slovarske zasnove, kot jo je udejanil Pleteršnik, ima temeljne zasluge Fran Miklošič. Leta 1850 piše Jožefu Muršcu, da je sklenil izdati slovensko-nemški slovar, s katerim se ukvarja že veliko let; ima da že več kot tristo strani pripravljenega rokopisa, zaključna dela pa da so nekako zamudna.⁸ Čeprav mu je uspelo dobiti Kopitarjevo, Rudeševo in kratko Ravnikarjevo zbirko, še vedno potrebuje čim več zapisov;⁹ prosi tudi druge slovenske rojake (Bleiweis, nadškof Pogačar, Kozler idr.), naj mu pomagajo zbirati gradivo za slovar.¹⁰

⁶Prim. *KFM*, št. pisma 106 z dne 3. 7. 1865, op. 1, str. 198. – O slovarskem delu Vodnika prim. sestavek J. TOPORIŠIČA o Vodniku v *SBL*.

⁷Prim. razpravo E. PRUNČA, Prispevek k poznavanju virov za Gutsmanov slovar, 1. zb. *Obdobja v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1979, str. 209–267; A. VIDOVIČ MUHA, Tipologija slovenskih usstreznih nemškim zloženkam v Gutsmanovem slovarju, v tisku za celovški zbornik.

⁸Kot ugotavlja K. STURM SCHNABL v *KFM*, opomba k Pleteršnikovemu pismu Miklošiču z dne 4. 1. 1884, št. 491, str. 664–665, velja Miklošičev rokopisni slovar za izgubljenega; iz omenjenega pisma je razvidno, da je slovarski rokopis prinesel prvič Pleteršniku v Ljubljano J. Šuman. »Ich habe durch H. Professor Šuman die 4 Bände des sl.-d. Wörterbuches erhalten /.../,« sporoča Pleteršnik Miklošiču. Po K. Sturm-Schnabl slovarskega gradiva v Miklošičevi zapuščini ni, ker pa je Miklošič umrl pred izidom slovarja, da je moralo ostati v Ljubljani. Iz Pleteršnikovega pisma Miklošiču z dne 10. 7. 1884 (*KFM*, str. 687–688, št. pisma 514) je sicer razvidno, da mu je Pleteršnik rokopis razmeroma hitro vrnil: »Ich beeile mich dem den Euer Hochwohlgeboren geäußerten Wunsche nachzukommen und übersende alle 4 Bände des slovenischen Wörterbuches, da ich sie in der Ferienzeit nicht benöthige.« Iz kasnejšega Pleteršnikovega dopisovanja z Miklošičem pa je razvidno, da mu je Miklošič svoj rokopis pošiljal ponovno, in sicer po posameznih zvezkih (*KFM*, pisma z dne 26. 10. 1884, št. 527, str. 702, 27. 1. 1885, št. 534, str. 712–713, 10. 5. 1886, št. 578, str. 758).

⁹Prim. *KFM*, št. pisma 15 z datumom 1. 1850, str. 74–75.

¹⁰Prim. *KFM*, npr. pismi z dne 1. 6. 1850, št. 20, in 16. 2. 1857, št. 43, Petru Kozlerju na str. 80–81 in 112–113, pismo Janezu Bleiweissu, uvrščeno v leto 1853, št. 31, str. 94–96;

Iz kar obsežnega Miklošičevega dopisovanja v zvezi z aktualnim slovenskim slovarjem, ki traja, kot rečeno, od leta 1850 pa do Miklošičeve smrti, je razvidno dvoje: vsaj posredno njegova predstava slovarske zasnove in tako rekoč trajni stik z ljudmi, ki so bili po eni strani sposobni udeležiti tako zasnovo, po drugi pa organizacijsko, finančno ali kako drugače vplivati na čim prejšnjo izdajo.

Miklošič kot Kopitarjev učenec je bil na stališču, da je gradivo za sodobni slovenski slovar potrebno zbrati iz živega jezika. Kot piše Bleiweisu 1853, mora dober slovar povezovati tako gradivo s »sodobno stopnjo jezikovne znanosti.« S tega vidika ocenjuje tako Murkov (1833) kot skoraj dvajset let mlajši Janežičev nemško-slovenski slovar (1850) negativno: Murkov slovar se mu zdi zastarel, prvi Janežičev slovar pa tako rekoč prava slovarska karikatura: »Takšna zmes jezikov nam ne more nič hasniti, ampak škoditi.« Janežičev slovar je po njegovem umetna tvorba in dobesedni prevod iz nemščine.¹¹

Za Miklošiča je sploh značilna zelo živa zavest o potrebi po aktualizaciji tedanjega modernega jezikoslovja v okviru slovenščine. Temeljno delo v tem smislu se mu vsekakor zdi slovar, saj v svojih pismih, vezanih na to tematiko, navaja misel francoskih razsvetljencev, da je »slovar prva knjiga vsakega naroda.«¹² Kot je razvidno iz omenjenega pisma Bleiweisu pa je takoj ob slovar postavil slovnico; sporoča mu, da se je začel ukvarjati z njo, saj jo prav tako potrebujemo kot slovar. Slovenske slovnice, kot vemo, Miklošič ni nikoli napisal, zanj zbrano gradivo je vključil v Primerjalno slovnico slovanskih jezikov.

2.2.3 Fran Levstik je druga pomembna osebnost, ki je vplivala na izoblikovanje predstave o tipu slovarja, ki naj bi ga Slovenci tedanjega časa potrebovali. Na Levstika je računal tudi Fran Miklošič, saj mu je leta 1865 ponudil svoje gradivo – štiri zvezke rokopisnega slovarja na več kot tristo straneh – s poudarkom, da je za slovar bistvena dobra zasnova, »dober začetek«, kot pravi.¹³

Svojo zamisel sodobnega slovarja je Levstik predstavil leta 1860 kot kritiko Cigaletovega nemško-slovenskega slovarja,¹⁴ ki je izšel istega leta. Temeljne prvine Levstikove kritike lahko razumemo tudi kot njegovo predstavo o modernem slovarju; mogoče jih je strniti v naslednjih nekaj točk:

Karel Dežman 15. 12. 1860 sporoča Miklošiču o Levstikovem zbiranju gradiva po Istri in delu Čičarije, št. 76, str. 159–160; Anton Žakelj – Ledinski mu pošilja svojo zbirko besed – kot pravi – predvsem z Notranjske, prim. pismo z dne 7. 2. 1850, št. 16, str. 76–77.

¹¹ Prim. KFM, pismo št. 16, z dne 7. 2. 1850, str. 94–96.

¹² Pismo iz op. 8.

¹³ Prim. KFM, pismo št. 102, z dne 29. 3. 1865, str. 191–192.

¹⁴ Fran LEVSTIK, Nemško-slovenski slovar, *Zbrano delo*. Deseta knjiga, Ljubljana 1978 (dalje LZD), str. 142–153; kritika je izšla v prilogi časopisa *Laibacher Zeitung* (Blätter aus Krain IV), str. 180–188.

(1) Temeljno je humboldtovsko spoznanje o vlogi jezika, genialno izraženo pri Levstiku že 1857/58 leta v Napakah slovenskega pisanja: jezik je najrazpoznavnejši izraz kulturnega in sploh izkušenskega sveta njegovih nosilcev.¹⁵ Slovenci torej potrebujemo slovar, ki bi temeljil na našem pojmovnem svetu, zato je nujno izhajati iz slovenščine, ki ta svet izraža, in, če se tako odločimo, iskati izrazne ustreznike temu svetu v drugem jeziku, npr. v nemščini. Gre za spoznanje, ki je bilo lastno tudi Miklošiču, saj je sam sestavljal slovensko-nemški slovar in ne obratno. In dalje pravi Levstik, da »pa seveda ni nujno napisati slovarja v dveh ali več jezikih. /Npr. Adelung je dokazal/, da more besede kakega jezika razložiti v tem jeziku samem.«¹⁶ S tega stališča kritizira naše slovarnike, posebej Vodnika in Cigaleta.

V dobri veri, da bi dokazal, da je naš jezik prav tako bogat kot nemški, je Vodnik, pravi Levstik, Adelunga tako rekoč prevajal in tako seveda prihajal v velike stiske, saj je moral izraze ustvarjati tudi sam. Seveda je naš jezik prav tako bogat, le da je to bogastvo drugačno. To spoznanje ni nikakor prišlo v zavest nadaljevalcem Vodnikovega slovarskega dela, saj je uredniški odbor pod Cigaletovim vodstvom najprej izdal nemško-slovenski slovar.

(2) Iz prejšnjega spoznanja izhaja tudi misel, da so za nas nepotrebne vse tiste sposojenke iz nemščine, ki nimajo v slovenskem prostoru, danes bi rekli, svojega referenčnega sveta. Temeljna vloga leksikografije, tako Levstik, ni ustvarjati svet, ampak že ustvarjenega prek jezika predstaviti. To seveda velja tudi za strokovni jezik: da bi zadostili potrebam strok, bi morali »za vsako znastveno stroko napisati poseben slovar«,¹⁷ meni Levstik že 1860. leta.

Fran Miklošič, zlasti prek Karla Dežmana seznanjen z Zalokarjevimi pripravami za izdajo slovarja na podlagi gradiva, ki je, kot piše Dežman, »narobe zapisano, napačno pomensko členjeno in še v celoti izmišljeno«,¹⁸ Levstika prepričuje in nazadnje prepriča, da se loti izdelave slovarja; vendar ob tem postavi določene pogoje oziroma izrazi pomisleke:

a) Na voljo mora biti čas po eni strani za kritični pretres nabranega gradiva, po drugi pa za dopolnitev tega gradiva z izpisi zlasti iz protestanskih piscev, pa tudi sodobnega leposlovja, časopisov, slovnice in seveda z nabiranjem živega gradiva, ki mora zajeti vso Slovenijo in ne samo osrednjih narečij.

b) Čeprav se zaveda izjemnega pomena naglasnih vprašanj, dvomi, da bi jih

¹⁵ Prim. A. VIDOVIČ MUHA, *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk*, Ljubljana 1988, str. 45–48.

¹⁶ LZD, str. 147.

¹⁷ LZD, str. 148.

¹⁸ Prim. KFM, pismo z datumom 15. 12. 1860, št. 76, str. 159–160.

bil sposoben reševati v takih okvirih, kot si jih je zamislil L. Svetec (Novice 1863).

c) Vprašuje, kaj je s slovarjem, ki ga pripravlja Zalokar, tudi glede financiranja iz Wolfove zapuščine.¹⁹

Ta vprašanja je Miklošič skupaj z nadškofom Pogačarjem in drugimi rešil v korist Levstika. Ta je leta 1866 prevzel tudi Miklošičevo gradivo in se z vso vnemo lotil dela. Lahko rečemo, da kljub jasni slovarski zasnovi Levstik prav gradiva ni bil sposoben obvladati v smislu discipline oziroma podreditve v bistvu lastni predstavi o slovarju; leta 1868 mu je bilo delo odvzeto.

2.3 Natančno to, kar je manjkalo Levstiku – sposobnost ustvarjalne podreditve lastne znanstvene radovednosti smiselnemu cilju, česar ni dokončal Miklošič, verjetno do najvišje možne mere strokovno izživet v drugih velikanskih projektih, kot bi danes temu rekli, to je opravil v dobrih desetih letih Maks Pleteršnik. Bil je sposoben dojeti aktualnost Miklošičeve, Levstikove in Cafove slovarske vizije, s tega vidika pretresti tako rekoč sto let zbirano gradivo in organizirati dodatno izpisovanje. Temeljna konkretna usmeritev pri tem mu je bil prav Miklošičev štirizvezkovni rokopisni slovar. Pomembnost tega dela za Pleteršnika je razvidna med drugim iz dejstva, da je preveril prepise Miklošičevega dela, ki so jih opravili bogoslovci, in ugotovil, da se nanje ne more zanesti; prosil je Miklošiča, naj mu pošlje svoj prvopis, in ta mu je ustregel; edina želja, ki jo je ob tem izrazil, je bila, da bi bil slovar čim prej končan.²⁰

Iz Pleteršnikovega pisma Miklošiču 10. maja 1886, v katerem mu pojasnjuje, zakaj slovar še ne more tako hitro iziti, kot si Miklošič pa tudi sam in vsi drugi želijo, so razvidne faze nastajanja slovarja:

- vse prejeto gradivo je primerjano s prvopisnim Miklošičevim slovarjem;
- v primerih, ko gre za strokovno izrazje (posebej se omenjajo poimenovanja rastlin in živali), je nujno pisno ali vsaj ustno posvetovanje s področnimi strokovnjaki;
- potrebno je tudi siceršnje anketiranje (posvetovanje) v zvezi z marsikatero nejasnostjo;

¹⁹ Iz Levstikovega pisma, poslanega Miklošiču 19. 4. 1865 – prim. *KFM*, pismo št. 103, str. 192–195.

²⁰ V rokopisnem oddelku dunajske nacionalne knjižnice je ohranjenih šest Pleteršnikovih pisem Miklošiču, ki so objavljene tudi v *KFM* pod št. 491, 514, 527, 534, 577, 578 z naslednjimi datumi: 4. 1. 1884, str. 664–665, 10. 7. 1884, str. 687–688, 26. 10. 1884, str. 702, 27. 1. 1885, str. 712–713, 30. 4. 1886, str. 756–757, in 10. 5. 1886, str. 758; gre torej za čas med 1884. in 1886. letom; kot ugotavlja K. Sturm Schnabl so Miklošičeva pisma Pleteršniku (zaenkrat) izgubljena.

- smiselno upoštevati gradivo, ki vedno na novo prihaja, kajti hkrati z redakcijo teče tudi zbiranje gradiva (z izpisovanjem in terenskim zbiranjem);
- zaljuček tekoče (prve) redakcije (Če mu bo ministrstvo odobrilo še za eno leto polovični delovni čas, bo ta, prva redakcija končana v naslednjem šolskem letu – 1886/87 – pravi Pleteršnik.);
- sledijo različna dopolnila;
- temeljit pregled celote, šele nato tisk.²¹

Faze v nastajanju Pleteršnikovega slovarja presenetljivo spominjajo na faze v nastajanju drugega temeljnega dela slovenskega besedoslovja, do določene mere pa tudi jezikoslovja – Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ).²²

3 Na koncu naj vendarle čisto na kratko primerjam oba slovarja v smislu deleža, ki sta ga imela pri razvoju slovenskega jezika in slovenskega jezikoslovja.

Pleteršnikov slovar je mogoče obravnavati s stališča skladnosti stopnje slovenskega jezikovnega in jezikoslovnega razvoja, SSKJ pa prevsem s stališča zahtevne vloge, ki jo je odigral pri prenovljeni interpretaciji jezika v smislu novih strukturalnih jezikoslovnih načel, ki so v dvajsetih in tridesetih letih preplavila svet, kot del alternativnega jezikoslovja odmevala tudi pri nas, s sprejetjem slovarske zasnove v zgodnjih šestdesetih letih pa začela počasi, tudi prek besedoslovja, postajati splošna jezikoslovna doktrina.

Menim torej, da sta slovarja zlasti glede vplivanja na slovensko jezikoslovno miselnost svojega časa opravila do neke mere različni vlogi: Pleteršnik je skušal predstaviti celovito živo besedno bogastvo slovenskega jezika ob koncu 19. stoletja – tudi z zajetjem razvoja od njegove vknjižene podobe v 16. stoletju dalje – v glavnem v skladu s tedanjo, tudi slovensko jezikoslovno mislijo (Škrabec, Miklošič, Valjavec); tako je dal temu jezikoslovju pomembno legitimiteto vsaj za naslednjih šestdeset in več let. Njegova individualna zdravorazumska prvina v smislu naslonitne na živo jezikovno rabo je to jezikoslovje do neke mere nadgradila, ni pa seveda spremenila njegovega glavnega toka.

SSKJ pa je s svojo zasnovo posegel v prevladujoča jezikoslovna načela in jih vsaj v okviru slovenskega prostora aktualiziral med drugim tudi z nekaterimi strukturalnimi jezikoslovnimi prvinami:²³ tako se je na primer pojem jezikovna

²¹ Nekaj tega je najti tudi v uvodu v Pleteršnikov slovar, prim. Pripomnje, str. III–IX.

²² Vseh pet knjig SSKJ je izšlo pri DZS (1970, 1975, 1979, 1985, 1990).

²³ Dejstvo je, da je postajalo nekako od zgodnjih 60-tih let vzdušje v slovenskem jezikoslovju izrazito kritično do t. i. tradicionalizma; tako npr. J. TOPORIŠIČ 1960. leta objavi v Scando-Slavici izjemno kritično razpravo v zvezi s slovensko slovnico štirih avtorjev (A. Bajec, M. Rupel, R. Kolarič, J. Šolar) iz 1956. leta, ki predstavlja nekako programsko zasnovo avtorjevega jezikoslovnega delovanja; tudi hude polemike v zvezi s

norma udejanil v spoznanju o jeziku kot (tudi) sistemski pojavnosti; dana je bila možnost oblikovanja in glede na številnost slovarskega naslovnika tudi uveljavljanja (v okviru besedišča) normativnih meril, izhajajočih po eni strani iz (spoznanih) zakonitosti jezikovnega sistema, po drugi pa iz žive jezikovne rabe kot (morebitnega) jezikovnosistemskega korektiva. Pojem jezikovne pravilnosti je postal prekriven s pojmom jezikovne normativnosti, ta pa vsaj načeloma s pojmom ustreznosti sistemskim jezikovnim zakonitostim, sproti preverjanim z živim jezikovnim dogajanjem.

Tudi spoznanje o socialno- in funkcijskozvrstni razčlenjenosti jezika, ki je bilo v slovenskem prostoru sicer prisotno lahko rečemo že od zgodnjih tridesetih let – razprava B. Voduška *Za preureditev nazora o jeziku* je izšla leta 1932, se pravi tako rekoč hkrati s Havránkovo evropeizacijo te teze v okviru praškega strukturalizma – vendar nikakor ne sprejeto kot splošnoveljavna temeljna jezikovna lastnost.²⁴ Preboj v smislu splošne veljavnosti te teze je v bistvu napravil v zgodnjih šestdesetih letih šele SSKJ, ko je to spoznanje sprejel v svojo zasnovo in seveda, ko je dokazal, da je to zasnovo v veliki meri sposoben tudi razmeroma dosledno uresničevati.

Tudi Pleteršnikov slovar s konca prejšnjega stoletja je bil kljub dvojezičnosti sposoben do neke mere oblikovati vrednotenjsko (normativno) zasnovo na lastnostih slovenskega jezika, izpričanih v bogatem gradivu. Je izraz ustalitve slovenskega jezika in s tem v veliki meri tudi izraz njegove moderne podobe. V tem smislu predstavlja ravnotežje med pozitivnim slovarskim izročilom zlasti 19. stoletja in sodobnim Slovarjem slovenskega knjižnega jezika.

Če pomeni Pleteršnikov slovar dokončno uveljavitev spoznanja o samozadostnosti slovenskega jezika v smislu sposobnosti izražanja vseh civilizacijskih dosežkov, pomeni SSKJ kakovostni premik v okviru razmišljanja o jeziku: v slovenskem prostoru v veliki meri premakne težišče jezikoslovnega zanimanja na živi, sodobni (knjižni) jezik in ga tudi s prvinami strukturalizma v najširšem smislu poskuša verodostojno razčlenjevati. Vsekakor pa je ob obeh slovarskih delih nujno poudariti, da sta predvsem dokaz jezikoslovne zmogljivosti slediti aktualnim jezikovnim potrebam družbe in ob tem ohranjati tudi strokovno aktualnost: slovenski jezik in slovensko jezikoslovje se v veliki meri potrjujeta in hkrati dokazujeta z njima.²⁵

Slovenskim pravopisom, ki je izšel 1962. leta, so opozarjale na nujnost drugačnega razumevanja jezika in jezikovne interpretacije.

²⁴Prim. A. VIDOVIČ MUHA, *Strukturalne prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja*, 14. zb. *Obdobja v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1994, str. 103–115.

²⁵Prim. A. VIDOVIČ MUHA, *Aktualnost slovaropisnih načel Pleteršnikovega slovarja*, 30. zb. *Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana 1994, str. 99–109.

Liebe Professorin!
 Sehr geehrter Herr Professor!

Ich würde mich wieder mit
 der Bitte zu Ihnen, mich
 gefällt auf den 4. Land
 das flossenen Kantenbündel
 zur Aufzählung stellen zu
 wollen. Hiermit nämlich ist
 noch immer am Luftknoten T.

ZUSAMMENFASSUNG

1 Pleteršniks slowenisch-deutsches Wörterbuch ist ein Basiswerk der slowenischen Lexikologie. In diesem Sinne gilt es zwei Elemente besonders herauszustellen: sein Konzept und sein Material.

1.1 Auf das Konzept haben zwei zentrale Sprachwissenschaftler seiner Zeit entscheidend eingewirkt – die erste Persönlichkeit auch im weiteren europäischen, die zweite im slowenischen Raum –, Fran Miklošič und Fran Levstik. Charakteristisch für Miklošič ist das sehr lebhaftes Bewußtsein von der Notwendigkeit der Aktualisierung der modernen Sprachwissenschaft im Rahmen des Slowenischen. In diesem Sinne

hielt er neben der Grammatik gerade ein Wörterbuch für ein grundlegendes Werk, das er in einem an Bleiweis gerichteten Brief im Geiste der französischen Aufklärer als erstes *Buch jedes Volkes* bewertet hat. Er selbst bereitete ein slowenisch-deutsches Wörterbuch vor und entnahm – als Schüler Kopitars – sein Material in erster Linie der lebenden Sprache; ein gutes Wörterbuch müsse ein solches Material mit einer *zeitgenössischen Stufe der Sprachwissenschaft verbinden, schreibt er 1853 an Bleiweis. Das umfassende lexikalische Werk Miklošičs – ein in vier Hefte gegliedertes dreihundertseitiges Manuskript – wurde zwar nicht veröffentlicht, es bildete indes eine bedeutende Orientierung für Pleteršnik.*

Die Basiselemente von Levstiks Kritik an Cigales deutsch-slowenischem Wörterbuch aus dem Jahre 1860 können als Prinzipien der modernen Lexikologie betrachtet werden. Es handelt sich um von Humboldt herkommende Erkenntnisse über die Rolle der Sprache als deutlichstes Erkennungsmittel der Kultur- und generell der Erfahrungswelt ihrer Träger. Infolgedessen war Levstik der Meinung, es sei ein Wörterbuch notwendig, das aus der slowenischen Begriffsumwelt hervorgehe. Von diesem Standpunkt aus kritisierte er die slowenischen Lexikologen, besonders Vodnik und Cigale. Levstik folgte Kopitars und Miklošičs Prinzip, es sei nicht die Grundaufgabe der Lexikographie eine Welt zu erschaffen, sondern die bereits erschaffene mittels der Sprache vorzustellen.

1.2 Die Sinnhaftigkeit, d.h. die Glaubwürdigkeit der Wörterbucharbeit fußt auf dem dokumentierten Material, gesammelt in Übereinstimmung mit dem Wörterbuchkonzept. Dessen war sich auch Pleteršnik wohl bewußt, deswegen begnügte er sich weder mit dem umfassenden lebenden Material Cafs und Miklošičs, sondern organisierte auch selbst ein wahres Registriernetzwerk, das während der ganzen Entstehungszeit des Wörterbuchs aktiv war, d.h. von 1883 an bis zum Ende der Arbeit; die Fachterminologie wurde schriftlich oder mündlich auch mit Hilfe der entsprechenden Fachleute überprüft.

2 Vergleicht man Pleteršniks Wörterbuch mit dem modernen Wörterbuch der slowenischen Sprache (SSKJ), gelangt man zu den folgenden Erkenntnissen: Das Wörterbuch Pleteršniks kann vom Standpunkt der Übereinstimmung der slowenischen sprachlichen und sprachwissenschaftlichen Entwicklung behandelt werden; tatsächlich bedeutet es die endgültige Durchsetzung der Erkenntnis von der Selbstgenugsamkeit der slowenischen Sprache im Sinne ihres Vermögens, alle zivilisatorischen Leistungen auszudrücken. Das SSKJ spielte im Rahmen der Sprachwissenschaft eine bedeutende Rolle bei der erneuerten Interpretation der Sprache; mit seinem Konzept griff es in die dominierenden Sprachprinzipien ein und aktualisierte sie mit strukturellen linguistischen Elementen. Für beide grundlegenden Wörterbücher gilt, daß sie einen Beweis für die sprachwissenschaftliche Fähigkeit darstellen, den Bedürfnissen der modernen Gesellschaft zu folgen und damit auch die wissenschaftliche Aktualität zu erhalten.

GOVORNIŠKO STILNO SREDSTVO ALI POMOČ PREVAJANJU?

Dvojično vezniško priredje v izbranih besedilih Primoža Trubarja, Martina Lutra in njunih sodobnikov

Primož Trubar je objavil sploh prvo knjigo v slovenščini, svoj prvi katekizem, odtlej je prevajal biblijska besedila in teološka razpravljanja visokega ranga. Trubar je tudi pisal predgovore k svojim prevodom, ki niso bili prevodi, temveč izvirna besedila. Le kako je mogel najti pot za rabo svojega maternega jezika v besedilih, ki kažejo, da niso le zapisani govorjeni jezik, ampak imajo vse značilnosti knjižnega jezika. S to razpravo delamo poiskus raziskave tega vprašanja, upoštevajoč Trubarjevo rabo dvojične vezniške prirednosti, t. i. dvojne formule, primerjajoč ga z drugimi avtorji, predhodnimi in iz istega časa.

In 1550, Primus Truber published the first book ever written in Slovene, his first catechism. From then onward, he translated texts from the Bible and high-level theological treatises. Truber also wrote prefaces to his own translations, which were themselves non-translated, original texts. How could he possibly find a way to use his mother-tongue in texts which prove to be not merely »written-down« spoken language, but carry all the characteristics of a literary language? In the present paper an attempt shall be made to investigate into this problem by having a look at Truber's use of the binary syndetical coordination, the so-called twin formula, and comparing it with other authors, previous and contemporary.

[...] beri in piši ta jezik, kakor sem jaz delal kar nekaj časa, pa boš ugotovil in prav kmalu videl in opazil, da se tudi ta naš jezik tako kot nemški lahko čedno lepo piše in bere.

1 Že v predgovoru svoje prve knjige v slovenščini, v katekizmu iz l. 1550 se je Trubar obrnil s to besedo opogumljenja na svoje sodeželane, misleč pri tem pač na pravopisne težave, ki še niso bile rešene z utrjeno normo; tudi za to, kateri črkopis naj v bodoče uporablja za svoje slovensko pisanje, se v tem času še ni bil odločil. Medtem ko je svoja prva dela tiskal še z nemškimi črkami, se je na pobudo bivšega koprškega škofa Petra Pavla Vergerija kmalu odločil, da bo za slovenski tisk uporabljal samo še latinske črke.¹ Glavni cilj in pribežališče vseh Trubarjevih prizadevanj je bil, da bi v smislu reformacijskega pojmovanja jezika od vsega začetka svoja besedila jezikovno oblikoval tako, da bi vsi Slovenci in ne le govorniki kakega posameznega narečja od njega izoblikovani knjižni jezik lahko

¹ Nemške črke (švabaška fraktura) pa so služile namenu, da so razločevale obrobice od glavnega besedila.

razumeli. Ta mu je služil zato, da bi samo slovensko govorečemu prebivalstvu odprl pristop do razumevanja svetega pisma – ki bi mu drugače ostal zaprt. To poudarja v predgovoru k Prvemu delu nove zaveze 1557:

In prizadeval sem si pri tem prevajanju, da bi me glede besede in stila vsak Slovenec, naj bo Kranjec, Spodnji Štajerec, Korošec, Kraševce, Istran, Dolenjec ali Bezjak lahko razumel. [...] In zato sem ostal kar pri kmečkem slovenskem jeziku in kakor ga govorijo na Raščici, kjer sem rojen, in nenavadnih in hrvaških besed nisem hotel mednje mešati in si tudi novih ne izmišljati.

Tu imamo opraviti z dvema na videz protislovnima izjavama: po eni strani naj bi bil Trubar pisal za vse Slovence razumljivo – torej omogočil sprejemanje svojih besedil vsem, po drugi strani pa naj bi bil ostal pri »kmečkem slovenskem jeziku« svojega rojstnega kraja Raščica. Vprašanje, kako dobesedno naj se jemlje ta njegova izjava, da bi ta krajevno vezani jezik vzel za osnovo nadpodročnega knjižnega jezika, je pripeljalo do v novejšem času spet vzplamtelega razpravljanja, kako je z narečno podstavo slovenskega knjižnega jezika: najbolj znana je v tej zvezi ovrgovalna teza Igorja Grdine (Grdina 1993, predvsem 93–109) glede postavke Jakoba Riglerja iz 60-ih let (Rigler 1968/1, 234), češ da je Trubar hotel pisati v ljubljanski mestni govorici.² Do Grdinovih izvajanj je Jože Toporišič v sestavku Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika (SR 41 (1993), 449–464) zavzel kritično stališče.

Trubarjeva izjava o jeziku preprostega ljudstva v miselni paradigmi onega časa ni osamljena, za pojmovanje jezika pri reformatorjih je celo značilna, o čemer priča pogled na Martina Lutra velikokrat navajeni nasvet vsem prevajalcem:

Treba je zato vprašati mater v hiši, otroke na ulicah, navadnega človeka na trgu, in mu gledati na usta, kako govorijo, in po tem prevajati, potem bodo to razumeli. (Luther 1972, 246).

Luter pa je gotovo pisal za »preprostega človeka«, nikakor pa ne kakor ta – in gotovo ne tako, kakor je ta govoril. Pri reformatorjih razširjen topos nas ne more premotiti, da nobeden izmed njih tega ni storil – ne Martin Luter in ne Primož Trubar, ki ni mogel poseči na nobeno kakor že oblikovano knjižnojezikovno izročilo.³ Pri Trubarju je poleg tega treba pomisliti, da je sicer različna

²Prim. tudi RIGLER 1968b, 78: »Kako naj sodimo o Trubarjevem razmerju do ljubljanskega narečja? Ali naj v njegovem jeziku vidimo samo vplive ljubljansčine, ali pa težnjo, da bi pisal v ljubljansčini? Po mojem mnenju po vsem, kar je bilo tukaj navedeno, ne moremo dvomiti o njegovem zavestnem prizadevanju.«

³V predgovoru k objavi Register vnd summarischer Inhalt 1561 omenja: »Die ander vnd fürnämist vrsach dies getruckten Registers ist die / seitmalen auß sonderm fürsehen / vnnd Vrrordneten Gottes erst jetzundt / in disen bösen letsten Zeiten / die Heilige Biblische geschriff / vnd andere Gottselige Bücher / auch in die Windisch vnd Crobatisch Sprach

slovenska narečja dobro poznal iz svojih popotovanj in s posameznih postaj svojega izobraževanja in poklicne poti, ali pa jih je obvladal, ni jasno. Prej bo treba domnevati, da je pokrajinske razlike poznal in da se je trudil, da bi za svoja slovenska pisanja našel jezikovno obliko, ki bi bila sprejemljiva ne le za prebivalce enega področja, ampak bi bila vsaj pasivno-sprejemalno identifikacijska ravnina za vse Slovence, ne da bi pri tem dejansko dajala prednost kakemu posameznemu narečju. Narečje njegove domače vasi Raščice je bilo tisti govor, ki ga je poznal iz svojega otroštva – njegov materni jezik⁴ v pravem pomenu besede, namreč jezik, za katerega je upravičeno domneval, da ga ne le pozna, ampak tudi zna. Da Trubarjeva besedila na glasoslovni, oblikoslovni in besedijski ravnini prevevajo vplivi drugih narečij kot njegove domače vasi, se vidi, kajti Trubarjev poseg na »kmečki slovenski jezik [...], kakor se govori na Raščici« pomeni enako malo kakor Lutrov izrek, da je treba ljudstvu gledati na usta /kako govori/ in po tem prevajati«, da bi bilo treba morda le zapisati kar je »ljudstvo«, bilo na Raščici ali kje drugje dan za dnevno dajalo od sebe.⁵ Če se npr. malo ozremo na predluterske prevode svetega pisma, nam postane jasno, da novo pri Lutru niso bile samo določene glasoslovne in besedijske novote, temveč prevajanje in pisanje po novem načelu, pri katerem je skladnja latinskih predlog zgubila zgledovalno vlogo na ubesedovanje v nemščini. Kakšen je bil dejansko govorjeni občevelni jezik – izobraženih ali »ljudstva« v Ljubljani 16. stoletja, je pač treba šele pokazati, o tem v resnici še ne vemo prav dosti, in kulturnozgodovinske izjave, ki so narejene samo na podlagi nekaterih glasoslovnih pojavov, so na ilovnatih nogah. Trubar si je vsekakor celo s svojimi verskimi tovariši v Ljubljani, o katerih je znano, da so po svojih močeh podpirali slovensko cerkev in tudi pospeševali slovenski tisk, dopisoval v nemščini – saj doslej ni bilo najdeno niti eno slovensko pismo Primoža Trubarja. O jezikoslovnem vedenju svojih sodeželanov sam pravi v predgovoru k Prvem delu Nove zaveze 1557:

verdolmetscht / vnd mit dreierley Buchstaben gedruckt werden / Wölliches seit die Welt gestanden / nie geschehen / dann die Windisch Sprach ist bißher nie ge schriben / vil weniger getruckt worden.« (Sakrausky 1989, 82).

⁴Za pojem 'materni jezik' glej AHLZWEIG 1994.

⁵V tej zvezi bi rada rav posebno opozorila na prispevek J. RAECKEJA (1995) s Trubarju posvečenega meddisciplinarnega simpozija v Tübingenu, ki med drugim ugotavlja: »Kajti če se veda tudi ne vemo, kako so slovenski duhovniki svoj čas govorili slovensko, natančneje: pridigali, je vendar izrečno neverjetno, da bi bili božjo besedo oznanjali v enaki slovenščini, v kakršni so se pogovarjali kmetje o vremenu, svojih ženah in Turkih.« Na tem mestu bi se prof. Raeckej rada tudi zahvalila za številna dragocena opozorila glede vprašanj knjižnojezikovnosti pri Slovencih; opozorila so me na posebnost jezikovnega položaja v slovenskih deželah.

In gornjih slovenskih dežel, deželnih oblastev, grofje, svobodnjaki, vitezi, in tisti iz plemstva, znajo dobro nemško, in veliko njih latinsko in laško. Podobno veliko meščanov, duhovnikov in menihov govori nemško. Ampak preprosti doma živeči človek sploh govori le slovenski jezik. (Sakrausky 1989, 210–211)⁶

Kopitarjeva izjava o ljubljansčini njegovega časa je tudi zgovorna:

V Ljubljani se govori bolj dolensko, vendar brez zatezanja, ker je glavno mesto prav na ločnici obeh glavnih narečij, in ker je razred služabnikov, od katerih se potem kranjščine učijo mladi gospodje, v daleč pretežni meri z Dolenjske: pisci so pač mislili, da mora jezik glavnega mesta biti knjižni jezik (ta stavek pa lahko pri Slovanih toliko manj velja, ker so meščani večinoma Neslovani. (Kopitar 1808, XXXVII).

Če prva knjižnojezikovna slovenska besedila gledamo »od blizu«, postane jasno, da niso oblikovana tako, kakor govori kdor koli, pa naj bo v kranjskem deželnem glavnem mestu Ljubljani ali v vasi Raščica – temveč ravno tako, kakor se piše. Ta besedila namreč ne zbujejo vtisa, da bi bil Trubar tukaj obdeležal »surovo lesovino«, nasprotno, že njegova najzgodnejša besedila delajo vtis besedilne zaokroženosti. Trubar ni imel slovenskih vzornikov, ki bi mu bili lahko pokazali, kako se piše slovensko – »knjižnojezikovni obrat« je moral izvršiti on sam. Zgodovina slovenščine se deli na čas pred Trubarjem – neknjižnojezikovni čas (iz tega imamo le posamezna besedila) in na čas od Trubarja, ki razpolaga – čeprav obdobjo zelo zreducirano književnojezikovno izročilo. Z drugimi besedami: »Do Trubarja se je slovenščina zapisovala, od Trubarja se je pisala.« (Grdina 1993, 86; razprto E. S.). Ta kratki in pregnantni stavek zarisuje neverjetno težko pojmljiv sklop vprašanj, ki ima svoj vrh v vprašanju, v čem torej pravzaprav obstaja ta prehod od zapisovanja k pisanju in kako ga je mogoče zajeti v jezikoslovni razčlembi. Na tem mestu dobiva dvo- ali večjezičnost izobražencev (in ne le velikih humanistov, ampak tudi »povprečno« izobraženih) večji pomen: vsakdo, ki je bil udeležen šolske izobrazbe, kakor jo je užival Trubar, je znal pisati najmanj nemško in latinsko. To pomeni, da je bil Trubar povsem sposoben ustvarjati besedila po slovničnih predpisih, in kar je za njegovo nadaljno pisateljsko in prevodno kariero važnejše, tudi po stilnih običajih svojega časa. Kaj bi bilo bližjega, kakor da je Trubar pravila pisanja, ki si jih je prisvojil med svojim šolanjem ob latinščini in nemščini pretežno v Salzburgu in pozneje na Bonomovem dvoru v Trstu, uporabil tudi ob svojem slovenskem pisanju, da se je torej ravnal po že poznani tehniki besedilnega snovanja? Slovenski reformator pa gotovo ni bil humanist visokega ranga (Grdina 1993, 94), saj sam priznava slabosti v obvladanju starih jezikov: »Hebrejske črke nobene ne poznam, grško ne morem prav brati«,⁷ in v deloma nemško, deloma

⁶ K temu BRODFÖHRER 1922.

⁷ TRUBAR 1557 (SAKRAUSKY 1989, 210–211).

latinsko pisanem pismu Heinrichu Bullingerju (13. marca 1557) prostodušno prizna:

Vobis et huiusmodi eruditissimis viris Latine haud libenter scribo, nisi necessitate compulsus, sicuti d. Vergerio semper latine scribere cogor, postquam Germanicam linguam non intelligit, nam vereor in scribendo latine ne comittam aliquem soloecismum et ne peccem in Priscianum.⁸

Ta izjava je dvojno znamenita: V besedah pove, da se je Trubar pri rabi latinščine čutil negotovega (kar je na drugem mestu trdil tudi za nemščino),⁹ dokazuje pa tudi – implicitno – da je Prisciana poznal in da je moral prejeti osnovno izobrazbo v latinski slovnici in klasičnem govorništvu – vsekakor dovolj, da se je bal soloecizmov in prekrškov proti pravilom poznoantičnega slovničarja v Bizancu cesarja Anastazija, ki je humanistom s svojo *Institutio grammatica* veljal kot velika avtoriteta (Grdina 1993, 99). Zapleteno teoretično oblikovanje zelo zgodnjega Trubarjevega besedila podaja Sajovic v svoji razpravi *Retoričnost in Besedilnost Trubarjeve Pridige v Katekizmu iz leta 1550* (Sajovic 1986).

1.1 Pri vsej – prav gotovo v veliki meri toposno razumljeni – Trubarjevi skromnosti, kar se tiče poznanje jezikov in jezikovne spretnosti, ti primeri kažejo, da razen na površno glasoslovni ravni Trubarjevega slovenskega knjižnega jezika ni mogoče vezati na eno kakor že izoblikovano narečje ali mestni govor. Tudi če slovenski reformator ni bil bleščeč retorik, je vendarle jasno, da si je bil zavedal zahtev slovnice in retorike, saj retorika ni pomenila le polnila ali floskule, »praznega okrasja«, ampak so jo imeli za tvorilno sestavino dobrega – in po načelu *aptum* – tudi pravilnega pisanja. Tako nas ne more presenetiti, da je Trubar že v prav prvih besedilih v svoji materinščini poskušal uporabiti načela sodobnih pisnih običajnosti, u s u s izobraženih. To ugotavlja Breda Pogorelec v razpravi *Trubarjev stavek*, v njej s Kidričem 1919, Ruplom 1962 in Pogačnikom 1968 izrecno poudarja, da ima Trubar zelo rad pleonazme in opozarja na prevladovanje že v antični retoriki znane »dvojne« in »trojne formule« pri Trubarju in stilističnih načel nominalizma, med drugim predvsem sopomenskosti. V tej zvezi se doslej ni postavljalo vprašanje, ali se Trubarjeva slovenska besedila glede teh pleonastičnih zgradb ločijo od njegovih nemških, ali gre torej za značilnost slovenskega pisanja ali ne, ali Trubar ne piše tako načeloma; tudi vprašanje, ali se Trubar glede uporabe teh govorniških likov oddaljuje od stila svoje dobe, bi bilo treba raziskati. V pričujoči razpravi bo napravljen poskus to vprašanje začeti.

⁸ RAJHMAN 1962, 27.

⁹ »Nu dise lang erzelung / vnd in der Teutschen sprach (die ich nicht sonderlich wol kan)...« TRUBER 1557, SAKRAUSKY 1989, 100.

V naslednjem naj posežem po »dvojni formuli« dvojični formuli kot primeru sorazmerno lahko pojmljivega in s tem tudi razčlembi dostopnega stilnega sredstva, ne da bi se hoteli potegovati za to, da bi bila knjižnojezikovna besedila odvisna od pojavljanja tega stilnega sredstva. To samoumevno ne drži, toda obrnjeno se da reči, da gre pri tem za govorniško obarvano sredstvo, ki v neknjižnojezikovnih besedilih ne bi bilo našlo obširne rabe. Uvrstili ga bomo najprej v sestav klasičnega govorništva; na dalje bomo raziskovali, koliko in katere dvojične prirednosti so nastale v Trubarjevih izbranih besedilih in pri sodobnih tvorcih. Da bi izključili vpliv neposrednih vnašanj iz jezika vzorčnega besedila, so na naslednjo raziskavo vzeta ne prevodna, ampak samo izvirno slovenska, nemška ali latinska besedila. Prvotna dolžina raziskovanih besedilnih odrezkov je 2500 besed, pri čemer se »beseda« določa kot skupina črk med dvema presledkoma. Za Trubarja prihajajo kot prvotno slovenska besedila v pošteved predgovori, ker so edina enotna daljna in besedilno izvirna neprevedena besedila; mimo teh obstajajo niti slovensko pisana pisma (Trubar si je dopisoval v nemščini in redko v latinščini).

Besedilno snov torej tvorijo slovenski predgovori k Prvi polovici nove zaveze 1557 (Dolga Predgovor, TRUDP), k Drugi polovici nove zaveze 1577 (TRU77) kakor tudi k Pismu Galačanom (TRUGAL) in nemški predgovor k prav tisti Prvi polovici nove zaveze 1557 (TRU57). Najdaljše Trubarjevo pismo, nemško pismo Kranjskemu deželnemu glavarju iz l. 1579 (TRULHM) je za nadaljno podlago primerjanja. Obsega samo 2140 besed, zato je to besedilo treba vrednosti preračunavati na število 2500. Pogrebni govor Jakoba Andreaeja (ANDRLEI) ob Trubarjevem pogrebu 1586 in priprošnje pismo Hansa Ungnada (UNGBITT) na nemške kneze in mesta (1561) naj bosta primerjalni vrednosti za besedila tedanjih sodobnih tvorcev – Jurija Dalmatina nemškč in slovenski predgovor k Bibliji 1584 (DAL_D in DAL_S) razširjata primerjalni okvir za nadaljnega slovensko pišočega tvorca. Samo za nasprotje naj bodo pri naši raziskavi besedila iz časa Martina Lutra: njegovi predgovori h knjigi Danijel (LUTHDAN) in k Pismu Rimljanom (LUTHRÖM), Poziv krščanskemu plemstvu nemškega naroda 1520 (LUADEL), kakor tudi latinsko besedilo De servo arbitrio 1525, (LUSERV). Temu ob strani naj stojita latinski besedili Loci communes Filipa Melanchthona 1521 (MELANLOC) ter Paraclesis Erazma Roterdamskega 1516 (ERPARA).

1.2 »Dvojna formula« (dvojčič),¹⁰ »vezniško soredno kopičenje«, »endiadyoin« in »vezniško dvojično priredje« so štirje pojmi, ki kažejo na eno stvar: pristavek sledečega stavčnega člena, ki je danemu v govorjenju postavljenemu stavčnemu členu pomensko in skladenjsko prirejen. V vsakem teh pojmov se

¹⁰ Prim. STOLT 1969.

izraža nekaj bistvenega o stvari: »Dvojna formula«, dvojčič, pove, koliko sestavin je v liku; »vezniško priredno kopičenje« govori o razmerju medsebojno udeleženih sestavin, medtem ko »hendiadyoin«, torej »eno po dvojem« pravzaprav pomeni poseben primer, pri čemer se z dvema formalno prirejenima pojmom izraža logično podrejevalno razmerje. Spričo različnih možnosti označevanja se zdi smiselno delati predvsem s pojmom »vezniška dvojična prirednost«, ker so tu prisotne vse tri pomenske sestavine. Položaj teh likov v sestavi klasičnega govorništva, kar je Trubar moral upoštevati pri uporabi tega lika, je pojasnjen v naslednjem; pri tem se bom držala predvsem del Heinricha Lausberga (Lausberg 1960) in Leonida Arbusowa (Arbusow 1963).

Po Kvintilijanu (Institutio oratoria 1,4,1) je slovnica (*grammatica*) prva izmed *artes liberales*; je umetnost pravičnega govorjenja (*recte loquendi*, tudi *ratio loquendi* imenovana), ki deluje metodično (*methodice*, Quint. n. d. 1,9,1), tj. po pragmatičnih pravilih v ustni in pisni jezikovni rabi. Hkrati je tudi enaracija pesnikov (*ennarratio poetarum*), ki je izjema sicer veljavnih pravil in velja zgodovinsko (*historice*), ker ugotavlja in razlaga že obstoječe (Quint. n. d. 1,8,5). Tudi govorniška umetnost (*rhetorica*) spada med proste umetnosti in obstaja iz petih delov, tj. iznajdbe (*inventio*), razpolaganja (*dispositio*), ubeseditve (*elocutio*), spomina (*memoria*) in izgovorjenosti (*pronuntiatio*). Ubeseiditev prestavi v iznajdbi najdene in v razpolaganju urejene misli v jezik. V govoru (*oratio*) se srečujeta beseda (*verba, elocutio*) in stvar (*res, inventio*), ubeseiditev nudi »jezikovno obleko misli«, tiče se jezikovne formulacije in je s tem sorodna slovnici. Razlika je v krepostih (*virtutes*), h katerim stremita: slovnica meri na pravilno govorjenje (s pravili določene korektnosti), govorništvo, in z njim ubeseiditev, na dobro govorjenje (govorništvu ustrezajoča višja popolnost).

Predpisi ubeseditve se delijo na dvoje področij: na tista, ki se nanašajo na posamezne besede (*verba singula*, Quint. n. d. 1,5,2 in 8,1,1) in na tista, ki se nanašajo na povezane (*verba coniuncta*, Quint. n. d. 8,1,1) oz. mnoge besede (*verba plura*, Quint. n. d. 1,5,2). Štiri kreposti ubeseditve sestojijo iz slovnične kreposti (latinskost *latinitas* oz. korektnost jezika po pravilih slovnice) in iz teh govorniških kreposti (jasnost *perspicuitas*, okrasje *ornatus* in primernost *aptum*). V okviru kreposti okrasja se uporabljajo liki posameznih in povezanih besed, ki naj zagotavljajo okrasno zunanost – pač glede na to, za katero potrebo gre, da ostanemo v okviru podobe o obleki. Take krasitve se dogajajo po štirih kategorijah spreminjanja: pridevanja (*adiectio*), odvzemanja (*detractio*), premena (*transmutatio*) in vmena (*immutatio*) (Quint. n. d. 1,5,38–41). To so možnosti za spremembe, in za te tudi gre v primeru »krasilnih postopkov«. Na področju govorniških likov ločujemo like besed (*figurae verborum* → σχήματα λεξέως → *figurae elocutionis*) in like povedi (*figurae sententiarum* → σχήματα διανοίας → pravzaprav *inventio*). Te liki se oblikujejo po 4 spremenjevalnih kategorijah. V tej

razpravi obravnavane dvojične prirednosti spadajo k likom po dodajanju (*figurae per adiectionem* – κατά πλεονασμόν); k njim spada tudi sopomenskost, ponovitev besednega pomena s spremembo besednega telesa. Služi perseveraciji izjavne volje (*voluntas*) v smislu razširitve (*amplificatio*). Sopomenskost uporabljenih besed sploh ne kaže popolnega (pomensko odvečnega) prekrivanja besednih vsebin, temveč vključuje pomenske razlike.

1.2.1 V nasprotju s sopomenskostjo nastopa dodajanje s kopičenjem kot pridruževanje pomensko dodatnih besed. Kopičenje je lahko priredno ali podredno. Priredno kopičenje je v dodajanju stavčnih členov, ki so prirejeni pomensko in skladenjsko. Prehod od prav tako priredne sopomenskosti k prirednemu kopičenju je zabrisan: če se sopomenskost (pomenska istovetnost) sopomenskih členov razrahlja ne le v drobnih odtenkih, temveč v tolikšni meri, da se stremi k pomenski istovetnosti, iz sopomenskosti nastane priredno kopičenje. Sopomenskost se z različnimi besedami nanaša na isto stvar (*res*, πράγματα), medtem ko priredno kopičenje z različnimi besedami meri tudi na različne (pomensko priredne) stvari. Priredno kopičenje označujoči izrazje συναθροισμός ali *congeries*. Pojavlja se kakor ponovitev in sopomenskost v stični in razdaljni obliki in je v obeh oblikah vezijska, pogosto kot mnogovezje (*polysyndeton*).

Vrednost kopičenja v stiku (*enumeratio*, naštevanje) se načeloma nanaša tako na pomensko kakor na skladenjsko področje. Popolna pomenska istovetnost predpostavlja popolnost naštetja vseh delov, ki se lahko okrajša s postavitvijo značilno nasprotnih delov (→ polarni način izražanja, posebna vrsta naštevanja brez imenovanja skupnega pojma). Priredno kopičenje namesto podrednega je hendiadjoin (Serv. Verg. georg. 2, 192): *pateris libamus et auro* (= *pateris aureis*).

Po Arbusowu je hendiadyoin postal v 12. in 13. stoletju »slabost časa« (Arbusow 1963, 30sl.). Tako v latinskih kakor tudi nemških besedilih (npr. pri Gottfriedu Straßburškem) se ta govorniški lik uporablja na široko. Pri tem gre večinoma za vezniško povezane samostalnike; na to kaže tudi običajna definicija hendijada, čeprav ga ne bi bilo treba pojmovati tako ozko, ker v resnici ni omejen samo na samostalniško prirednost, ampak je lahko tudi glagolski (*parere et obedire*), pridevniški (*mores impii ingrati*) ali še drugačen (Arbusow 1963, 328sl.). Stavčni hendijad se srečuje sicer tudi pri antičnih (Stolz-Schmalz 1910, 669), pogosteje pa pri vulgarno- in poznolatskih avtorjih. Za tiste, ki hendijad pojmujejo širše, so to vse vezniške zveze, v katerih sta po dve besedi v kakršnem koli drugem razmerju kakor dva drug od drugega neodvisna pojma. V tem pomenu ustreza hendijad vezniško povezani dvojični prirednosti. Meja med na eni strani hendijadom in vezniško povezanima sopomenkama na drugi strani ni čisto preprosta, ker so čisto sopomenski pojmi redki, tako da bi se v zgoraj navedenem pomenu povsem (pomensko odvečno) prekrivali; včasih nastane vtis popolne sopomenskosti šele pri poizkusu, da bi pojmovni par prenesli v kak drug

jezik, v katerem po možnosti ravno za to pojmovno razliko ne obstaja posebna beseda, tako da nastane videz, da gre za eno in isto stvar.

1.2.2 Na področju prevajalske problematike je Birgit Stolt opozorila na to, da je raba dvojične prirednosti priljubljena tehnika za opis nenatančno prevedljivih pojmov, kakor se vidi iz raziskave nemške in latinske verzije traktata o svobodi Martina Lutra (Stolt 1969, 16):

a sede tua	von deynem stuel und gericht
autoritatis et nominis tui maiestate	mit der hohe und gröſſe deynes namens und gewalt
ob impietatem	umb yhrer unchristlichen lere und schutzs wilen
Romanae infamiae	des Romischen stuels schand und schmach
arma	fanhen und gantzes here
iudicantium throni	alle kunig und richter thron
regnum peccati	eyn heubt und reych aller sund

Občasno se pojavlja dvojična prirednost z *in* tudi za latinski samostalni z roditeljskim prilaskom:

in ea vehementia zeli	ynn solcher emſickeyt und scherpf ¹¹
sollicitudinis officio	auß ... sorge und pflicht

Tudi glagolske prirednosti se najdejo v obeh verzijah:

qui tibi optima velim contingere in aeternum	der dyr wunsche und gahn das aller beste
ludi Christum populum	das arm volck ... betrog und beschedigt
quibus consuli a me oportet	myr gepüret yhn zu radten und warnen
omnia se ausurum	alle dingk wagen und außfuren
componendae causae	die sache zu schlichten und schweygen
qui te ... fingunt	die dyr liegen und heuchlen, du seyst

Možnost za prevod enega pojma z dvojično prirednostjo obstaja tudi pri pridevniških besedah in prislovih (Stolt 1969, 17):

aures ita delicatas reddidit	seyn unßer oren so gar tzart und weych worden
aperte confitear	frey und offentlich das bekennen
corruptiorem esse	das er sey erger und schendlicher

Primer, ko je v predlogi v prevodu vezniška dvojična prirejenost, je prav tako potrjen: *revocare et servare* – *warnen und erhalten* (Stolt 1969, 56). B. Stolt dokazuje, da take prirednosti sploh ne obstajajo s a m o v prevedenih besedilih, temveč se to sredstvo rado rabi tudi sicer (Stolt 1969, 15). To povzeto torej pomeni: Dvojične prirednosti so rado rabljeni pripomočki pri prevajanju pojmov, o katerih je prevajalec menil, da jih v drugem jeziku ni mogoče podati z eno samo besedo, kar nas pa ne sme zapeljati k sklepu, da bi v dvojičnih prirednostih iskali

¹¹ V naslednjem stavku pa: pro zelo suo – auß scharffer emßigkeit.

samo vprašanje prevajanja – nahajamo jih lahko tudi v neprevedenih besedilih: v njih v smislu klasične retorike delujejo kot stilna sredstva. Za prozna besedila Martina Lutra je ugotovil že Rückert, da večina tam pojavljajočih se obrazcev sestoji iz dveh samostalnikov, na drugem mestu so take pridevniške in šele nato glagolske zveze. Po njegovih opažanjah daleč prevladujejo take z *in* prirejene variacije, v *Magnificatu* je naštel poleg 405 mnogovezijskih zvez samo 79 brezvezijskih (Rückert 1875, 133ss.)¹²

2 V besedilni razčlembi smo raziskovali dvojične prirednosti z *in* (tj. v nemških besedilih vse pravopisne variante besede *und*, v slovenskih pa *inu*, v latinskih *et*, *ac*, *atque*, *-que* itd.) in z *ali* (po naliki: pravopisne variante *od*, *oder*, *ali*, *aut*, *vel* itd.), pri čemer se je pokazalo, da se zadnje – v skladu z omenjenimi Rückertovimi raziskavami Lutrovih besedil – pomembno redkeje pojavljajo, čeprav je tudi dvojične prirednosti z *ali* mogoče najti pri Trubarju (npr. *Brume oli Prauyce* (TRUGAL), *sazhel oli ratal* (TRU77)). Vsekakor nastopajo dvojične prirednosti z *oli* pri Trubarju pogostejše kot pri drugih tvorcih, prevladujejo pa one z *in*: v nemškem predgovoru k NT 1577 je razmerje med *ali* in *in* 21 : 94, v slovenski Dolgi predgovori k istemu prevodu celo 5 : 149. Ungnad in Andreae dvojične prirednosti z *oder* v raziskovanih besedilih sploh ne uporabljata, Luter le zelo zadržano. Pri Trubarju obstaja še tretja vrsta dvojičnih prirednosti: s *tar*. Je zelo redka, samo 5 smo jih našli v svoji razčlembi: *gouor ienu tar pissanu* (TRUDP); *nuza tar goriiemlena* (TRUDP); *pissali tar pridigali* (TRU77); *prou tar sastopnu* (TRUDP); *sem tar tam* (TRU77). V naslednjem se bomo ukvarjali z veliko pogostejšo dvojično prirednostjo z *in*, najprej glede pogostosti in nato glede pomenskosti.

2.1 Dvojične prirednosti so krepkeje zastopane v Trubarjevih besedilih, v manjši meri pri njegovih sodobnikih, in razločno redkeje v besedilih Lutra in njegovih sodobnikov. V raziskovanem odlomku Dolge predgovori je dvojičnih prirednosti 149, v slovenskem predgovoru k NT 1577 100, v nemškem predgovoru k NT 1557 94, v nemškem pismu na deželne glavarja 74 in v predgovoru Galačanom 69. Pri vrednostih tesno nad 70 so besedila Jurija Dalmatina in Hansa Ungnada. Še nižje vrednosti so v Lutrovih besedilih (okoli 50), latinska besedila Erazma in Melanchthona so celo še nižje (24 in 23). Torej enoumno lahko ugotovimo, da je obširna raba dvojičnih prirednosti dejansko značilnost Primoža Trubarja, četudi nasprotje do njegovih sodobnikov ni tako jasno kakor do besedil Lutrovega časa. Obrnjeno se da reči: pri dvojični prirednosti gre za stilno sred-

¹²Prim. tudi: WELLMER 1954; k dvojičenju pri prevajanju: BOROVITZ 1914, 44; SCHULTE-KEMMINGHAUSEN 1927.

stvo, ki so ga pred Trubarjem in za njim rabili tudi drugi avtorji, ki pa je Trubar po njem segal posebno rad. Nadalje se je pokazalo, da dvojična prirednost ni omejena na Trubarjeva slovenska besedila, ampak jo je prav tako najti v njegovih nemških predgovorih in v pismu na deželnega glavarja.

2.1.1 V nadaljnjem bomo statistične podatke podajali le v odstotkih, da bi se bolj videla relativna razvrstitev besednih vrst v skupnem številu dvojičnih prirednosti. V pregledu lahko rečemo, da imajo zgodnja Trubarjeva besedila manjšo mero dvojičnih prirednosti kot poznejša. Da pri tem ne gre za splošni razvoj, kaže dejstvo, da podobnega ne najdemo ne pri Ungnadu (predstavniku južnonemškega, avstrijsko-bavarskega jezikovnega področja), ne pri Andreaeju (švabsko-zgornjenemško izročilo) ali pri Dalmatinu (ki ima jezikovno gotovo vmesno mesto, saj je svojo šolsko izobrazbo užival v latinski šoli v Bebenhausnu pri Tübingenu). Poziv krščanskemu plemstvu nemškega naroda Martina Lutra je pri samostalniških dvojičnih prirednostih (78 %) odločno pred drugimi besedili, sledi Trubarjevo pismo deželnemu glavarju Kranjske (60 %) in dve besedili s po 57 % (DAL_S in LUTHRÖM). Druga Trubarjeva besedila: TRU57 (40 %), nižjo vrednost ima samo še Erazmova Paraclesis (26 %).

Pri samostalniških dvojičnih prirednostih je opaziti, da je velika večina besed z bogoslovnega področja, veliko bolj kot pri dvojičnih prirednostih iz drugih besednih vrst. To velja posebno tudi za slovenska besedila. Okrepljena uporaba dvojičnih prirednosti na bogoslužnem področju se čuti še danes, v molitvah, bogoslužno ritmiziranih proznih besedilih enako kot pri cerkvenih pesmih starejšega oblikovanja. Prav mogoče je, da je bil ravno na področju samostalniškega tudi pri nebogoslužnih proznih besedilih z bogoslovno vsebino ta govorniški lik prevzet iz bogoslužne prakse. Ker je Trubar že 17 let pridigoval slovensko, preden je v nemškem begunstvu zasnoval prva knjižnojezikovna besedila v slovenščini, si je mogoče predstavljati, da je dvojično prirednost dobro poznal iz bogoslužne rabe in je že imel pri roki slovenske vzorce.

Nemščina

Freund vnd bekanten (TRU57)
gelarten, vnd Rabiner (DAL_D)
Glaub vnd Religion (ANDRLEI)
gnad vnd barmhertzigkeit (DAL_D)
hertzen vnd wissen (TRULHM)
Land vnd Leute (LUTHDAN)
seuchen vnd krankheiten (DAL_D)
thür vnd angel (LUTHDAN)

Fürsten vnd Herren (TRU57)
Gesang vñ Reimen (TRU57)
Gnad vnd Geist (TRU57)
guet vnd bücher (TRULHM)
hulff vnd gnadenn (UNGBITT)
schreiben vnd bekantnus (TRULHM)
Sprach vnd Schrift (TRU57)
tuck vnd boszeit (LUADEL)

gedult vnd creutz (LUTHDAN)
gfahr vnd hindernuß (TRU57)
Gnad vnd Geist (TRU57)
hab vnd guet (TRULHM)
kampf vnd Sieg (LUTHDAN)
schreiben vnd lesen (TRU57)
Sprachen vnd Schriften (TRU57)
wesens vnd willens (TRU57)

Latinščina

assertionibus (et) rixis (LUSERV)
fidem et amorem (MELANLOC)
religionem ac pietatem (LUSERV)

castitatem et puritatem (MELANLOC)
indignatione (et) contemptu (LUTSER)
studio (et) iudicio (LUSERV)

contentio (et) turbatio (LUSERV)
quercus et ornos (ERPARA)
vultu atque oculis (ERPARA)

Slovenščina

Buqvah inu Pismih (DAL_S)
delli inu slushbami (TRUGAL)
Exempli inu Perglihami (TRUDP)
Gnade inu Milosti (TRUDP)
krafft inu muzh (DAL_S)
Kurbaria inu Kezaria (DAL_S)
Martre inu saslushene (TRUGAL)
Naredbo inu sauessu (TRUDP)
pisma inu Pridige (TRU77)
Prauice inu vrednusti (TRUGAL)
pridiga inu postaua (TRUDP)
sdusho inu stelessom (TRUDP)
shiher inu Myr (TRUDP)
stan inu poshtenu rounane (TRUDP)
Veri inu Nauku (TRU77)
zhast inu huala (TRUGAL)

cil inu mero (DAL_S)
dellu inu Kraleustuu (TRUDP)
Glas inu Marin (TRUDP)
gnado inu muzh (DAL_S)
Kreg inu ardria (DAL_S)
lubesni inu periasni (TRU77)
martre inu straifinge (TRUDP)
Naukou inu Trostou (TRUDP)
Pissarieu inu Fariserou (TRUGAL)
Prauizo inu brumo (TRUDP)
resdilene inu lozhene (TRUGAL)
Shaz inu Isuelizhane (TRU77)
sposanjanje inu vero (DAL_S)
Svetniki inu Svetnice (DAL_S)
vuk inu pismu (TRUDP)

dar inu muzh (DAL_S)
Dusho inu blagu (TRU77)
Gnada inu Risniza (TRUDP)
Iarem inu slushbo (TRUGAL)
Kreg inu Voiskouane (TRU77)
Marin inu Perpouuid (TRU77)
milosti inu pomuzhi (TRU77)
Oblube inu Nauki (TRU77)
poslushane inu branje (DAL_S)
Preroki inu vuzheniki (TRU77)
rizhi inu Vrsahou (TRUDP)
Shenkige inu daruue (TRU77)
stan inu leben (TRUGAL)
szaihni inu sbessedami (TRU77)
Vuzhenike inu Pridigarie (TRUDP)

2.1.2 Glagolske dvojčice prirednosti so v nemških besedilih vseh avtorjev najmanj, v slovenskih Trubarjevih nasprotno najbolj rabljena. Trubarjeva Dolga Predgovor, predgovor k pismu Galačanom in predgovor k NT 1577 se odlikujejo z nadpovprečnim številom glagolskih dvojčnih prirednosti: TRUDP 35 %, TRU77 34 %, TRUGAL 31 %. Dalmatinova besedila imajo tu znatno nižje vrednosti (DAL_S: 20 %, DAL_D: 16 %). S tem se postavljajo v vrsto drugih nemških besedil (najmanj: UNGBITT 16 %, največ: TRULHM in LUTHDAN 24 %). Izredno nizka je vrednost pri Andreaejevi pogrebni pridigi Primožu Trubarju (4 %), kar ustreza absolutnim vrednostim 2 : 46.

Nemščina

begegnen vnd ablānen (TRULHM)
ersahe vnd vermerckte (TRU57)
geredt vnd geschriben (TRULHM)
gestorben vnd auffgerstanden (LRÖM)
hören vnd reden (LUTHRÖM)
ratthen vnd helfen (TRULHM)
sein vnd bleiben (TRULHM)
versteen vnd wissen (TRU57)
würget vnd wütet (LUTHDAN)

bekennen vnd bezeugen (TRULHM)
findet vnd deutet (LUTHDAN)
geschriben vnd gelesen (TRU57)
glauben vnd predigen (TRULHM)
hören vnd lernen (DAL_D)
reget vnd weget (LUTHRÖM)
teilet vnd stücket (LUTHRÖM)
wandelt vnd new gebirt (LUTHRÖM)

beschützt vnd erhalten (TRULHM)
führhelt vnd leret (DAL_D)
gesetzt vnd gesagt (LUADEL)
hören vnd lernen (DAL_D)
lebet vnd wircket (LUTHRÖM)
schad vnd verführlich (UNGBITT)
transferirt vnd verfertigt (UNGBITT)
wölle vnd könne (LUTHDAN)

Latinščina

adhererem (et) assererem (LUSERV)
credunt (et) confitentur (LUSERV)
nosce ac uidere (LUSERV)
tueri gignereque (MELANLOC)

capta occaecataque (MELANLOC)
diligendos ac fovendos (ERPARA)
passum (et) regnaturum (LUSERV)
vides et audis (ERPARA)

cerni et audiri (ERPARA)
docuit et exhibuit (ERPARA)
querulari (et) exaggerari (LUSERV)

Slovenščina

daio inu poshilaio (TRU77)
dopado inu so pryetna (TRUDP)
iskati inu naiti (TRUDP)
molio inu prossio (TRUDP)
naredil inu sturil (TRUDP)
obstoy inu vela (TRUGAL)
pisheio inu gouore (TRU77)
pissanu inu drukanu (TRUDP)
poslushati inu sluhati (TRU77)

dershal inu dopernashal (TRUGAL)
leisti inu Pyti (TRUDP)
Martrati inu vmoriti (TRUDP)
naiti inu dobiti (TRUDP)
nehale inu doli postaulene (TRUGAL)
odlozhit inu postauil (TRUGAL)
pisheio inu vuzhe (DAL_S)
pissheio inu gouore (TRUDP)
praiu inu pridiguie (TRUDP)

dobil inu saslushil (TRUDP)
isdaie inu ferdamnue (TRUDP)
martrati inu vmoriti (DAL_S)
naprei neslu inu postauilu (TRU77)
obesseli inu potroshta (TRUDP)
pishe inu druka (TRUDP)
pissali inu vuzhili (TRUDP)
ponuie inu naprei daie (TRUDP)
praiu inu vuzhi (TRUDP)

prail inu prerokoual (TRU77)
 pridiguie inu vuzhi (TRUDP)
 shazan inu dershan (TRUGAL)
 sna inu sastopi (TRUDP)
 vei inu prou sastopi (TRUDP)
 vej inu v'prizho vidi (DAL_S)
 vuzhiti inu opominati (TRUDP)

prauio inu Prerokuio (TRU77)
 rezhi inu dati (TRUDP)
 shenkana inu persoiena (TRUGAL)
 tolmazhene inu isloshene (TRU77)
 vei inu prou sastopi (TRUDP)
 vidimo inu sastopimo (TRUGAL)
 vuzhiti inu Verouati (TRUGAL)

pridiguie inu pisshe (TRUDP)
 saterli inu pod se perprauli (TRU77)
 sna inu more (TRUDP)
 vei inu more [...] ratati (TRUDP)
 veiditi inu prou sastopiti (TRUGAL)
 vidimo inu slishimo (TRU77)

2.1.3. Odstotkovni delež pridevniških dvojičnih prirednosti pri nemških besedilih omahuje med 4 % (TRU57) in 43 % (ERPARA).

Slovenska besedila imajo vrednosti 4 % (TRU77) oz. 17 % pri Dalmatinovem slovenskem predgovoru k Bibliji 1584, nemška med 10 % (LUTHRÖM) in (LUTHDAN) in 27 % (UNGBITT). Pri Trubarju so vrednosti zgornje (TRU57 25 %), srednje (TRUGAL 14 %) in spodnje (TRU77 4 %, TRULHM 5 %). Tudi Lutrova besedila se gibljajo med 6 % (LUADEL) in 20 % (LUSERV).

Nemščina

alten vnd jetzigen (TRULHM)
 besser vnd frummer (DAL_D)
 einfeltigen vnnd jungen (TRU57)
 falsche vnd vnreine (ANDRLEI)
 groben vñ wischpelten (TRU57)
 hoher vnd schwärer (TRU57)
 nützlich vnnd dienstlich (LUADEL)
 sicher vnd fröhlich (LUTHDAN)

alten vnd neuen (DAL_D)
 ehrlichen vn fromen (ANDRLEI)
 erbarmlich vnd grosse (TRU57)
 fröhme vnnd erleuchte (UNGBITT)
 heilsamen vñ tröstlichen (TRU57)
 Lateinisch vnd Wälsch (TRU57)
 offenbar vnnd wissend (UNGBITT)
 Sontäglichen vnd gewonlichen (TRU57)

bekant vnd gemein (DAL_D)
 Ehrwürdig vñ Hochgelert (TRU57)
 erschrocklich vnd abscheulich (DALD)
 geistlich vnd weltlich (LUADEL)
 hoch vnd nider (DAL_D)
 nötiger vnd heilsamer (TRU57)
 pöstn vnd grösten (TRU57)
 Trewertzigen vnd Gastfreien (TRU57)

Latinščina

certiores (et) firmiores (ERPARA)
 inutilibus ac non necessarijs (LUSERV)
 puram ac germanam (ERPARA)

communis et expositus (ERPARA)
 Magna et incomprehensibilis (MELOC)
 sapientibus (et) insipientibus (LUSERV)

integer (et) candidus (LUSERV)
 obscura (et) abstrusa (LUSERV)
 vivos et efficaces (ERPARA)

Slovenščina

brumen inu Prauizhin (TRUDP)
 dobriča inu svetiga (DAL_S)
 modrih inu sastopnih (TRU77)
 shirsho inu vegsho (TRU77)
 svety inu isvelizhani (DAL_S)

brumen inu Prauizhin (TRUGAL)
 huda inu dobra (TRU77)
 posemelska inu zhloueska (TRUGAL)
 srežhe inu isvelizha (TRUDP)
 vesseli inu troshtliui (TRUDP)

Deshelske inu Hishne (DAL_S)
 lubi inu Isvelizhani (TRUGAL)
 prestrashena inu shalostna (TRUDP)
 Stariga inu Noviga (DAL_S)

2.1.4 Pri prislovnih dvojičnih prirednostih tudi ni enotne podobe, ki bi dovoljevala določene skupine glede tega merila: vrednosti se gibljajo med 0 % (LUADEL in LUSERV, ERPARA, TRUGAL) in 23 % (ANDRLEI). Zdi se, kot da bi starejša besedila imela manj prislovnih dvojičnih prirednosti kot mlajša, slovenska (in latinska) besedila manj kot nemška, katerih vrednosti so porazdeljene med 0 % in 23 %.

Nemščina

anderst vnd vngleich (TRU57)
 falsch vnd vnrecht (ANDRLEI)
 gantz und gar (ANDRLEI)
 gantz vnd gewiß (TRU57)
 gehorsamblich vnd treulich (TRULHM)
 offentlich vnd trutzlich (TRULHM)
 wol vnd recht (TRU57)

anderst vnnd vbel (ANDRLEI)
 frei vnd offentlich (TRULHM)
 gantz vnd gar (LUTHRÖM)
 gantz vnnd gar (ANDRLEI)
 gehorsamlich vnnd gutwillig (ANDRLEI)
 weitter vnd bösser (TRU57)
 zeitlich vnd ewig (DAL_D)

bißher vnd hierfür (TRULHM)
 frey vnd sicher (TRULHM)
 gantz vnd gar (TRU57)
 gantz vnnd gar (ANDRLEI)
 inwendig vnd auswendig (LUTHRÖM)
 wol vnd grundtlich (TRU57)

Latinščina

aequo ac bono (MELANLOC)

foede ac impie (MELANLOC)

liberaliter et candide (MELANLOC)

Slovenščina

dolgu inu smyrom (TRUDP)

grosovitu inu nevsmilenu (DAL_S)

guishnu inu risnizhnu (TRUDP)

lashei inu bule (TRUDP)

sdai inu vekoma (TRUDP)

vselej inu povsod (DAL_S)

zhestu inu sflissom (TRUDP)

2.1.5 O vrednostih zaimenskih dvojičnih prirednosti je mogoče povedati pravzaprav le dvoje: ali se ne pojavljajo ali le z najmanjšo pogostnostjo. Zadnje velja za vsa Trubarjeva besedila in za Dalmatinov nemški predgovor Bibliji 1584; vrednosti: od 1 % pri Trubarjevi Dolgi Predgovori, njegovem pismu deželnemu glavarju in Dalmatinovem nemškem predgovoru Bibliji do 5 % pri Trubarjevem predgovoru Galačanom. Pri slovenskih besedilih Trubarja se pri tem pojavljajo samo vprašalni zaimki (npr. *koku inu kai* v TRU77, *kuliku inu kakoue* v TRUGAL), v nemških besedilih pa so tudi druge vrste zaimkov: kazalni v prilastkovnem položaju (*disen vnd dergleichen* v Trubarjevem pismu deželnemu glavarju) in svojilni (*vnser vnd sein* v TRU57). Pri Dalmatinu najdemo le eno dvojično prirednost (v prilastkovni rabi): *allen vnd jeden*.

Nemščina

allen vnd jeden (DAL_D)

disen vnd dergleichen (TRULHM)

vnser vnd sein (TRUNT57)

Wie vnd was (TRUNT57)

Latinščina

ø

Slovenščina

du inu kadai (TRUNT77)

Du inu kakou (TRUNT77)

Du inu od kot (TRUGAL)

koku inu kai (TRUNT77)

koku inu kei (TRUDP)

Kuliku inu kakoue (TRUGAL)

kuliku inu kakoue (TRUGAL)

Sakai inu sa zhes volo (TRUGAL)

skusi kai inu koku (TRUNT77)

szhim inu koku (TRUDP)

2.2 Pomensko dvojične prirednosti tvorijo štiri skupine: sopomenske, protipomenske, med seboj neodvisne in dopolnjevalne (komplementarne). Najpogostejši tip je zadnji, ker gre pri raziskovanih besedilih pretežno za bogoslovne vsebine, se pogosto predpostavlja skupno predvednost pri tvorcu in naslovniku, kar odpira smisel pri pojmovih parov. Tako je to npr. pri paru *brumen inu prauizhin* (kar dobimo pri Trubarju večkrat, npr. (TRUGAL) in (TRUDP) – kar se razvezuje in s tem motivira in dela razumljiv o prek skupne vednosti o tem, da veljata pobožnost in pravičnost kot temeljni sestavini krščanske kreposti. Nadaljnje dvojične prirednosti, ki se med seboj dopolnjujeta, so: *Erbsünd vnnd Rechtfertigung* (TRUNT57), *gedult vnd creutz* (LUTHDAN), *Gesang vñ Reimen* (TRUNT57), *Gnad vnd Geist* (TRUNT57), *hulff vnnd gnadenn* (UNGBITT), *Sprach vnd Schrifft* (TRUNT57); *cil inu mero* (DAL_S); *dar inu muzh* (DAL_S); *Kurbaria inu Kezaria* (DAL_S); *lubesni inu periasni* (TRUNT77); *Nauukou inu Tros htou* (TRUDP); *Ohranene inu Isuelizhane* (TRUDP); *Pissarieu inu Farise-*

rou (TRUGAL); *pridiga inu postaua* (TRUDP); *anzufeinden vnd zuueruolgen* (TRULHM); *findet vnd deutet* (LUTHDAN); *geredt vnd geschriben* (TRULHM); *geschriben vnd gelesen* (TRUNT57); *gestorben vnd aufferstand* (LUTHRÖM); *glauben vnd predigen* (TRULHM); *ratthen vnd helfen* (TRULHM); *wandelt vnd new gebirt* (LUTHRÖM); *isdaie inu ferdamnuie* (TRUDP); *martrati inu vmoriti* (DAL_S); *pishe inu druka* (TRUDP); *prauil inu prerokoual* (TRUNT77); *tol-mazhene inu isloshene* (TRUNT77); *vidimo inu slishimo* (TRUNT77).

Praktično sopomenske pojmovne pare je predvsem, pa ne le pri glagolskih dvojičnih prirednostih najti: TRUDP – *da inu possodi, derしも inu ohranimo, dopado inu so pryetna, gouori inu prau, molio inu prossio, naiti inu dobiti, naredil inu sturil, obsesseli inu potroshta, ponuie inu naprei daie, sastopite inu samerkate, smishlenih inu gori perpraulenih, sturiti dileshni inu na se perprauiti, vei inu prou sastopi, voszhiti inu dopustiti, vsameio inu primeio, dianem inu rou-nanem, Exempli inu Perglihami, Glas inu Marin, Iemene inu blagu, kriue Vere inu Malikoue slushbe, shiher inu Myr*; TRUGAL – *dal inu gori postauil, dana inu shenkana, della inu opraula, nehale inu doli postaulene, obstay inu vela, odlozhil inu postauil, Deite inu Erbuzh, delli inu slushbami, Gna de inu Milosti, Iarem inu slushbo, resdilene inu lozhene, Vuzheniki inu Mlaishi*; TRUNT77 – *modrih inu sastopnih, Arnoshom inu panceriem, penami inu shlagi, sapuuidi inu Postau, Shenkige inu daruue, naprei neslu inu postauilu, narediti inu perprauiti, obiszhe inu shtraifa, poslushati inu sluhati, saterli inu pod se perprauili*.

Na tem mestu bodi dovoljeno dotakniti se prav na kratko misli, da bi bil Trubar dvojične prirednosti kot govorniški lik uporabil zavestno, da bi bil kombiniral kak germanizem, ki bi bil navaden pri servernejših Slovencih, in »pristno« slovensko besedo, ki bi jo poznali prej ob hrvaški meji prebivajoči, saj je bil njegov cilj, da bi bil razumljiv vsem Slovencem. To bi bilo mogoče potrditi na podlagi raziskovanega gradiva za nekaj samostalniških dvojičnih prirednosti, pri katerih se povezuje po polnoma sopomenski besedi. Za glagolske dvojične prirednosti se to ne da tako potrditi, vsekakor so tu opazni kalkirani prevodi iz nemščine, ki bi lahko imeli podobno vlogo, gori perprauiti ali pod se perprauiti. Sicer enako velja tudi za Dalmatino, pri katerem se pojavljajo tvorbe kot: *gvishnu inu risnizhnu, gnade inu milosti, krafft inu muzh, Kreg inu ardria, mēmranje inu punt, dērshane inu gori vsete, dērshimo inu gori vsamemo, gori vseti inu sposnani, isvira inu semkaj pride*; vsekakor poleg drugih primerov. Kolikor se te besede sploh še čutilo kot germanizmi, oz. kolikor so na določenih področjih samo te – in ne tudi etimološko »bolj« slovenski ustrezniki – bili razumljeni, ni jasno; številni primeri, ki nikakor ne dopuščajo kakršen koli drugojezični izvor ustreznih besed, kažejo, da tako ozadje lahko domnevamo pri marsikaterih dvojičnih prirednostih; njihova poraba, kar se tiče tu raziskovanih besedil, ne more biti načelno ali za večino primerov motivirano s tem.

Protipomenski pojmi so veliko redkejši, toda tudi ti se pojavljajo pri vseh besedilih, npr. *geistlich vnd weltlich* (LUTHADEL), *huda inu dobra* (TRU77). Tu oba pojma rabita vedno kot tvorba dela celote, kar lahko označimo ne kot celoto, temveč z imenovanjem prav teh sestavin (tipično za to: *Stariga inu Noviga Testamenta* namesto Biblije ali Sv. pisma kot poimenovanja za celoto). To ustreza uvo-domo omenjenemu polarnemu izražanja, posebne vrste naštevanju ob izpustitvi skupnega pojma. Nadaljnji primeri iz Trubarjevih besedil so: TRUNT77 – *te noterne inu te vunane, sdusho inu stelessom, Vdoleh inu Vgosdeh, iskati inu naiti*.

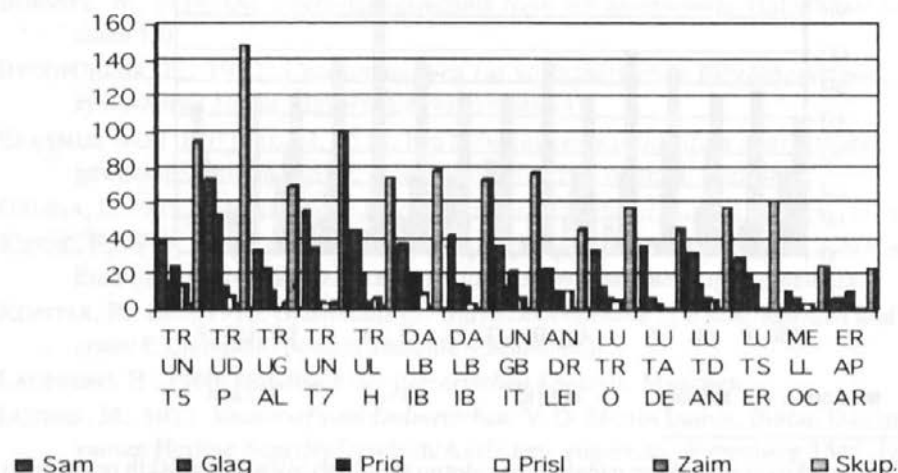
Povsem neodvisni pojmi so v raziskovanih besedilih pretežno kombinacije iz imen in iz imen izpeljani pridevniki, npr. *Windischen vnnnd crabatischen* (UNGBITT), *Dalmatinisch vnd Bosnarisch* (TRU57), *Sceptici et Academici* (LUSERV), *Is Bosne inu is Constantinopola* (TRUDP). Zadnji primer je eden tistih, v katerih dvojična prirednost ni strogo omejena na priredje dveh besed, temveč imata besedi vsakokrat še predlog. Taki primeri pa so redki. Nadaljnji primeri pri Trubarju so v TRUDP: *to Iesuseuo inu to Moiseseuo, dellu inu Kraleustu, nas inu vsakiga zhloueka, od Iudi inu od starih bab, pismu inu Tolmazhenu, Primosha inu Feliciana, Slovenci inv brati, Veri inu cesti, rezhi inu dati*; v TRUGAL: *Esterraiske inu Slouenske, Boshye slushbe inu druge rizhi, Nembceu inu Galaterieu, redle voiskouane inu sueiste slushbe, Tyranni inu Anticristouimi hlapci, shazati inu imeiti, vuzhiti inu Verouati*; v TRU77: *Bashi inu Turki, Bogu inu ludem, Cristusu inu S. Paulu, Dusho inu blagu, Eno h inu Elias, Gedeona inu Sams ona, Mahometa inu Papeshe, Noe inu Lota, Oblube inu Nauuki, Papeshnikih inu Turkih, Prerok inu Anticrisht, Shaz inu Isuelizhane, tu Sonce inu ta Luna, Vukum inu hynauszhino, zaihnom inu lashom, misliti inu vprashati, vstaieti inu regirati*.

3 Preglednici in grafija

3.1 Vezniške dvojične prirednosti z *in* (v odstotkih)

Besedilo	Sam.	Glag.	Prid.	Prisl.	Zaim.	Skupaj
TRU57	38	16	24	14	2	94
TRUDP	73	53	13	8	2	149
TRUGAL	33	22	10	0	4	69
TRU77	55	34	4	3	4	100
TRULHM	45	18	4	6	1	74
DAL_D	37	13	19	9	1	79
DAL_S	42	15	13	3	0	73
UNGBITT	36	13	21	6	0	76
ANDRLEI	22	2	11	11	0	46
LUTRÖM	33	13	6	5	0	57
LUTADE	36	7	3	0	0	46
LUTDAN	32	14	6	5	0	57
LUSER	29	18	14	0	0	61
MELLOC	11	7	3	3	0	24
ERPARA	6	7	10	0	0	23

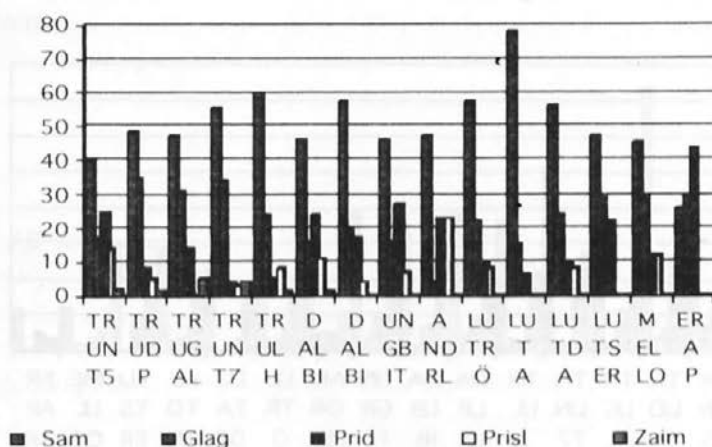
Vezniške Dvojične Prirednosti z IN

3.2 Vezniške dvojične prirednosti z *in* (v odstotkih)¹³

Besedilo	Sam. 13 (%)	Glag. (%)	Prid. (%)	Prisl. (%)	Zaim. (%)
TRU57	40	17	25	14	2
TRUDP	48	35	8	5	1
TRUGAL	47	31	14	0	5
TRU77	55	34	4	3	4
TRULHM	60	24	5	8	1
DAL_D	46	16	24	11	1
DAL_S	57	20	17	4	0
UNGBITT	46	16	27	7	0
ANDRLEI	47	4	23	23	0
LUTRÖM	57	22	10	8	0
LUTADE	78	15	6	0	0
LUTDAN	56	24	10	8	0
LUSER	47	29	22	0	0
MELLOC	45	29	12	12	0
ERPARA	26	30	43	0	0

Vezniške Dvojične Prirednosti z IN
(besedni delež v %)

¹³Ti odstotkovni podatki se nanašajo na celotno število dvojičnih vezniških prirednosti v ustreznem besedilu.

4 Za konec še enkrat najvažnejši izsledki razčlenbe. Potrdilo se je, da je stil Primoža Trubarja v slovenščini in nemščini zaznamovan z naklonjenostjo pleonastičnim zgradbam, posebno dvojičnim vezniškim zvezam z *in*. V njegovih slovenskih besedilih je večji delež glagolskih dvojnih prirednosti kot v nemških – kar za Dalmatina že ne velja več –, in celotnostno lahko ugotovimo, da se težišče v raziskovanih Trubarjevih delih s časom premešča z pridevniških in prislovnih k samostalniškim in glagolskim dvojnimi prirednostim: v TRU57 je bilo vseh dvojičnih prirednosti samo 57 % samostalniških ali glagolskih (ta vrednost ustreza približno vrednostim v Ungnadovih in Andreaejevih besedilih), medtem ko je njihov delež v Pismu Kranjskemu deželnemu glavarju že 84 %, podobno kot v slovenskih besedilih, kjer je že na začetku 80 %. Tudi Lutrova besedila imajo vrednosti okrog 80 %. Predvsem samostalniške prirednosti imajo pri Trubarju skupaj zelo velik delež besed, ki se med seboj pomensko dopolnjujejo, in sicer posebno pogosto na bogoslovnem pomenskem polju. V nasprotju z drugimi avtorji Trubar širi rabo dvojičnih prirednosti v raziskovanih besedilih celo vse do zaimkov.

LITERATURA

- AHLZWEIG, C., 1994: *Muttersprache – Vaterland: Die deutsche Nation und ihre Sprache*. Opladen.
- ANDRAE, J., 1586: *Christliche Leichpredig, Bey der Begräbnus des Ehrwürdigen vnd Hochgelehrten Herrn Primus Trubern*. Tübingen.
- ARBUSOW, L., 1963: *Colores rhetorici. Eine Auswahl rhetorischer Figuren und Gemeinplätze als Hilfsmittel für akademische Übungen an mittelalterlichen Texten*. Göttingen, 2. izd.
- BORVITZ, W., 1914: *Die Übersetzungstechnik Heinrich Steinhöwels*. Halle/Saale (=Hermaea 12).
- BRODFÜHRER, E., 1922: *Untersuchungen zur vorlutherischen Bibelübersetzung. Eine syntaktische Studie*. Halle/Saale (=Hermaea 14).
- ERASMUS VON ROTTERDAM, 1516/1967: *In novum testamentum praefationes*. Ausgewählte Schriften, Bd. III, prev., izd. Gerhard B. Winkler. Darmstadt.
- GRDINA, I., 1993: Začetki slovenske književnosti, *Slavistična revija* 41 (1993). 77–129.
- KIDRIČ, F., 1919: *Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert*. Eine literarisch-kulturhistorisch-philologische Untersuchung, Heidelberg.
- KOPITAR, B., 1808/1970: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana (ponatis Trofenik – München).
- LAUSBERG, H., 1960: *Handbuch der literarischen Rhetorik*. München.
- LUTHER, M., 1972: *Sendbrief vom Dolmetschen*. V: D. Martin Luther: *Biblia*. Das ist: Die gantze Heilige Schrifft/Deudsch/Auffs new zugericht. Wittenberg 1545. Izd. H. Volz, sodeloval H. Blanke. Darmstadt.
- MELANCHTHON, Ph., 1521/1993: *Loci communes rerum theologicarum, seu Hypotyposes*

- theologicae*. Wittenberg. Prev., izd. Horst Georg Pöhlmann, Gütersloh.
- POGAČNIK, J., 1968: Stilprobleme im slowenischen Reformationsschrifttum. *Abhandlungen über die slowenische Reformation*. Literatur – Geschichte – Sprache – Stilart – Musik – Lexikographie [sic!] – Theologie – Bibliographie. Ur. Branko Berčič. München. 90–110.
- POGORELEC, B., 1972: Trubarjev stavek, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* VIII (1972). 305–321.
- RAECKE, J., 1995: Er sich des schwären Wercks/nämlich die Haußpostill D. Martini Lutheri/in die Windische Sprach zu vbersetzen vnderfangen – 'Windisches' in der 'Windischen Sprach' der Truberschen Hishna Postilla. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen – Primus Truber und seine Zeit*. Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich. Ur. Rolf-Dieter Kluge. München. 382–413.
- RAJHMAN, J., 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana.
- RIGLER, J., 1968a: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana.
- 1968b: Über die Sprache der slowenischen protestantischen Schriftsteller des 16. Jahrhunderts. *Abhandlungen über die slowenische Reformation*. Literatur – Geschichte – Sprache – Stilart – Musik – Lexikographie [sic!] – Theologie – Bibliographie. Ur. Branko Berčič. München. 65–89.
- RÜCKERT, H., 1875: *Geschichte der neuhochdeutschen Schriftsprache*. Bd. 2. Leipzig.
- RUPEL, M., 1962: *Primož Trubar. Življenje in delo*. Ljubljana.
- SAJOVIC, T., 1986: Retoričnost in besedilnost Trubarjeve pridige. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (=Obdobja 6). Ljubljana. 499–513.
- SCHULTE-KEMMINGHAUSEN, K., 1927: *Die Synonyme Jakob Schöppers*. Studien zur Sprachgeschichte Dortmunds.
- STOLT, B., 1969: *Studien zu Luthers Freiheitstraktat mit besonderer Rücksicht auf das Verhältnis der lateinischen und der deutschen Fassung zueinander und die Stilmittel der Rhetorik*. Stockholm.
- STOLZ-SCHMALZ, 1910: *Lateinische Grammatik*. Laut- und Formenlehre; Syntax und Stilistik. München.
- TOPORIŠIČ, J., 1993: Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična Revija* 41 (1993). 449–464.
- TRUBER, P., 1989: *Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. Ur. Oskar Sakrausky. Wien-Ljubljana.
- 1577: *Noviga testamenta pusledni dejl*. Tübingen.
- 1561: *Svetiga Pavla ta dva listy htim Corintariem inu ta htim Galatariem*. Tübingen.
- 1557: *Ta prvi dejl tiga noviga testamenta z Eno dolgo predgovorjo*. Tübingen.
- WELLMER, R (1954): *Sprache und Stil in Luthers reformatorischen Schriften*. Disertacija. Berlin.

SUMMARY

In this paper, a comparative analysis of the binary syndetical coordination or twin formula has been made on the basis of texts by Primus Truber, Martin Luther and some of their contemporaries. Since binary coordinations with OR are very rare, the analysis is focused on constructions with AND. The results show, that the twin formula is not a rhetorical technique applied by Truber only, although he does use it much more extensively than other authors (there are 149 cases of the twin formula in the analysed part of *Ena dolga predgovor*, whereas in a part of Luther's preface to the Epistle to the Romans of the same size, there are only 57). It is interesting to note, that this is the case independent of the language, in which a text is written – binary coordinations can be found in Truber's German texts as well as in his Slovene ones. Consequently, we are not dealing with a means of stylistic expression that is limited to one historical language. It can be noted that in Truber's Slovene text there is a higher percentage of verbal twin formulae (which cannot be said for the texts written by Dalmatin), whereas his German texts excel by an ever higher percentage of nominal ones. Earlier on, adjectival and adverbial coordinations can be found to a higher degree than later, when nominal and verbal constructions are generally preferred (In Truber's preface to the first part of the New Testament (1557), merely 57% of all twin formulae are verbal or nominal, whereas they comprise 84% in the last of the analysed Truber texts, the letter of 1579). It can be said, that the twin formula is used much more often by Truber and his contemporaries than by Luther, Erasmus and Melancthon. Notably these two authors hardly ever use this rhetorical figure, whereas Luther uses it in all of his texts, German as well as Latin (not only in translations from Latin). It seems that the use of the binary coordination depends to a large degree on the writing habit at the time. As far as semantic content is concerned, the following groups can be isolated: synonymical, antonymical, complementary, additive and independent coordinative constructions. With Truber, especially nominal twin formulae are predominantly semantically additive or complementary, verbal coordinations tend to be synonymical. As opposed to the other texts, in those by Primus Truber there are even pronominal twin formulae to be found. There is no reason to conclude, that Truber might have used the twin formula in his Slovene texts solely in order to make unknown terms comprehensible to speakers of various dialects; this may apply to some cases, but not to all: since the twin formula is used also in non-Slovene texts by the same author, it can be concluded that he used it with rhetorical and stylistic intentions, as did other authors at the same time.

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

Ob jubileju

NEUTRUDNI ISKALEC LEPOTE – PROFESOR ALEKSANDAR FLAKER

(Nekoliko pozni zapis ob sedemdesetletnici)

V naslovu smo zapisali metaforo 'iskalec lepote', kolegom profesorja Aleksandra Flakerja iz Zagrebške šole bi verjetno bolj ustrezala drugačna oznaka in bi morda v duhu leta 1988 izdane profesorjeve knjige *Nomadi ljepote. Intermedijalne studije*¹ raje rabili metaforo 'ljepote nomad' in k njej še pristavili rusko podobo 'kočevnik krasoty', kakor je to storil Krunoslav Pranjić na koncu eseja *Jezikoslovna posredstva u opusu profesora Flakera* v prvi številki revije *Umjetnost riječi* za leto 1990, posvečeni petinšestdesetletnici profesorja Flakerja. In imeli bi prav. Metafora 'iskalec lepote' nima tolikšnega bogastva konotacij in, dovolimo si zapisati, takšnega efekta potujevanja, kot ga ima metafora 'nomad lepote' – še posebej v Flakerjevi hermenevtični eksegezi in njegovih komparativističnih navezavah. Na tej metafori in ob njej je profesor Flaker v knjigi *Nomadi ljepote* zgradil pomenski kompleks, ki nam ne razkriva samo novih pogledov na umetnostni ansambel in kulturo 20. stoletja, ampak nam omogoča, da se preko poudarkov, izpostavljenih v tem kompleksu, približamo tudi nekaterim temeljnim posebnostim Flakerjevega znanstvenega in človeškega sporočila.

Metaforični naslov knjige *Nomadi ljepote* je profesor Flaker povzel po naslovu pesmi *Kočevniki krasoty* ruskega simbolista Vjačeslava Ivanova v navezavi na rabo te metafore pri Viktorju Šklovskem. V. Šklovski, »nosilec avantgardne misli v kritiki in znanosti o književnosti«, označuje po Flakerjevih besedah, zapisanih v uvodu knjige, s to metaforo

temeljno načelo zgodovinskega estetskega procesa: umetniški postopki v našem stoletju so kratkotrajni – stalno se morajo obnavljati in kot mora živina, ki jo pasejo nomadi, neprestano iskati nove pašnike in premagovati čas in prostor, tako mora tudi umetnost stalno uporabljati nove postopke, ki zamenjujejo že izčrpane, prezvečene /.../

Sam profesor Flaker razširja valentnost te metafore še na »barbarizacijo struktur« kot na eno od značilnosti umetniškega procesa, ki da ga je izpostavilo 20. stoletje, in opozarja ob pozornosti, ki jo posveča Matošu in Krleži v hrvaškem in evropskem kontekstu, na slikarstvo, ki da je od moderne in secesije do naših dni, tudi znotraj avantgarde,

postajalo, če že ne dominantna, pa vsaj paradigmatika umetnost, ki v kulturi, katera vse bolj postaja vizualna, pridobiva na pomenu in vse bolj postaja izziv tudi za tistega, ki, izobražen na temelju filološke tradicije, še vedno meni, da je bila na začetku *beseda*.

Navedene misli iz uvodnega poglavja h knjigi *Nomadi ljepote* nas opozarjajo na eno od najbolj izrazitih značilnosti in odlik profesorja Flakerja – na njegov izjemni občutek in izredni smisel za dinamiko, spremenljivost in kompleksnost zgodovinskih procesov v literaturi in kulturi. – Pri tem ne bi smeli pozabiti, da je za dojetje kompleksne podobe profesorja Flakerja, znanstvenika humanista, potrebno vsaj omeniti, da se je že v mladeniških

¹ Originalnih naslovov hrvaških del ne prevajam, da ne bi kmil njihovega pomena.

letih v vrtincu tragičnih kolizij druge svetovne vojne odločil za boj proti novoveškemu barbarstvu in se pridružil hrvaškemu narodnoosvobodilnemu boju.

Nomadstvo lepote in nasprotovanje vsemu, kar kosteni in ledeni življenje (prim. o tem pogovor Meri Štajduhar s profesorjem Flakerjem iz leta 1984 *Osporavanje kao životni stav*), sta morda poglavitni izhodišči, ki pogojujeta Flakerjev znanstveni interes za novoveška kulturna obdobja, za katera je značilno tisto, kar bi z naslonitvijo na Flakerjevo knjigo *Poetika osporavanja* (1982) lahko imenovali »estetika oporekanja«. Če ob tej ugotovitvi sprejmemo še samooznako Aleksandra Flakerja iz uvodne besede h knjigi *Poetika osporavanja*, ki pravi, da je avtor knjige

po izobrazbi slavist, profesionalno pa se ukvarja z rusko književnostjo, sicer pripada hrvaškemu kulturnemu krogu, in mu zato niso tuje tudi druge jugoslovanske književnosti,

potem bi še dodali, da je prava življenjska obsesija profesorja Flakerja vendarle avantgarda – ruska, hrvaška, svetovna in tudi slovenska. Na področju raziskovanja avantgardnih literarnih pojavov in gibanj iz prvih desetletij dvajsetega stoletja je profesor Flaker dosegel največje znanstvene uspehe, z rezultati teh raziskav si je pridobil mesto in sloves v svetovni literarni vedi oziroma znanosti.

Pogoj za originalne in inovatorske raziskave, kakršne so značilne za znanstveni opus profesorja Flakerja, je seveda izoblikovanje lastnih teoretskih načel in metodoloških izhodišč. Profesor Flaker je že v enem od prvih metodoloških del, članku *Za osamosvajenje nauke o književnosti* (Pregled, 1955), izpričal z zagovorom 'osamosvojitve' literarne znanosti svoj odpor takrat veljavnim ideološkim interpretacijam literature. V letu 1955, ko izide monografija *Russian Formalism. History Doctrine* Victorja Erlicha, ki vzpodbudi renesanso ruske formalistične šole na Zahodu, napiše Aleksandar Flaker študijo *Formalna metoda i njezina sudbina* (Pogledi 55, 1956). V njej zapisana misel

da nas ona (t.j. »formalna metoda«, op. A. S.) vendarle navaja k razmišljanjem, ki bi lahko oplodila tudi naša metodološka iskanja v času, ko je tudi pri nas zaznavna težnja po znanstvenem približevanju k literarnemu tekstu in njegovi specifičnosti,

priča, da je v 'osamosvojitvi' Aleksandra Flakerja, mladega znanstvenika, sicer odmevala teoretska misel ruske formalistične šole, da pa je Flaker ob navedeni misli v svoji znanstveno stvarni obravnavi opozoril na ekstremizem nekaterih stališč ruskih formalistov in ob razkritju aktualnih vrednot te literarnoznanstvene smeri opozoril tudi na to, da vendarle pripada preteklosti. Če torej lahko zapišemo, da je Flaker svoje zgodnje zavze-manje za imanentno obravnavo literarnega dela in zoperstavljanja pozitivističnim in izključno filološkim ter vulgarno-sociološkim metodam opiral tudi na nauk ruskega formalizma, potem moramo ob tem poudariti, da je to počel kritično preudarno in tako, da je pri oblikovanju lastne literarnoznanstvene koncepcije s selektivnim pristopom sprejemal samo tiste prvine formalizma, ki so se skladale z njegovim pojmovanjem specifik literature kot »besedne umetnosti« in temu ustrezne samostojne literarne znanosti. Aleksandar Flaker sprejema s kritično simpatijo pozornost, ki jo ruski formalizem posveča t.i. obrtniški strani pesništva, poudarjanje avtonomnosti literarnega besedila in temu ustrezno prizadevanje za osvobajanje literarne znanosti od spon drugih znanosti, ni mu tuja tudi odprava dihotomije vsebina-oblika in stvarno presoja formalistično osredinjenost razis-

kovalne pozornosti na umetniški postopek in oblikovalni proces ter na pojmovanje literarne zgodovine kot zgodovine zamenjavanja stilov. Vendar je pri vsem tem Flakerjeva simpatija bolj na strani poetike ruskih formalistov kot na strani njihovega pojmovanja literarne zgodovine oziroma nastavkov za njo. Aleksandar Flaker zavrača zaostreno formalistično tezo, ki ob poudarjanju avtonomnosti literarnega dela zapostavlja literarnozgodovinski kontekst in opozarja, da formalistično stališče ne omogoča nastanka sinteze, ki je bistvo literarne zgodovine.

Teoretične razprave *O realizmu*, *Prilog problemu romantizma*, *Uz problem »modernizma«* (*O jednom razdobju 'moderne' ruske književnosti*) in *Motivacija i stil*, objavljene v letih 1958-1962 in potem leta 1964 ponatisnjene skupaj z razpravo o »formalni metodi« (1955) v knjigi *Stilovi i razdoblja*, ki jo je profesor Flaker izdal v soavtorstvu s soustvarjalcem revije *Umjetnost riječi* Zdenkom Škrebom, tako še kažejo navezanost na ruski formalizem, vendar tudi odstopajo od njega. V sklopu teh razprav profesor Flaker med drugim natančneje opredeli predvsem pojem 'motivacijski sistem'. Ob uvedbi pojma 'stilna formacija' (*O realizmu, Umjetnost riječi*, 1958), ki ga polemično povzema po ruski marksistično usmerjeni literarni vedi iz dvajsetih let (V. M. Friče idr.), pojem 'motivacijski sistem' še vedno vključuje v pretežno poetološke obravnave velikih stilnih razdobij romantizma, realizma in »modernizma«, vendar ga še posebej pri obravnavi hrvaške novele (na primerih od Šenoe do Ivana Gorana Kovačiča, v razpravi *Motivacija i stil*) povezuje s širšimi historičnimi vidiki. V razpravi o »modernizmu« v ruski literaturi Aleksandar Flaker kljub prednosti, ki jo daje imanentni obravnavi literature, na koncu vendarle zapiše:

brez nekoliko širše obravnave problema socialnohistoričnih determinant te književnosti in njihove konkretizacije je ta prikaz nepopoln. Mi že vemo, da se dezintegracijska stilna obdobja v zgodovini književnosti pojavljajo v času zgodovinskih kataklizem, katastrof in revolucij. /.../ samo natančnejša analiza stilnih posebnosti in tesnejše povezovanje takšne analize s socialnimi determinantami, a tudi komparativno preučevanje ruskih stilnih pojavov v povezavi z običnimi evropskimi pojavi, bi nam lahko dali odgovor na mnoga vprašanja, ki nas tu zanimajo.

Profesor Flaker tako že pred Ju. M. Lotmanom zastavi na svoj način problem »kulture in eksplozije« in nakazuje razmišljanje o tem problemu v smeri obravnavanja historičnosti *znotraj* literarnih procesov in komparativnega preučevanja. Vse to že v knjigi *Stilovi i razdoblja* izpričuje kritični odmik od formalistične in strukturalistične »statične interpretacije posameznih besedil« v korist obravnave »pomembnejših zgodovinskih procesov znotraj posameznih književnih vrst« (*Poetika osporavanja*). – Profesor Flaker razpira imanentizem možnostim za obravnavo vseh zgodovinskih komponent, važnih za razumevanje značaja in funkcije literarnega dela, a tudi širših literarnih pojavov. (Zato ni slučaj, da že v razpravi o »modernizmu« v ruski literaturi postavi nasproti slepi apologiji in enostranskemu zavračanju stvarno in tvorno opredelitev socialističnega realizma kot realno obstoječe stilne formacije, ki je sicer bila kanonizirana v Stalinovem času, vendar na izhodiščih iz predrevolucijskega obdobja in na »ruševinah stilne formacije ruskega realizma«. Tako zasnovano obravnavo socialističnega realizma, ki jo je razvijal in jo še razvija profesor Flaker v mnogih svojih raziskavah, visoko ceni tako Zahod, ko na primer objavi njegovo razpravo *Presuppositions of Socialist Realism* v londonskem zborniku *The*

Culture of the Stalin Period leta 1990, kot sodobna Rusija, ko na primer natisne leta 1992 prevod te razprave v posebni številki moskovske revije *Voprosy literatury*, posvečeni problemom totalitarizma v kulturi.)

Sčasoma dobi tudi pojem 'stilna formacija' širšo opredelitev. Profesor Flaker, ki na začetku rabi ta pojem, »da bi se odtrgal od pojmov 'smer' (*pravac*) in 'metoda'«, ker sta se navezovala – prvi na pozitivizem in drugi na ahistorično in normativno koncepcijo, poskuša v knjigi *Stilske formacije* (1976) uskladiti pojem 'stilna formacija' z aktualno tendenco, da bi se literarna zgodovina obravnavala kot dinamična zamenjava 'makrosistemov' (termin Žirmunskega) oziroma »strukture struktur« in med drugim poudarja:

.../ s pojmom stilne formacije označujemo velike nadindividualne književnozgodovinske celosti tako, da jih konstruiramo na temelju stilne interpretacije sorodnih književnih del in ne na temelju programskih samoopredeljevanj posameznih gibanj in šol .../ Konstruiranje stilne formacije pomeni odkrivanje bistvenih stilnih posebnosti, ki sestavljajo posamezni model in odločajo o njegovi estetski in družbeni funkciji, in odrejanje zgodovinsko nastalih soodnosov književnih vrst, potem pa tudi interpretacijo književnozgodovinskega procesa in njegove dialektike v skladu s tem njegove posebnosti v vsaki nacionalni književnosti posebej.

Za popolnejše razumevanje vsebine in strukture Flakerjevega pojma 'stilna formacija', ki temelji na specifikah literature prilagojeni kategoriji historičnosti kot kategoriji, ki obstaja *znotraj* literarnega procesa, ne bo odveč, če opozorimo na Flakerjevo opredelitev 'družbene funkcije' literarnega dela. Profesor Flaker, ki izoblikuje pojmovni sistem funkcij na soočanju s pojmovanji 'funkcije' pri strukturalistih Janu Mukašovskem in Romanu Jakobsonu in na osnovi opozicije med estetsko in družbeno funkcijo, opozicije, ki da je imanentna vsakemu literarnemu delu, v svojih sklepnih pripombah k razpravi *Stilska formacija* opozarja:

.../ družbene funkcije literarnega dela ali cele stilne formacije ne opredeljujemo na temelju našega poznavanja zunajknjiževnih, socialnih in ekonomskih procesov, marveč predvsem izhajajoč iz strukturnih soodnosov znotraj samega knjižnega dela ali znotraj (vse podčrtal A. S.) cele stilne formacije.

Vidik, ki v teoriji literarne zgodovine utrjuje tezo o literarnem delu kot bistvenem predmetu literarnozgodovinskega interesa, ne ovira profesorja Flakerja pri nadgrajevanju teoretskih sistemov formalistične in strukturalistične metode. Profesor Flaker tako že v razpravi *Nacrt za periodizacijo novije hrvatske književnosti (Umjetnost riječi, 1967)*, ki izhaja iz zgodnejših tez o 'stilni formaciji', podčrtuje sovisnost literarnega dela od družbene podlage (baze), iz katere se literarno delo poraja. Pri tem se sklicuje na Miroszlava Krležo in njegovo misel iz eseja *O Kranjčevićevoj lirici*, ki govori o vključenosti literarnega dela v dvojni kontekst – v celokupnost literarnega kompleksa oziroma literarne celote in v žiljenjsko družbeno podlago, in pojasnjuje:

Če nazadnje izpostavimo prvi del te Krleževe misli, ki poudarja, da se »sovisnost« književnega dela od »družbene podlage« uresničuje prek »književne celote« oziroma »celotnega knjižnega kompleksa, v katerem se je to delo rodilo«, priznavamo pa tudi upravičenost njenega drugega dela, potem trdimo, da z uvajanjem pojma družbene funkcije vzpostavljamo zvezo med »književno celoto« in »družbeno podlago«, pri tem ostajamo dosledno na področju preučevanja književnosti in govorimo o pomembnem, čeprav ne o odločilnem, konstitutivnem faktorju književnozgodovinskega procesa.

Profesor Flaker razbija vsakršne redukcionizme, ob tem pa ne pozablja na specifiko predmeta, ki ga preučuje. Specifiko literarnozgodovinskega predmeta daje čutiti tudi takrat, ko interpretira, kot sam pravi,

posebne književne strukture, ki nastajajo v književnostih atipičnega razvoja, kakršna tudi je, prav do najnovejše epohe, hrvaška književnost.

Razdobje, v katerem na primer govori prvo poglavje *Književnost u funkciji konstituiranja moderne hrvatske nacije (1836-1865)* iz razprave *Nacrt za periodizaciju novije hrvatske književnosti*, spada res med razdobja, kjer je nemogoče govoriti o bolj kompaktnih in razvidnih stilnoformacijskih celotah, kakor bi to rekel pisec uvoda in urednik knjige Flakerjevih izbranih del (A. Flaker, *Izabrana djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1987) Miroslav Šicel, vendar je treba ob tem pripomniti, da profesor Flaker ob naslonitvi na pojem 'družbena funkcija', ki da je izredno pomemben za interpretacijo literatur z atipičnim razvojem, v omenjenem poglavju ne ohranja samo literarnozgodovinskega terminološkega označevanja, marveč zna ob ugotovitvi, da je za prvo epoho novejše hrvaške literature odločilna njena podrejenost nacionalno družbeni funkciji, izpostaviti tiste literarne konstitutivne prvine, ki povezujejo celoto hrvaške literature kot besedne umetnosti.

Flakerjev smisel za celovito razumevanje in obravnavanje kompleksnosti literarnih pojavov, pa naj gre pri tem za posamezno literarno delo ali literarno epoho, za mikro- ali makropojav, razodeva še posebej njegova zavzeta komparativistična metodološka naravnost. Ob misli na profesorja Flakerja literarnega primerjalca, se ne bi smeli izogibati niti navidez tавтоloški oznaki, ki pravi, da profesor Flaker na izkušnjah sodobne literarne znanosti ustvarjalno razvija *pozitivno dediščino pozitivizma*, zanj brez primerjalnih vidikov preprosto ni literarne znanosti (prim. o tem referat za VIII. kongres AILC v Budimpešti *Komparativistika ili znanost o književnosti?*, *Umjetnost riječi*, 1976).

Če se ob vedenju, da se profesor Flaker posveča primerjalnim raziskavam že od časov svoje disertacije (1954), ustavimo samo ob nekaterih novostih, potem bi ob njegovi knjigi *Književne poredbe* (1968) omenili predvsem njegove misli o odnosu nacionalne literature do nadnacionalnih zakonitosti in procesov ter njegovo nasprotovanje tradicionalnemu iskanju vplivov »velikih« literatur na »majhne« literature.

Izhajajoč iz zavesti sodobne literarne vede, da ni mogoče obravnavati literarnih pojavov samo znotraj njihovega nacionalnega obstoja, profesor Flaker ugotavlja, da

interpretacija književnozgodovinskega procesa nacionalne književnosti ne more mimo tega, da ne bi upoštevala nadnacionalne književnozgodovinske procese in načel njihove periodizacije. Periodizacija nacionalne književnosti mora izpričevati odnos zakonitosti v procesu znotraj nacionalne književnosti do zakonitosti, ki obvladujejo nadnacionalne procese, tako pri konstruiranju razdobj kot pri njihovem poimenovanju, da bi izpostavila v enaki meri obče zakonitosti in nacionalno specifiko neke književnosti.

Zahteva po usklajenem upoštevanju tako občih zakonitosti kot nacionalne specifike, vodi profesorja Flakerja k strukturalnemu sopostavljanju »nacionalnega« in »nadanacionalnega«, k spoznanju, da so primerjalna preučevanja plodna predvsem takrat, ko odkrivajo specifičnost vsake literature posebej, neglede na to ali je »zakonodajna« ali ne:

/.../ za zgodovino nacionalne književnosti nimajo posebnega pomena niti podatki, ki govore o

določenih vplivih druge književnosti na »domačo«, niti tisti, ki izpostavljajo samo določene zveze s to ali drugo književnostjo (rus. *vzaimosvjazi*), pač pa so pomembni samo tisti podatki, ki poudarjajo strukturalne spremembe, ki se pojavljajo znotraj prevzetih struktur na nacionalnih tleh, ali specifične kršitve običajnih zakonov, ki signalizirajo posebnosti nacionalne književnosti in njenega razvoja.

Profesor Flaker, literarni zgodovinar in komparativist, obravnava pojave literarne sfere, kot smo to že ugotovili, kot torišče delovanja številnih silnic. Pri tem upošteva najprej literarne silnice, vendar ne zapostavlja tudi zunajliterarnih silnic, čeprav nikoli ne pozabi, da imajo konstitutivni značaj samo literarne silnice. To mu omogoča, da ob vztrajanju na literarnem besedilu kot izhodišču literarnozgodovinske obravnave in upoštevanju vidika, po katerem dominantna funkcija teksta izhaja iz notranje hierarhije njegove strukture (Vladimir Biti ob tem opozarja na sorodnost s praško in tartujsko semiotiko, *Umjetnost riječi*, 1990), opazuje »dialektiko literarnozgodovinskega procesa« tako na ravni posameznega literarnega dela kot cele stilne formacije. »Dialektika literarnega procesa« lahko po Flakerjevi sodbi poteka tudi v enem samem literarnem delu tako, da se v njem strukturirajo posebnosti dveh ali več formacij, in ker je takih del mnogo, »čiste modele stilnih formacij« najlažje razložimo z deli epigonske literature. Upoštevanje konstitutivnih dejavnikov v literaturi privede profesorja Flakerja tudi do utemeljene obravnave stilnih formacij in do jasne ločitve stilne formacije od zgodovinskih razdobj: periode in epohe.

Profesor Flaker nam tako predstavi stilne formacije z vidika dominantne konstitutivne značilnosti: romantizem, na primer, kot formacijo, ki jo opredeljuje lirsko izpovedna pozicija literarnega subjekta, realizem kot formacijo, v kateri je v ospredju socialnopsihološka motiviranost literarnega lika (karakterja) in avantgardo kot formacijo, ki jo opredeljuje funkcija estetskega prevrednotenja. Pojem 'epoha' je nadrejen pojmu 'stilna formacija'. Pojem 'stilna formacija' mora biti zasnovan na stilni povezanosti niza sorodnih del, pojem 'literarna epoha' pa je lahko zasnovan na takšni povezanosti, vendar vedno ob pogoju, da so v njem izraženi tako pojavi dotrajanih stilnih formacij kot anticipacije novih formacij in upoštevanji pojavi opozicij dominantni stilni formaciji ('epoha realizma', 'epoha moderne literature'). Pojem 'perioda' naj bi bil primeren za tiste makrosisteme/epohe, ki so slogovno polimorfni, kot so na primer razdobja od konca XIX. do začetka XX. stoletja, da bi z njimi kot podrazdobji nakazali temeljna nasprotja v teh polimorfni razdobjih (*Stilske formacije*).

Sistemsko-diferencialno obravnavanje literarnih in nad- ter zunaj-literarnih pojavov in funkcij v različnih zgodovinskih razdobjih in tudi kulturah, je vzpodbudilo profesorja Flakerja, da je ob ugotavljanju interakcij in paralel med literaturo in slikarstvom, še posebej v raziskavah avantgarde (*Književna avantgarda i slikarstvo, Umjetnost riječi*, 1980) svoje znanstveno področje dopolnjeval in razširjal z »intermedijalnimi raziskavami« oziroma disciplino, ki jo kot eden od utemeljiteljev imenuje 'intermedijalnost'. Profesor Flaker se je tako vključil v raziskovanje tistega, kar je, na primer, Ju. M. Lotman leta 1974, sklicujoč se na antični pregovor »Muze plešejo v kolu«, označil kot raziskovanje »umetniškega ansambla« (*Hudožestvennyj ansambl' kak bytovoe prostranstvo*), že leta 1917 pa Oskar Walzel naznačil z naslovom predavanja *Weshselseitige Erhellung der Kunst*. Flakerjeve knjige *Ruska avantgarda* (besedilo knjige je bilo dokončano že leta 1978, knjiga pa je bila objavljena šele leta 1984), *Poetika osporavanja* in še posebej *Nomadi lje-*

pote so poleg drugega tudi pomembni mejniki v razvoju intermedialnosti.

2

Knjige *Ruska avangarda*, *Poetika osporavanja* in *Nomadi lepote* so dela, ki poleg knjige *Stilske formacije* najceloviteje predstavijo profesorja Flakerja literarnega zgodovinarja in njegove osrednje teme in probleme. Že sam pregled kazala zadnje knjige *Nomadi lepote*, če naj ga vzamemo za vzorec, nam z naslovi poglavij: *Pristup*, *Između moderne i avangarde*, *Ruska avangarda: knjiga, slika, scena*, *Prilozi proučavanju avangarde u Jugoslaviji*, *Krleža i slikarstvo*, *Mijene u suvremenoj književnosti* – nakazujejo mnogo. – Pred nami so, če se omejimo samo na *literarno zgodovino*, ki nas tu zanima, mejniki razdobj, ki so v središču znanstvenikove pozornosti – od moderne pa prav do *sodobnosti* (ne samo v ruski in slavistični, marveč tudi v evropski in svetovni komparativistični razsežnosti), Krležiana in seveda že omenjena in poudarjena avangarda. Za celovito predstavo Flakerjevega literarnozgodovinskega območja je potrebna samo še dopolnilna korektura, ki opozarja na pomembne Flakerjeve obravnave realizma (prevsem ruskega in hrvaškega) in še posebej dezintegracije realizma. Tako naj bi izgledala v Flakerjevem literarnozgodovinskem koordinatnem sistemu horizontala, vertikalno, ki sega v globino prizadevanj znanstvenika humanista je nekoliko težje, celo nemogoče predstaviti, še posebej, če pri tem mislimo na tisto, kar bi s pomočjo M. Bahtina ponazorili z navezo »umetnost-obravnavanje umetnosti-odgovornost«, zavedajoč se pri tem razlike med Bahtinovo metafizično aksiologijo in Flakerjevo strukturalistično naravnostjo. Zadovoljiti se moramo z asimptoto in upanjem, da ne ravnamo narobe, če se z nakazanega vidika približamo avtorju samo z oznako, katero nam ponuja zadnje »epiloško« poglavje *Mijene u suvremenoj književnosti* iz knjige *Nomadi lepote*. Tu se nam najprej razkrije naravnost seizmografska občutljivost profesorja Flakerja za premike v sodobni dejanskosti, še posebej na področju literature in kulture, potem smisel za povezovanje sodobnih pojavov z avtentično podobo zgodovine (»barok in sodobni pisci«, na primer) in ne nazadnje tvorno oporekanje, rekli bi, »postmodernističnemu« posploševanju:

./.../ avtor vedarle ne verjame, da se je zgodovina zaustavila takrat, ko je Umberto Eco »odkril« svoj »rokopis«, in da sredina nekega desetletja lahko odgovori na vprašanja o značaju celega desetletja. ./.../ avtor upa, da ga bo demantiral že jutrajšnji dan književnosti in da obstaja izhod iz »labirinta«, v katerem smo se znašli.

Flakerjeva literarnozgodovinska odprtost se izkazuje na vseh področjih, ki jih obravnava, mi se bomo ustavili samo ob AVANTGARDI.

Zanimanje za avantgardo ali, bolje rečeno, za tisto, kar je Aleksandar Flaker v letih knjige *Stilovi i razdoblja* označeval z občim terminom »modernizem«, so napovedovale že njegove prve knjige: zbornik *Heretici i sanjari* (1955) in štiri knjige pod naslovom *Suvremeni ruski pisci* (1962), od katerih prinaša zadnja avtorjeve članke in študije o ruski sovjetski literaturi. Te knjige leta 1967 dopolni zbornik *Sovjetska književnost 1917-1932* z objavo manifestov in programov ter literarnokritičnih in teoretičnih del pomebnih ruskih kritikov in teoretikov iz dvajsetih let (Lunačarski, Voronski, Šklovski, Jakobson, Bahtin in drugi). Razprava *Uz problem »modernizma«* (1960) že kaže, kako je Aleksandar Flaker to zanimanje na literarnozgodovinski ravni začel s preučevanjem dezintegracijskih

procesov znotraj realističnega razdobja in obravnavanjem »modernizma« kot »polimorfne« epohe.

Literarnozgodovinski pojem 'avantgarda' kot poimenovanje različnih izmov med leti 1910 in 1930 je Aleksandar Flaker sprejemal zelo previdno. O pojmu 'avantgarda' spregovori že leta 1971 (*Je li nam pojam 'avangarda' potreban?, Umjetnost riječi*), vendar ostaja tudi nekaj let pozneje v knjigi *Stilske formacije* še vedno samo »delovna hipoteza«:

O avantgardi kot stilni formaciji lahko govorimo samo pogojno, vedno znova poudarjajoč njena protislovja znotraj enotnosti prevrednotenja sistemov in upiranja izoblikovanju kateregakoli novega in zaprtega sistema. Prav takšen pojem, hipotetičen in pogojen, nam lahko koristi in nas vodi skozi zapleteno problematiko književnosti in umetnosti XX. stoletja.

Poleg »antiformativnosti«, ki jo nakazuje navedek, srečamo v knjigi *Stilske formacije* tudi nekatere druge opredelitve avangarde, kot so: oporekanje, antiestetizem, izgubljanje osrednosti človeške podobe in jezikovne inovacije.

V knjigah *Poetika osporavanja* in *Ruska avangarda* profesor Flaker sintetično zaokroži teoretska razmišljanja o avantgardi in z raziskovanjem konkretnega gradiva, predvsem literarnih del z vidika njihove primarne estetske funkcije, oblikuje impozantno literarnozgodovinsko podobo avantgarde.

V knjigi *Ruska avangarda* sprejema profesor Flaker pojem 'avantgarda'

kot nadrejeni pojem bolj ali manj določene, v zgodovini nastale slogovne skupnosti književnih tekstov, ki so v ruski književnosti, neglede na pripadnost ali pa nepripadnost njihovih avtorjev katerikoli skupini, nastali znotraj zgodovinskega razdobja, ki ga omejuje z ene strani ruska revolucija 1905. leta z druge pa seveda leto »velike prelomnice« 1929 oziroma leto administrativnega razpusta književnih organizacij 1932.

Pojem 'avantgarda' dopolnjuje, ob že omenjenih, še z naslednjimi opredelitvami: de-hierarhizacija sistema literarnih žanrov in mesta literature znotraj drugih vrst umetnosti, težnja po odpravljanju oziroma preseganju doslej veljavne opozicije »umetnost-neumetnost«, kar uveljavlja v literaturi nekatere sublitarne oblike, jezikovne inovacije (žargonizmi, neologizmi, transmentalni jezik/rus. *zaum* in drugo), »minus postopek« in nastajanje novega teksta »na ozadju« (rus. *fon*) že obstoječega, ki ga bralec pozna, konstrukcijsko »razkritje« postopka (rus. *obnaženie*), širjenje semantičnega obsega in semantične obremenjenosti (rus. *smyslovaja nagruzka*) z realizacijo oziroma opredmetenjem metafore, poudarjanje metonimičnosti in asociacijskega načela pri oblikovanju besedila, montaža. Tem opredelitvam pridružuje še opažanje, da semantična obremenjenost besede znotraj konteksta vodi k grafičnemu izpostavljanju besede in k novim načelom grafičnega oblikovanja teksta. Ob ugotavljanju antinomičnosti znotraj avantgarde je pozoren predvsem na antinomičnost med depersonalizacijo in čezmerno poudarjenim subjektom v konstrukciji literarnega teksta in še na antinomičnost med »individualnim« (v depersonaliziranih strukturah) in »kolektivizmom« (v strukturah s čezmerno poudarjenim subjektom). Ta antinomičnost in antinomičnost »univerzalno«-»nacionalno« ter nasprotje med funkcijo estetskega prevrednotenja in aksiološko-apelativno funkcionalnostjo avantgarde v odnosu do oktobrske revolucije pa nas že opozarjajo, da profesor Flaker razširja pomen avantgarde iz literarne in umetnostne v zunajliterarno oziroma zunajestetsko sfero. V knjigi *Ruska avangarda*, ki razpravlja o »najbolj revolucionarnem delu

evropske avantgarde«, umeščenem v »revolucionarno razdobje v zgodovini Rusije in človeštva«, je tako nujno prisotno poglavje *Avangarda u revoluciji i poslije*, knjiga *Poetika osporavanja* pa že s svojim podnaslovom *Avangarda i književna ljevica* kaže na širši historični kontekst.

V času, ki ga živimo in za katerega je med drugimi »vrlinami« značilno tudi prepozno kar nasilno vračanje in uveljavljanje t.i. tradicionalnih duhovnih, nacionalnih in podobnih vrednot izpred petdesetih oziroma sedemdesetih in več let, si dovolimo v tej zvezi parafrazirati besede znane ruske literarne zgodovinarke Lidije Ginzburg in zapisati, da si kar preveč ljudi po nemarnem predstavlja, kako so nesrečna obdobja zapolnjena s samimi nesrečami in v skladu s tem z nesrečnimi dejstvi ter pri tem prezre, da tudi v takih obdobjih obstaja življenjska heterogenost s heterogenimi dejstvi. – Profesor Flaker je med redkimi preučevalci literature, ki je že na začetku znanstvene kariere znal »izmeriti daljo in nebeško stran«, kot bi to rekel Oton Župančič, in se posvetiti specifičnemu področju človekovega duhovnega ustvarjanja in delovanja s specifičnimi dejstvi; nikoli ni bil literarnovedni paberkovalec, ki v strahu za neminljivo aktualnost in veljavo budno pazi, čigava zastava (politična in siceršnja) vihra na grajskem stolpu in v skladu s tem nabira teme in razumeva dejstva, kot bi morda pripomnil Viktor Šklovski. Profesor Flaker ostaja literarni zgodovinar tudi takrat, ko govori o revoluciji in literarni levici, in budno pazi, kaj je z literarnozgodovinskega vidika neko dejstvo in kakšna je njegova teža.

V knjigi *Nomadi ljepote*, ki ima »epiloški« značaj, ni pa seveda EPILOG v Flakerjevem še vedno plodnem ustvarjanju, beremo v zadnjem poglavju tam objavljene Krležiane (*Erazmov sukob*) za avtorja značilno pomenljivo misel:

Sklepno poglavje te Krležiane se ne ujema z ostalimi: ni posvečeno odnosu Krleže do likovne umetnosti. /.../ dejanski razlog za objavo tega poglavja na koncu ciklusa o Krleži je drugačnega značaja. To poglavje je pravzaprav nekakšen komentar k zdaj že obsežni literaturi o »sporu na književni levici« in še enkrat želi poudariti, kako književni tekst, v tem primeru Krležev esej *O Erazmu Rotterdamskem* /.../, ima večji pomen za razlago usodnih dogajanj na jugoslovanski književni (in umetniški!) levici kot biografski detalji in dokumentarni ali psevdodokumentarni zapisi, ki želijo ta »spor« osvetliti in interpretirati. Književni tekst je tudi v tem primeru večpomenski, slojevit in na ta način močnejši od neposrednega pričevanja, ki pripada zgodovini, vendar ne tudi literarni zgodovini.

V skladu z navedeno Flakerjevo mislijo je treba pritrditi ugotovitvi, ki jo je zapisal Miroslav Šicel, da je

pojem revolucije v Flakerjevi interpretaciji zelo elastičen: revolucija ni samo konkretno zgodovinsko dejstvo, samo dejanska revolucija, marveč, ko ga razširimo na umetnost avantgarde, tudi pojem gibanja, stalnega oporekanja obstoječim petrificiranim normam: od estetskih prek etičnih do družbenih.

Odprtost in literarnoznanstveno utemeljenost Flakerjevega pristopa k vprašanju, ki jih zastavlja odnos avantgarde do revolucije, tudi tiste avantgarde, ki je stopila v »službo revolucije«, zelo jasno predstavi njegova obravnava optimalne projekcije kot osrednje determinante avantgardnih struktur.

Sam pojem 'optimalna projekcija' domisli profesor Flaker že v knjigi *Stilske formacije*, ko v študiji *Pitanja ruske avangarde* razpravlja o družbeni funkciji avantgardnih tekstov, in potem natančneje opredeli v sestavku *Optimalna projekcija*, objavljenem najprej v knjigi *Poetika osporavanja*. Kot literarni zgodovinar opredeljuje pojem, ki ga je prevzel

iz terminologije matematike in fizike, prek »konstruktivnega načela velikega dela avantgardnih tekstov«, pri katerih je izpostavljena prihodnost kot možnost prevrednotenja preteklosti in negiranja sedanjosti, a tudi možnost izbire med različnimi projekcijami. Pojem 'optimalna projekcija' ni enak pojmu 'utopija'. 'Utopija' namreč po sodbi profesorja Flakerja označuje 'kraj' oziroma 'deželo', ki ne obstaja. Teksti, ki so upodobili utopijo, so jo upodobili kot zaprt, omejen prostor z idealno družbeno strukturo in jo postavili nasproti realnim družbenim odnosom. Takšno strukturo, »ograjeno z 'zidom' in hierarhizirano«, negira Zamjatin v »distopičnem romanu *Mi*«, skeptično jo prikaže Majakovski v komediji *Stenica (Klop)* s podobo kletke, v katero je vtaknjen »kadilec in pijanec z gitaro«. Avantgarda naj bi v svojih reprezentativnih tekstih nasprotovala utopiji in zavračala vsako uresničenje ideala z vedno znova prisotnim svojskim, individualnim pesniškim izbiranjem »optimalne variante« in spreminjanjem strategije.

Profesor Flaker ponazarja to ugotovitev (ob »pluralizmu« Hlebnikova in nekaterih drugih primerih) z različnimi variantami in spremembami optimalne projekcije pri Vladimiru Majakovskem: od podobe bližnjega, že revolucionar-nega »šestnajstega leta« (1916), zaznamovanega z mesijansko »trnjevo krono« v pesnitvi *Oblak v hlačah (Oblako v štanah)*, 1914–15) in bodoče »sončne zemlje deviške« v *Levem maršu (Levyj marš)*, 1918) do vizije »sveta komunardov« in »sončne naše komune« v *Misteriji Buffo* (1918), potem še teme »tretje revolucije duha« v *IV. Internacionali* (1923–24), ki asociira »revolucijo duha« iz knjige *Mirosozercanie Dostoevskogo* (1921) Nikolaja Berdjajeva, in ideje o »mojstrski delavnici človeških vstajenj« iz tragične pesnitve *O tem (Pro èto)*, 1923) z aluzijo na »projekt« ruskega filozofa Nikolaja Fjodorova (1828–1903) o »človekovem vstajenju« in navezavo na tradicionalno triado »vera-upanje-ljubezen« ter globalno vizijo združenega človeštva. To vrsto dopolnjujeta v Flakerjevi razčlenitvi optimalne projekcije pri Majakovskem že omenjena »distopična« podoba kletke iz komedije *Stenica* in podoba Fosforne ženske ter himnična pesem *Čas, naprej!* iz komedije *Velika žehta (Banja)*, 1930), vendar tu s prvinami propagandnih tekstov iz let prve petletke in poudarjenim zavračanjem birokratskega družbenega modela.

S primeri iz ustvarjanja Majakovskega in ob njih profesor Flaker nakaže tudi »zlom optimalne projekcije« v tekstih iz konca dvajsetih in iz tridesetih let. Še posebej opozori na »zlom optimalne projekcije« v tekstih skupine OBERIU, za katere je značilna parodičnost, črni humor in absurd, in jih zato lahko primerjamo s teksti evropskih nadrealistov in njihovim izrazom »zloma optimalne projekcije«, ki sledi ekspresionističnemu *Aufbruch-u* in ekspresionističnemu »mesijanizmu«. Literarna dela Mihaila Šolohova (*Tihi Don*, drugi del *Zorane ledine* in *Človekova usoda*) s tragičnim »biološkim optimizmom«, izraženim na koncu teksta v podobi otroka, in stvaritvi Platonova *Čevengur* in *Izkop (Kotlovan)* ter roman *Mojster in Margareta* Mihaila Bulgakova s prisotnim »načelom upanja« optimalne projekcije ne poznajo več.

Struktura in pomen Flakerjevega pojma 'optimalna projekcija' vključuje »revolucijo« in z njo povezano vrsto dejstev z vidika v našem zapisu že obravnavanega »dvojnega konteksta« literature in njenih konstitutivnih prvin. Literarni zgodovinar profesor Flaker nakazuje in hkrati uresničuje možnost in, rekli bi, poslanstvo literarne vede/znanosti, da razlikuje tako literarna dejstva in pojave od zunajliterarnih kot literarnozgodovinsko

sposobnost videnja in razumevanja večpomenskosti dejstev in pojavov, ki so predmet literarnoznanstvene obravnave, od čisto socioloških in še posebej politično-ideoloških obravnav, ki enosmerno, pogosto kar dogmatsko in dnevnim potrebam prilagojeno predstavljajo dejstva in pojave.

Ob doslej zapisanem nam morda ostane samo še eno vrašanje: – Kakšno literarnozgodovinsko sintezo nam daje profesor Flaker kot avtor sintetičnega očrta novejšje ruske literature od XVIII. stoletja do srede druge polovice XX. stoletja, objavljenega v sedmi knjigi edicije *Povijest svjetske književnosti* (1975) in potem v knjigi A. Flaker – Malik Mulić, *Ruska književnost* (1986), in še posebej knjige *Ruska avangarda?* – Obe deli dosledno upoštevata Flakerjevo usklajenost med literarnoteoretičnimi načeli in literarnozgodovinskimi vidiki. Flakerjev očrt novejšje ruske literature temelji na stvarnem izboru relevantnih literarnozgodovinskih dejstev in pojavov ter konsistentnem in koherentnem prikazu premikov ter procesov tako znotraj literarnozgodovinskih epoh kot stilnih formacij – ob smotrnem izpostavljanju ključnih ustvarjalcev (Puškin, Dostojevski, Tolstoj) in ključnega dogajanja (*Dezintegracija realizma i moderna književnost*, na primer). Takšne literarnozgodovinske konsistentnosti v knjigi *Ruska avangarda* ni; pred nami naj bi bil literarnozgodovinski mozaik, ki ga sestavljajo sintetična poglavja prvega dela *Pris-tup* (*Sustavnost i nesustavnost avangarde, Književnost ruske avangarde u evropskom kontekstu* in drugo), analitične predstavitve bodisi posameznih ustvarjalcev (na primer v poglavju *Rozanovljeva destrukcija književnosti* iz drugega dela *Spontana avangarda*) bodisi posameznih literarnih del (*Majakovski: Marš oslobođena stvaranja*, na primer, v četrtem delu *Avangarda u revoluciji i poslije*) in še izrazito komparativistična poglavja zadnjega, šestega dela *Suodnosi*, kot je, na primer, poglavje »Zenit« i ruska avangarda; neko trdnejšo povezavo naj bi tako nadomeščale sklepne *Dijakronijske bilješke* – s kronološko zapovrstnostjo pojavov, o katerih v knjigi govorijo posamezna poglavja.

Toda sodba, ki bi se ustavila samo pri »mozaičnosti« literarnozgodovinske sinteze v knjigi *Ruska avangarda* bi bila hudo površna, upoštevala ne bi vsaj treh stvari:

1. da je Flakerjev literarnozgodovinski sintetični prikaz ruske avantgarde v skladu z njegovim pojmovanjem polimorfni oziroma sistemskih in hkrati nesistemskih razdobij, kot je avangarda;

2. da profesor Flaker oblikuje posamezne dele knjige z vidika »periode« kot podrazdobja, ki nakazuje temeljna različja znotraj polimorfne makrostrukture (na primer različja med »sponatano« in »zavestno« avangardo v drugem in tretjem delu knjige);

3. prezrli bi inovativno konsistentnost in koherentnost, ki jo daje knjigi *Ruska avangarda* že sama grafično-slikovna oprema knjige, v kateri prepleta, dopolnjuje in povezuje v besedi zapisane misli izjemno bogat in premišljen izbor avantgardnih slikarskih del.

Išočiči Nomad lepote Aleksandar Flaker pa se tudi pri taki sintezi ne zaustavi, ampak v pričakovanju neke nove »optimalne variante« literarnozgodovinske sinteze nadaljuje z uresničevanjem enega od najpomembnejših slavističnih projektov 20. stoletja – *Pojmovnika ruske avangarde* (izhaja od leta 1984), pri katerem sodeluje vrsta svetovnoznanih preučevalcev literature.

Zunanjemu članu Slovenske akademije znanosti in umetnosti profesorju Aleksandru Flakerju želimo ne nazadnje tudi kot preučevalcu slovenske literature, stalnemu sodelavcu Obdobj in prijatelju slovenske slavistike še mnogo ustvarjalnih uspehov, naj nam bo dovoljeno reči, v razmerah, ko naj bi tema *La letteratura croata della belligeranza* (razprava, objavljena v reviji *Europa orientalis* XIII/1994:2) bila samo še zgodovina.

Aleksander Skaza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

NAVODILA AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih. Avtor odda prispevek enemu od glavnih urednikov v dveh izvodih; na listu naj bo 30 vrstic. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole (25 strani, tj. 45.000 znakov), ocene 12 strani (24.000 znakov), poročila 4 strani (8.000 znakov). Rokopis po možnosti oddati tudi na PC-jevi disketi, zapisan v formatu ASCII ali v katerem od urejevalnikov besedil za okensko okolje; mogoče pa ga je poslati tudi po elektronski pošti na naslov slavi-sticna.revija@uni-lj.si. Besedilo naj ne bo razlomljeno v strani in besede ne deljene. Navodila za tipkanje opomb, ležečega in polkrepkega tiska, vezajev, pomišljajev, narekovajev, naglašanih, nestandardnih znamenj ipd. dobi avtor pri tehničnem uredniku. – Sinopsis naj ne bo daljši od 8 vrstic. Slovenski povzetek, ne daljši od dveh strani, podaja rezultate razprave; uredniku se sporoči želeni jezik za prevod. V neslovenščini napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. – Avtor naj priloži številko svojega žiroračuna, ime in naslov banke, pri kateri ima odprt žiroračun, naslov stalnega bivališča, ime inštitucije, na kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture. Če rokopis ni sprejet, glavni urednik avtorja pisмено obvesti. Ob izidu dobi avtor 20 separatov svoje razprave oziroma 10 primerov ocene.

Avtorju se stavijo še naslednje tehnične zahteve. Korekture svojega prispevka opravi v treh dneh. Pri tem in pri prečrkovanju tujih pisav se drži Slovenskega pravopisa 1990. – Slikovni material priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v rokopisu razprave. – Ponazarjalni zgledi se podčrtavajo; polkrepki tisk je rezerviran za podnaslove in je označen z dvojno podčrtavo. Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. – Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo odstavčno ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne). Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v poševnem ali oglatem oklepaju; na začetku in na koncu citata so tropičja nepotrebna. – Besedilo opombe naj bo v članku na koncu v enem kosu. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu. – Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu in v opombah, v daljši obliki pa v seznamu literature ali v seznamu navedenk na koncu razprave. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Breznik 1934: 213), v seznamu navedenk pa navedek razvežemo:

Anton BREZNIK, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.

V seznamu literature je letnica neposredno pred navedbo strani. Članek v reviji se navaja takole:

Janko KOS: Problem časa v slovenski liriki. *Slavistična revija* XXXIX/1 (1991). 1–14.

V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami:

¹ Anton BREZNIK, *Slovenska slovnica za srednje šole* (Celje: Mohorjeva družba, 1934), 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj so ležeče postavljeni. Zbirka se nahaja v oklepaju tik pred navedbo strani, založba se pri knjigah starejšega datuma opušča, prav tako tudi krajšava str. za stran. Naslovi v stroki znane periodike so okrajšani, tako je lahko tudi avtorjevo ime. Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature ali navedenk namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b. Bibliografske navedbe naj bodo enotne.

Slavistična revija prihaja tudi na Internet: <http://www.ijs.si/lit/si.html>.

V OCENO SMO PREJELI

Boris A. NOVAK: *Oblika, ljubezen jezika. Recepcija romanskih pesniških oblik v slovenski poeziji*. Maribor: Obzorja, 1995. 383 str.